

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 86 (14), Δεκέμβριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

17

Έπιστήμη και
κομμουνιστική ιδεολογία

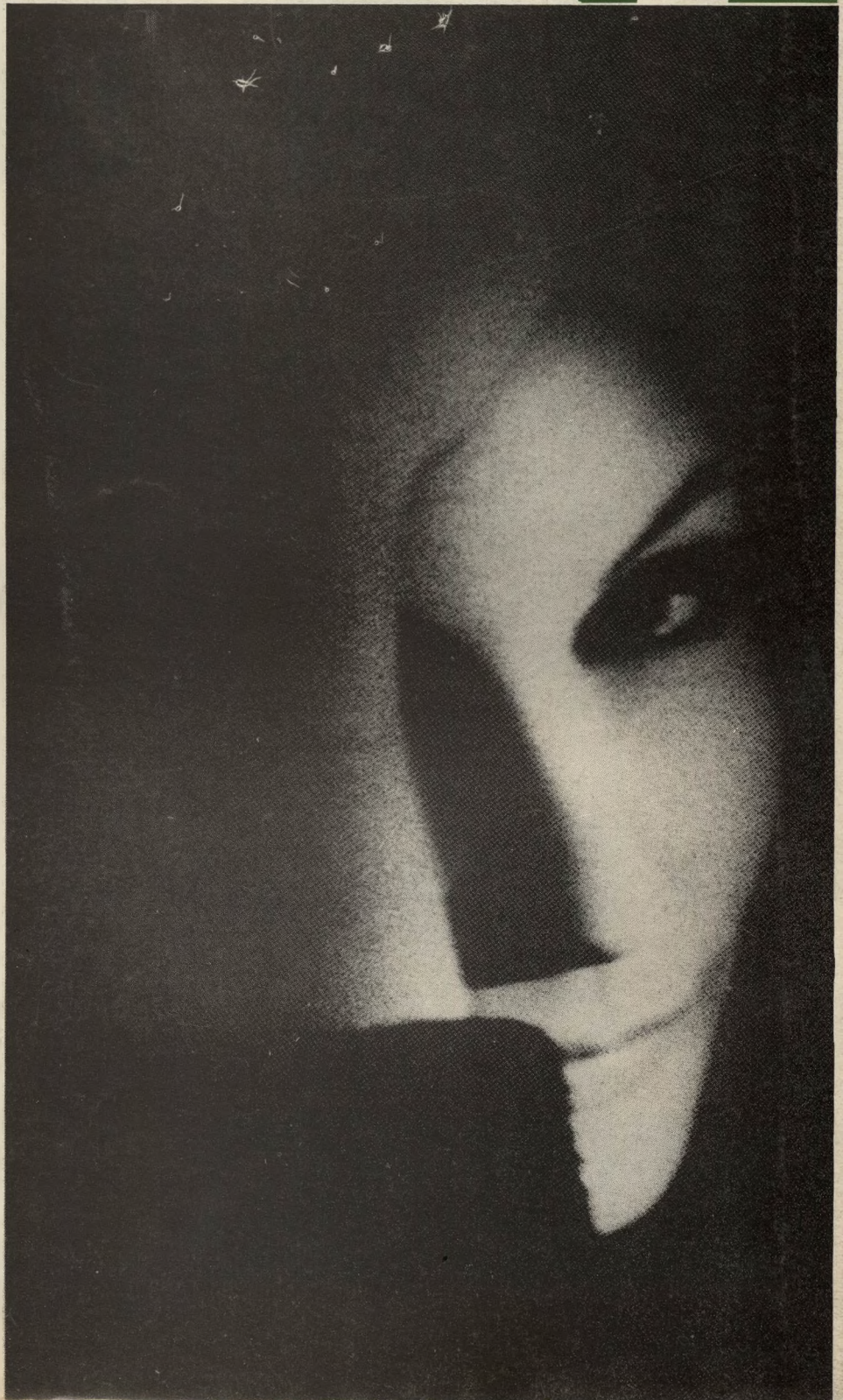
Γιά τήν αποστράτευση
τῶν ἀριστερῶν
διανοουμένων

Ἡ «φιλειρηνική»
συμφωνία ΕΣΣΔ-ΗΠΑ
γιά τούς πυραύλους
μέσου βεληνεκοῦς

Φοιτητές και
Πανεπιστήμια:
ἀπό τήν ἀντιπολίτευση
στήν ἀντίσταση

Γιά τόν «Προσκηνυτή»
τοῦ Κώστα Βάρναλη
καί ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα
τοῦ ἡμερολογίου του

Φιλολογία και
λογοκρισία

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΕΤΑΡΤΗ 23 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1987.

Τεύχος 86 (14) νέα περίοδος
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1987.

Τιμή τεύχους 200 δρχ.

Κέκροπος 2 'Αθήνα 105 58
τηλ. 3228791 και 3239645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καυθάκης, Βάσια Κιζήλου, Βάσια Κωνική, Παύλος Κρίνος, Δημήτρης Κορτάκης, Σταύρος Λιβαδάς, Ερηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, 'Αριστέλης Μπαλάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπαρής, 'Ανδρέας Πανταζόπουλος, Δαριανός Παπαδημητριάδης, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, 'Ελένη Πορτάλιου, Χρυσή Βρακαλάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Τη διάρθρωση των δοκιμίων έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ο Χρήστος Πικριδάς, τήν άκροαγωγή των φίλις ή Χριστίνα 'Αντιστασία, τή στοιχειοθεσία ή 'Αννα Βίτκα, ή Εσωγία Μπαρούδου, ή 'Αλίκη Πελεκάνου και ή Μαριάννα Σωτηροπούλου. Διαφημίσεις: 'Ελένα Χουλιάρη.

'Εκδότης, 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελιάγκας.
'Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

"Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 72
(Μάιος 1976-'Οκτ. 1986
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Περιορισμός τής μόλυνσης, συρρίκνωση τής αγοράς	7
Δαμανού Παπαδημητρώπουλου, Οί εϋθύνες τής εκπροσώπησης	9
'Ηλία Ραυτόπουλου, 'Ελεύθερη ραδιοφωνία	11
Βασίλη Ζουναλή, 'Εν όνόματι του κεφαλαίου	12
Σταύρου Λιβαδά, Πώς θά επιβιώσουμε δίχως νέφος	14

Γιώργου Καρρά, 'Εν άνθρωποις εϋδοκία	16
Γιώργου Μαργαρίτη, Μετά από τή σίτιση και τή στέγαση	19
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, 'Από τήν αντιπολίτευση στην αντίσταση	23
Διονύση Βενιαράτου, Τριτοβάθμια γενική παιδεία	27

'Αγγελου 'Ελεφάντη, Γιά τήν άποστράτευση των άριστερών διανοουμένων	34
Σωτήρη Χτούρη, Οικονομική κρίση και κρατική μεταρρύθμιση	39
Μιχάλη Μοδινού, Γεωγραφία του υπερπληθυσμού	43
Georges Labica, 'Επιστήμη και ιδεολογία	49

Γιώργου Σαββίδη, Γιά τον «Προσκυνητή» του Βάρναλη	60
Κώστα Βάρναλη, 'Απόσπασμα από τό σημειωματάριό του	63
Μιχάλη Τσιανίκα, Φιλολογική σοβαροφάνεια, ανεπάρκεια και λογοκρισία	65

Παντελή Μπουκάλα, Οί γελοιογράφοι	73
Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	74
Μαρ. Δήτσα, Ποικίλα φιλολογικά	76
Γιώργου Κουρουπού, «Τό λεξικό των συνθετών»	78
'Επιστολές	79
Εδρετήριο τευχών 73 έως 86	80

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 'Ετήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., εξάμηνη
(6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εϋρώπη ετήσια 2.500.
'Άλλες χώρες: ετήσια 2.800, εξάμηνη 1.400

'Ιδιοκτησία: Σπ. Δελιάγκας και Σία Ο.Ε. 'Εκδότης 'Αγγελος 'Ελεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα τηλ. 32.28.791. 'Εκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Περιορισμός τῆς μόλυνσης - συρρίκνωση τῆς ἀγορᾶς;

Τό ὥραριο τῶν καταστημάτων δέν εἶναι, ἤ δέν εἶναι μόνο, τεχνικό ζήτημα. Καί ἀκόμα δέν εἶναι μόνο ταξικό ζήτημα. Σχετίζεται μέ μιά σειρά παραγόντων, πού βέβαια περιλαμβάνουν τό ὥραριο τῶν ἐργαζομένων, τό κυκλοφοριακό καί τή μόλυνση, ἀλλά ταυτόχρονα ἀφοροῦν τίς σχέσεις μεταξύ ὄλων τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή τήν ἀγορά, τίς συνθήκες μιᾶς κοινωνίας, τή ζωή τῆς πόλης, τή σχέση τῶν ἀνθρώπων μαζί της. Ἀφοροῦν δηλαδή τόν ἴδιο τόν τρόπο ζωῆς μιᾶς ἀνθρώπινης κοινότητας. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή τό ἰσχύον ὥραριο, ἐξέλιξη τοῦ παλιότερου «φυσικοῦ» ὥραριου, συνταιριάζει ἀρκετά σοφά τίς διάφορες συνθήκες τῶν ἀνθρώπων καί τίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς, ἐνῶ ταυτόχρονα συνδέεται μέ τά ὥραρια ἐργασίας τῶν ἐμποροῦπαλλήλων καί προστατεύει, ὡς πρός τό ὥραριο, τόν ἀθέμιτο ἀνταγωνισμό.

Σύν τῶ χρόνῳ ὅμως ἡ ἀγορά προσαρμόστηκε καί σέ εἰδικότερες ἀνάγκες καί ἔτσι, λόγου χάρη, προέκυψε τό εἰδικό συνεχές ὥραριο τῶν καταστημάτων πού ἐξυπηρετοῦν κυρίως ἐπαγγελματίες (τό γνωστό 8-3). Θά ἔλεγε κανεῖς λοιπόν ὅτι ἡ ἐλαστικότητα καί ἡ εὐελιξία ἀποτελοῦν μιά ἐγγενή τάση τῆς ἀγορᾶς καί οἱ διάφορες κανονιστικές ρυθμίσεις—ὡστόσο ἀπαραίτητες— ἀπλῶς τήν περιορίζουν.

Από αὐτή τή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς (καί μόνον ἀπό αὐτήν;) προκύπτουν ὀρισμένες παρενέργειες. Ἡ μία εἶναι ἡ μόλυνση, κυρίως κατά τίς πρωινές ὥρες ὅταν τό φαινόμενο τῆς θερμοκρασιακῆς ἀναστροφῆς συμπίπτει χρονικά μέ τή μαζική μετακίνηση τῶν ἀνθρώπων στίς δουλειές τους. Μιά δεύτερη εἶναι ἡ τετραπλή μετακίνηση τίς μισές μέρες τίς ἐβδομάδας πού καί τό κυκλοφοριακό καί τή μόλυνση ἐπιβαρύνει ἀλλά καί τούς ἴδιους τούς ἐργαζόμενους δέν βολεύει.

Περιδεεῖς μπροστά σέ αὐτές τίς παρενέργειες, κυρίως στό νέφος, ἐτοιμαζόμαστε νά δώσουμε λύση τοῦ τύπου «πονάει χέρι, κόφει χέρι». Καί αὐτό ἔχει δύο πλευρές. Γιατί κατ' ἀρχήν ἀγορά ἐκτός ἀπό ψώνια σημαίνει καί συνέυρεση, ἀνθρώπινη ἐπαφή, καί συναλλαγή, διακίνηση, κίνηση, ζωή. Ἡ ὅποιαδήποτε ρύθμιση δέν μπορεῖ λοιπόν νά ἀκυρώσει αὐτή τήν καίρια πλευρά τῆς λειτουργίας τῆς ἀγορᾶς. Ταυτόχρονα ἡ αὐθαίρετη μετάθεση τῆς ἐναρξῆς λειτουργίας τῶν καταστημάτων σέ «νεκρές» ὥρες (πολλά ἀκούγονται πχ. γιά τίς 10 τό πρωί ἤ 2 τό μεσημέρι) ἀγνοεῖ τίς σχέσεις ἐκεῖνες πού ὑφαίνουν τήν πραγματικότητα ἀγορᾶ, γιατί ἡ ἀγορά δέν εἶναι παρά ἕνα σύνολο αὐστηρά ἀλληλοσυμπληρούμενων σχέσεων. Ἐνα παράδειγμα: ἂν οἱ μπογιατζήδες ἤ οἱ ὕδραυλικοί μποροῦν νά βροῦν ὕλικά μόνο μετά τίς 10, τί ὥρα θά πιάσουν δουλειά;

Τό ζήτημα τῆς μόλυνσης μπορεῖ καί πρέπει νά ἀντιμετωπιστεῖ στό ἐπίπεδο τῶν μέσων πού ρυπαίνουν καί ὄχι μέ περιστολή τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀγορᾶς, γιατί τότε θα χαλαῖνε περισσότερο ἀπό ὅσα θά φτιάχνουμε καί ἡ τάση τῶν ἀνθρώπων νά τά ἀναπληρώσουν θά ἔχει τίς ἐπιπτώσεις της ἀκόμα καί στή μόλυνση.

Οσον ἀφορᾶ, τό ὥραριο, θά λέγαμε ὅτι ἡ ἀγορά γνωρίζει καλύτερα ἀπό τόν καθένα τίς συχνά διαφορετικές ἀλλά πάντα συμπληρωματικές κατά τομέα ἀνάγκες της. Ἡ μόνη ἐπιθυμητή παρέμβαση τῆς πολιτείας εἶναι ἐκεῖνη πού θά καθόριζε αὐστηρά τό ὥραριο τῶν ὑπαλλήλων καί τά δικαιώματά τους καί ἐπιπλέον θά ρύθμιζε τή συνολική ἐβδομαδιαία διάρκεια λειτουργίας τῶν καταστημάτων κατά κλάδο ἀφήνοντας τήν κατανομή τοῦ πρώτου στήν κρίση καί τήν αὐτορύθμιση τῆς ἀγορᾶς. Μέ δεδομένο καί διασφαλισμένο δηλαδή τό ὥραριο τῶν ὑπαλλήλων θά πρέπει κάθε ἐμπόρος νά προσαρμόσει τίς ὥρες λειτουργίας. Σίγουρα θά ὑπάρξουν ἀνακατατάξεις, κάποιων ὁ τζίρος θά πέσει, ἄλλοι θά βγοῦν ζημιωμένοι. Ἀλλά αὐτά ἔχει τό ἐμπόριο καί ἡ ἀγορά.

Οἱ εὐθύνες τῆς ἐκπροσώπησης

Στὴν παράσταση τῆς κατάληξης τοῦ ὑπουργείου Παιδείας πού σκηνοθέτησε τὴν προπερασμένη Δευτέρα ὁ κ. Τρίτσης καὶ παρακολούθησε ἓνα κοινὸ μερικῶν ἑκατοντάδων φοιτητῶν, ἡ τελευταία καὶ πῶ οὐσιαστικὴ πράξη παίχτηκε γύρω στὶς ἔξι τὸ ἀπόγευμα: μὲ ταυτόχρονες καὶ ταυτόσημες σχεδὸν ἀνακοινώσεις τους, τόσο ὁ ὑπουργὸς Παιδείας ὅσο καὶ ὁ κυβερνητικὸς ἐκπρόσωπος ἀφοῦ τόνισαν ὅτι καταπατοῦνται οἱ νόμοι, καταλύονται οἱ θεσμοὶ καὶ κινδυνεύει ἡ δημοκρατία, κάλεσαν τὰ κόμματα, τοὺς φορεῖς καὶ ὄλους τοὺς «κατὰ νόμου» ὑπεύθυνους νὰ ἀναλάβουν τὶς εὐθύνες τους.

Ἡ φράση πέρασε ἔτσι, ἀσχολίαστη. Πολλοὶ τὴ συνέδεσαν μὲ αὐτὸ πού ἐπαναλαμβάνει καθημερινὰ ἡ κυβέρνησις, ὅτι δηλαδὴ τὸ φοιτητικὸ κίνημα εἶναι καθοδηγούμενο ἀπὸ τὰ κόμματα, ὅτι οἱ φοιτητὲς δὲν εἶναι παρά οἱ φαντάροι πού ἐκτελοῦν τὶς ἀσκήσεις πού ἐκπονοῦνται στὰ κόμματικὰ ἐπιτελεῖα. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἡ ἐκκλήσις-προειδοποίησις τῆς κυβέρνησις, ἐπιτελεῖο πρὸς ἐπιτελεῖο πιά, δὲν ἀποσκοποῦσε παρά νὰ ἐπισημάνει παρεκκλίσεις ἀπὸ τὸ «καλῶς ἀγωνίζεσθαι». Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Ἡ κυβέρνησις, ἀσχετὰ τί λέει, γνωρίζει πολὺ καλά ὅτι ἡ φοιτητικὴ ἐξέγερσις δὲν εἶναι καθοδηγούμενη — ἀπλῶς ἀκολουθεῖται ἀπὸ ὀρισμένα κόμματα πού προσπαθοῦν νὰ συντονιστοῦν μὲ αὐτὰ ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλα πού θέλουν μόνο νὰ τὴν ἐκμεταλλεῦντο στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ φράσις λοιπὸν «νὰ ἀναλάβουν τὶς εὐθύνες τους» δὲν εἶναι παρά μιὰ ἐκκλήσις πρὸς τὰ κόμματα νὰ ἀναλάβουν τὴν καθοδήγησις τῶν φοιτητῶν. Κάτι ἀνάλογο μὲ αὐτὸ πού προσπάθησε νὰ κάνει ἡ ΠΑΣΠ μὲ τὴν Πσκ τὸ Νοέμβριο, ὅταν ἀνέλαβαν νὰ ἀναζωογονήσουν τὴν ΕΦΕΕ. Τότε ἡ καθοδήγησις θὰ γινόταν ἐμμέσως, μῆσα ἀπὸ τὸ ἀνώτατο φοιτητικὸ ὄργανο. Σήμερα μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ πειράματος ἐκείνου (τὸ ἀντάλλαγμα ἦταν ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ἡ ἀπλή ἀναλογικὴ καὶ θεωρήθηκε — δικαιολογημένα — ὑπερβολικὸ ἀπὸ τὸν κ. Παπανδρέου) ἡ κυβέρνησις καλεῖ ἀπροσχημάτιστα τὰ κόμματα νὰ ἀναλάβουν δουλειά, τὰ καθιστὰ δηλαδὴ ὑπεύθυνα γιὰ ὅ,τι κάνουν οἱ φοιτητὲς.

Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀντίληψιν περὶ κοινωνίας καὶ πολιτικῆς ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει διαφυγή. Στὸ ΠΑΣΟΚ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐμφορεῖται τὸ ἴδιο ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ κομματικοῦ δλοκληρωτισμοῦ, πρέπει νὰ ἐμφοροῦνται καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι, ἡ κοινωνία, τὰ κόμματα — κυρίως τὰ κόμματα. Τελευταῖο, ἔλασσον ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, οἱ ἐπιτροπὲς δεοντολογίας τῶν δημοτικῶν ραδιοφωνικῶν σταθμῶν. Κάθε δεοντολόγος κρύβει πίσω του καὶ ἓνα κόμμα, τελικὸ κριτήριον περὶ τοῦ δέοντος — ποῖ ἄλλο; — ὁ συσχετισμὸς τῶν κομματικῶν δυνάμεων. Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς ὑπόκειται στὴν κρίσιν τῶν μαζῶν, εἶναι ὁ κοινοβουλευτισμὸς πού πνίγει τὴ δημοκρατία, καθὼς ὁ κύκλος κλείνει στὸ σημεῖο ἀκριβῶς πού ἔπρεπε νὰ ἀνοίξει.

Οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, οἱ πολιτικὲς ἀντιθέσεις εἶναι παραδεκτὲς· ἐκφράζονται ὁμως πρὸς τὴν κοινωνία μῆσα τῶν κομμάτων, πού τὶς συσσωρεύουν, τὶς ἐπεξεργάζονται, τὶς ἱεραρχοῦν. Μῆσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ φίλτρο, πολλὲς θὰ καταπινοῦν ἄλλες θὰ διαθλασθοῦν, θὰ ἀλλάξουν χαρακτήρα, προκειμένου νὰ εἰσέλθουν μῆσα στοὺς ἐπίσημους κρατικὸς θεσμοὺς, πού εἶναι καὶ ἡ μοναδικὴ ἐπιτρεπόμενη δίοδος. Καὶ ἐδῶ ἀρχίζει πιά τὸ μεγάλο ἐνδοκομματικὸ καὶ διακομματικὸ παζάρι. Ἡ αὐταξία τοῦ κάθε ζητήματος χάνεται στὴ συνολικὴ ζυγαριὰ πού δὲν ξεχωρίζει τὰ εἰδικὰ βάρη. Τὸ νέφος θὰ ζυγιστεῖ μαζί μὲ τοὺς ταξιτζῆδες, ἡ φοιτητικὴ ἐξέγερσις μὲ τὴν ἀπλή ἀναλογικὴ, ὁ συνδικαλισμὸς μὲ τὴν κομματικὴ ἐκπροσώπησις στὸ προεδρεῖο τῆς ΓΣΕΕ. Τὰ κοινωνικὰ συμφέροντα μετουσιωνόμενα σὲ κομματικὰ συμφέροντα ἀποκτοῦν ἓναν κοινὸ παρονομαστή καὶ ἐπομένως ἡ ἀντίθεση μεταφέρεται σὲ μιὰ βάση στὴν ὁποία ὑπάρχουν περιθώρια συνδιαλλαγῆς. Ἡ βάση αὕτη δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τοὺς θεσμοὺς. Ἡ μόνη δυνατὴ καὶ ἐπιτρεπτὴ ἐκφρασις τῆς κοινωνικῆς πάλης, εἶναι ἡ πάλη τῶν ἐκπροσώπων τῆς, τῶν «δικηγόρων» τῆς μῆσα στοὺς θεσμοὺς.

Ἡ δικηγορούμενη κοινωνία εἶναι μιὰ κοινωνία παθητικὴ. Οἱ δικηγόροι-ἐκπρόσωποι τῶν διαδίκων ἐκφράζουν τὶς ἀντιθέσεις μῆσα στὸ κράτος καὶ αὐτὸ σημαίνει πρῶτα ἀπ' ὅλα πῶς οἱ πάντες παραδέχονται ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ δικαστήριον, ἀποδέχονται τοὺς νόμους του καὶ τὴν κρίσιν του. Ὁ ρόλος τῶν δικαστῶν καὶ τῶν δικηγόρων εἶναι ἐναλλάξιμος κάθε τέσσερα χρόνια, ὄχι ὁμως καὶ τὸ ὄλο σκηνικόν. Ἡ πολιτικὴ πάλη ὀργανώνεται, ἀσχετὰ πλέον ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐπαγγελματίες μὲ γνώσιν τῶν κανόνων τοῦ παιγνιδιοῦ, τῶν νόμων τῆς κοινωνίας καὶ τῶν συμφερόντων τῶν κομμάτων. Ἡ συνεννόησις μὲ αὐτοὺς εἶναι πολὺ πῶ ἐπιπολεῖ, οἱ ἀντιθέσεις ἀμβλύνονται καὶ οἱ ἐκρήξεις ἀποφεύγονται, κυρίως ἀποφεύγεται ἡ εἴσοδος στὸ προσκήνιον τοῦ μοναδικοῦ παράγοντα πού μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει τὰ πάντα μῆσα σὲ μιὰ στιγμὴ: τῶν μαζῶν. Τῶν μαζῶν πού εἶναι ξεροκέφαλες, ἐπίμονες, ἔχουν ἀμνησιν γνώσιν τῶν προβλημάτων τους (καὶ ἴσως μόνο τῶν δικῶν τους), ἔχουν ἀγνοία ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες δουλειές τῆς πολιτικῆς, τῶν μαζῶν πού εἶναι οἱ μόνες πού μποροῦν νὰ ἀνατρέψουν τὶς ἀποφάσεις τῆς ἐξουσίας, ἀπλοῦστατα μὴ ὑπακούοντας σ' αὐτές.

Δια χειρὸς ἀφθαλμοῦ

Δέν εἶναι ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐξομάλυνση τῆς πολιτικῆς ζωῆς στήν Ἑλλάδα πέρασε μέ-
σα ἀπό τήν ἀπομάκρυνση τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα ἀπό τό προσκήνιο, τήν καθήλωσή του στό ρό-
λο τοῦ θεατῆ, μέσα ἀπό τό ξεδόντιασμα δηλαδή τῆς ἀμεσης, τῆς παρεμβατικῆς σχέσης τῶν ἀν-
θρώπων μέ τά πολιτικά δρώμενα. Ἡ περιθωριοποίηση τῶν μαζῶν ἀπομόνωσε τήν κοινοβουλευ-
τική πάλη ἀπό τή δεξαμενή ἐκείνη πού θά τό τροφοδοτοῦσε, ἀναδεικνύοντας ὡς μοναδική δύνα-
μη μέσα στό Κοινοβούλιο καί μέσα στήν κοινωνία τήν ἐκτελεστική ἐξουσία. Νόμος γίνεται ὁ λό-
γος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί μόνον αὐτός καί κανένα ἄλλο ἐπιχειρήματα δέν μετράει καί
δέν μπορεῖ νά τόν σταματήσει, παρά μόνο ὁ συσχετισμός τῶν δυνάμεων. Στή συντριπτικότητα
τοῦ μοναδικοῦ ἐπιχειρήματος πού εἶναι ἡ δύναμη ὑποκύπτουν οἱ πάντες, κόμματα καί λαός. Τά
ἐπιχειρήματα λόγου δέν παίζουν πιά κανένα ρόλο, οἱ πάντες τά περιγελοῦν κυνικά — καί πρῶτα
πρῶτα ὅσοι ἐμφοροῦνται ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ συσχετισμοῦ τῶν κομματικῶν δυνάμεων. Τή θέ-
ση τοῦ πολιτικοῦ λόγου θά πάρει ἡ δικολαβία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς, πού ἀσκούμε-
νη ἐνώπιον λαϊκοῦ (τηλεοπτικοῦ) ἀκροατηρίου, εἶναι ἡ πιό σίγουρη μέθοδος γιά τήν ἀναπαραγω-
γή τῆς δυνάμης ἐκείνης πού ἐγγυᾶται τήν παραμονή στήν ἐξουσία.

Ἐνίοτε βέβαια ὁ κύκλος αὐτός, πού στενεύει καί εὐτελίζει τήν πολιτική καί ἐξατομικεῖ τά πο-
λιτικά ἄτομα, σπάει ὅταν τά κοινωνικά προβλήματα καί οἱ ἀντιθέσεις δξύνονται καί τά ἄτομα,
βρίσκοντας συνεχῶς κλειστή τήν πόρτα τῆς ἐπίσημης κρατικῆς διεξόδου, ἀναγκάζονται νά τήν
ἀνοιξοῦν μόνα τους, νά οργανωθοῦν, νά διαδηλώσουν, νά ἀπαιτήσουν. Σέ αὐτές τίς περιπτώσεις
ὁ κ. Τρίτης καί οἱ ὅμοιοί του διαπιστώνουν ὅτι κινδυνεύουν οἱ θεσμοί καί καλοῦν τά κόμματα
νά ἀναλάβουν τό χειρισμό τοῦ θέματος. Τό παράξενο σέ ὅλα αὐτά εἶναι ὅτι ὑπάρχουν κόμματα,
καί μάλιστα κόμματα πού τοποθετοῦν τόν ἑαυτό τους στήν Ἀριστερά, πρόθυμα νά παίζουν τόν
θεσμικό τους ρόλο κι αὐτό τήν ὥρα πού ἡ περιθωριοποίηση τῶν μαζῶν περιθωριοποιεῖ τήν ἴδια
τήν Ἀριστερά, τήν ὥρα πού πληθαίνουν οἱ κομματικά ἀνέντακτοι τῆς Ἀριστερᾶς, ὄχι τόσο ἡ ὄ-
χι πιά γιατί διαφωνοῦν μέ τή συγκεκριμένη πολιτική τῶν κομμάτων, ἀλλά ἐπειδή ἔχει ἐκλείψει ἡ
ὀργανωμένη δράση καί ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνταξίης. Τό ΚΚΕ εἶναι βέβαια ὁ πρῶτος διδά-
ξας καί ἐξακολουθεῖ νά ἀρέσκεται στό νά ἐκπροσωπεῖ τό κίνημα. Ἡ Ε.Α.Ρ. πρόσφατα ὑπέκυψε
στίς νέες καταστάσεις πού διαμορφώθηκαν στήν πολιτική ζωή καί μετέτρεψε ἕνα μέρος τοῦ
πρῶτην ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ σέ ἐκλογικό μηχανισμό. Τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ-Ἀνανεωτική Ἀριστερά εἶ-
ναι τό μόνο πού ἔχει ἐπισημάνει τίς κακοτοπιές χωρὶς ὅμως νά ἀποφεύγει καί τελειῶς τοῦς πει-
ρασμούς τῆς ἐκπροσώπησης. Ἄλλα κόμματα καί ὀμάδες μᾶλλον δέν ἀσχολοῦνται μέ τό ζήτη-
μα.

Σύντροφοι, καιρός νά πάρουμε θέση: ὁ κ. Τρίτης μᾶς καλεῖ νά ἀναλάβουμε τίς εὐθύνες μας.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Ἐν ὀνόματι τοῦ κεφαλαίου

Στίς 10 Δεκεμβρίου ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Οἰκονομίας κ. Ρουμελιώτης ἐξήγγειλε σημαντικά
—φορολογικά κυρίως— μέτρα ὑπέρ τοῦ κεφαλαίου. Συγκεκριμένα:

1. Κέρδη τῆς χρήσεως 1988 πού θά προκύψουν ἀπό ἐξαγωγική δραστηριότητα ἀπαλλάσσονται
τῆς φορολογίας εἰσοδήματος κατά 50%. Τουτέστιν αὐξάνονται αὐτά τά κέρδη κατά 40%
χωρὶς καμιά προσπάθεια.

2. Κέρδη τῆς χρήσεως 1987 πού θά ἐπενδυθοῦν κατά τό 1988 ἀπαλλάσσονται τῆς φορολογίας
εἰσοδήματος κατά 50%. Ἡ περίφημη «ἴδια συμμετοχή» πού καί σήμερα περιορίζοταν τυπικά
στό 20 ὡς 30% τοῦ συνολικοῦ κόστους τῶν ἐπενδύσεων καί οὐσιαστικά καλυπτόταν ἀπό τίς ὑ-
περτιμολογήσεις, περιορίζεται ἀκόμη περισσότερο διά τῆς φοροαπαλλακτικῆς διευρύνσῆς τῆς.
Τουτέστιν θά ὀδεύει —κατά τό πλεῖστον— ἐπαυξημένη πρὸς τά θησαυροφυλάκια τῶν τραπεζῶν
τοῦ ἐξωτερικοῦ.

3. Αὐξηση τοῦ ἀφορολόγητου ποσοῦ ἀπό μερίσματα κατά 70%. Αὐτό τό μέτρο ἀφορᾶ
—ἐκτός τῶν ἄλλων— κυρίως τήν ἐνίσχυση τοῦ Χρηματιστηρίου. (Βλέπε πρόσφατη πτώση ἀ-
ξιών καί κλυδωνισμό τοῦ Χρηματιστηρίου). Τό γιατί οἱ ἀξίες στό Χρηματιστήριο ἀνέβηκαν ἀμέ-
σως μετά τήν ἐξαγγελία τοῦ μέτρου, γιά νά ξαναπέσουν ὅμως κατά τίς ἐπόμενες ἡμέρες, πρέπει
νά ἀναζητηθεῖ ἄλλο. Ἐν ἀναμονῇ λοιπόν καί ἄλλων μέτρων, ὅπως ἄλλωστε ὑποσχέθηκε ὁ κ.
Ρουμελιώτης.

4. Ἀναπροσαρμογή τῆς ἀξίας τῶν γηπέδων καί τῶν ἀκινήτων μέ βάση τίς ἀγοραῖες τους τι-
μές σχεδόν ἀφορολόγητα. Αὐξηση δηλαδή τοῦ μετοχικοῦ κεφαλαίου τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῆς
πιστοληπτικῆς τους ἰκανότητος ἀδαπάνως.

Δια γυμνού σφάλαμου

5. Ἡ ἔκπτωση τοῦ 3% (στόν τζίρο) ἀνευ δικαιολογητικῶν πού ἀφορᾶ τίς ἐξαγωγικές ἐπιχειρήσεις παρατείνεται μέχρι 31.12.89. Ὁ νοῶν νοεῖτω. (Βλέπε ἐπίσης ὑπόθεση Ὑψηλάντη).

6. Οἱ φορολογικές ἀπαλλαγές πού ἰσχύουν μέχρι 31.12.87 γιά τή συγχώνευση ἐπιχειρήσεων παρατείνονται μέχρι 31.12.91. Ὅ,τι προλάβουμε μέχρι τό σωτήριο ἔτος 1992.

7. Ἡ ἔκτακτη φορολογία 10% ἐπί τῶν κερδῶν τοῦ 1986 πού εἶχε ἐπιβληθεῖ πρόσφατα περιορίζεται καί δέν εἶναι ἀμέσως ἀπαιτητή. Διότι ἐκπίπτει ἀπό τά φορολογητέα κέρδη τό μέρος τῶν κερδῶν πού προέκυψε ἀπό ἐξαγωγική δραστηριότητα καί θά καταβληθεῖ σέ μηνιαίες δόσεις μέχρι τό τέλος τοῦ 1988. Πρόκειται γιά μερική ἄρση ἑνός ἀντικινήτρου στό κεφάλαιο πού εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπό τά τεράστια κέρδη τοῦ κεφαλαίου τό 1986 (βλέπε στοιχεῖα ICAP). Κέρδη πού προσορίστηκε ἔλεω «σταθεροποιητικοῦ» προγράμματος τοῦ ΠΑΣΟΚ καί μονόπλευρης λιτότητας.

Γράφτηκε στόν τύπο δι «γιά πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκαν τόσο λίγα λόγια γιά νά περιγράψουν τόσο σημαντικά μέτρα». Δέν διαφωνοῦμε. Ὅπως δέν διαφωνοῦμε γιά τό «εὐκράτο», «θερμό» καί «θετικό» κλίμα πού ἐπικράτησε στόν κόσμο τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀριθμητική τῶν μέτρων εἶναι κυνικά σαφής. Οἱ ἐπιχειρηματίες, ὅσο καί ἂν δηλώνουν δι «ἡ πορεία πρὸς τήν ἀνάκαμψη δέν εἶναι θέμα ἀριθμῶν ἀλλά κλίματος», ἐπειδή ἀκριβῶς βολεύονται μ' αὐτούς τούς ἀριθμούς γκρινιάζουν καί γιά τό κλίμα, γιά πρόσθετα μέτρα δηλαδή. Δέν διαφωνοῦμε ἐπίσης γιά τό δι τά μέτρα αὐτά συμπληρώνουν τό σταθεροποιητικό πρόγραμμα μέ τόν ἀπαραίτητο ἀναπτυξιακό χαρακτήρα. Κίνητρα νέων ἐπενδύσεων, νέων ἐξαγωγῶν, κίνητρα οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης ὅπως τήν ἐπιδιώκει τό κεφάλαιο. Δέν διαφωνοῦμε τέλος καί μέ τό χαρακτηρισμό «παλαιολιθικά συνθήματα» πού ἀποδίδεται σ' ἐκείνες τίς φωνές — τῆς Ἀριστερᾶς καί τῶν ἐργαζομένων — πού χαρακτήρισαν τά μέτρα ὡς «ἀνοιγμα πρὸς τό κεφάλαιο». Γιατί τό νά καταγγέλεις καί μόνο ἕνα ἀκόμα ἀνοιγμα πρὸς τό κεφάλαιο καί παλαιολιθικῆς ἐμπνεύσεως καταγγελία εἶναι καί παλαιολιθικῆς ἀποτελεσματικότητας πολιτική εἶναι.

Μιά τέτοια στάση μπορεῖ νά ἔχει, στήν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, ὡς ἀποτέλεσμα ἕνα ἐπόμενο «ἀνοιγμα πρὸς τήν ἐργασία». Ἡδῆ ἡ *Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία* (13 Δεκεμβρίου) πρωτοστατεῖ σ' αὐτή τήν ἐκστρατεία. «Δύο μέτωπα ἔκλεισαν» γράφει, ἀναφερόμενη στό μέτωπο Ἐκκλησία (βλέπει συμφωνία Παπανδρέου καί Σερραφείμ γιά τήν ἐκκλησιαστική περιουσία) καί στό μέτωπο Κεφάλαιο (βλέπει μέτρα Ρουμελιώτη, ἔκτακτη εἰσφορά 10% ἐπί τῶν κερδῶν, ἀναγκαστική παραίτηση Σημίτη).

Δύο μέτωπα παραμένουν ἀκόμα ἀνοιχτά: παιδεία καί ἐργαζόμενοι. Προτείνει λοιπόν στή «σοσιαλιστική» κυβέρνηση, πού ἔκλεισε μέ δύο «ἀντισοσιαλιστικές» κινήσεις τά προηγούμενα μέτωπα, νά κλείσει μέ ἄλλες δύο «σοσιαλιστικές» αὐτή τή φορά κινήσεις τά ἐναπομείναντα μέτωπα. Ἴσοπαλία ἢ «μιά στό καρφί καί μιά στό πέταλο» ἂν προτιμᾶτε.

Ἀσφαλῶς δέν πρόκειται γιά κανενός εἶδους ἰσοπαλία· ἀλλωστε ἄλλο πράγμα εἶναι τό καρφί καί ἄλλο τό πέταλο. Ὅπως ἄλλο πράγμα εἶναι νά καταλαβαίνεις τό παιχνίδι πού παίζεται, τό καπιταλιστικό παιχνίδι μεταξύ ἐκμεταλλευτῶν καί ὑφισταμένων τήν ἐκμετάλλευση, καί ἄλλο πράγμα νά πολιτεύεσαι ἔτσι ὥστε νά τεθεῖ μέ ἐπαρκεῖς προϋποθέσεις τό ζήτημα τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς, τό ζήτημα τῆς διάρρηξης αὐτοῦ τοῦ ἀπαράδεκτου φαύλου κύκλου. Πρόκειται ὁμως γιά μιά συζήτηση πού δέν χωρᾶ ἐδῶ.

Περιοριζόμενοι στίς ἐξαγγελίες τοῦ κ. Ρουμελιώτη σημειώνουμε δι μ' αὐτές, τό ΠΑΣΟΚ μέσω τοῦ νέου ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἐγκαινίασε τό νέο ἀναπτυξιακό του πρόγραμμα. Ἐν ὄψει τοῦ 1992 (ὀλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς), ἐν ὄψει τοῦ 1996 (διεκδίκηση τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων), ἐν ὄψει τοῦ 2000 (ραντεβού μέ τό τρένο τῆς τεχνολογίας) τό νέο κυρίαρχο σύνθημα εἶναι ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη. Αὐτή θά φέρει νέες θέσεις ἐργασίας, αὐτή θά μᾶς σώσει ἀπό τόν ἐπερχόμενο ΒΟΚικό ἀνταγωνισμό, αὐτή θά ἀνυψώσει τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργαζομένων. Αὐτή εἶναι ἡ καραμέλα πού εὐνοῦχισε καί εὐνουχίζει τό ἐπαναστατικό κίνημα. Μιά ἀνάπτυξη ὁμως πού μέ βεβαιωμένη πλέον τήν ἀνικανότητα τοῦ κράτους τοῦ ΠΑΣΟΚ νά τήν ἀναλάβει ἄμεσα, τήν ἐπιχειρεῖ πλέον ἔμμεσα μέσω τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου. Μέ σαφή κατανομή ρόλων: ἡ κυβέρνηση ὀφείλει νά ἐδραιώσει τό κλίμα ἐμπιστοσύνης, τό κεφάλαιο νά ἐπενδύσει, οἱ συνδικαλιστές νά παροτρύνουν γιά «ποιότητα καί μεράκι στήν ἐργασία» (βλέπε *ΕΞΙΠΡΕΣ* 11 Δεκεμβρίου). Ζήτω τό πρόγραμμα τῆς Ν.Δ., ζήτω ὁ «ἐκσυγχρονισμός» τῆς Ε.Α.Ρ!

Δέν φτάνει ἡ παλαιολιθική πολιτική τοῦ ΚΚΕ γιά νά χαλάσει τή γιορτή. Μπήκαμε μέ τά μπουβία στήν μετά-ΠΑΣΟΚ περίοδο μέ τό νέο ΠΑΣΟΚ καί τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου ὀδηγητή! Ἐκτός κι ἂν αὐτή ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα ταρακουνήσει τίς ἀντικαπιταλιστικές δυνάμεις. Ἐλπίδα ἀπειροελάχιστη, ἐλπίδα πάντως!

Βασίλης Ζουναλῆς

Θεσπίσαμε καὶ τὴν ἐλεύθερη ραδιοφωνία

Ἡ κυβέρνηση δὲν ἀντέξε παρά ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα τὴν ἀπώλεια τοῦ μονοπωλίου στὴ ραδιοφωνία. Ἄρκεσε ὀλιγόμηνη λειτουργία ὀρισμένων δημοτικῶν ραδιοσταθμῶν γιὰ νὰ τὴν ἐξαναγκάσει νὰ ἀκυρώσει ὅσα ἢ ἴδια παρεχώρησε, ἐπιτρέποντας τὴν τοπικὴ ραδιοφωνία. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἄμεσο «μῆνυμα» ἀπὸ τὴν προώθηση τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος τοῦ κ. Κακλαμάνη, ποῦ ἐπιχειρεῖ νὰ ρυθμίσει ὄρια, ὄρους καὶ προϋποθέσεις γιὰ τὴ λειτουργία τοπικῶν ἰδιωτικῶν καὶ δημοτικῶν ραδιοσταθμῶν.

Ἡ λειτουργία τῶν δημοτικῶν ραδιοσταθμῶν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναίρεσε, ἔστω καὶ ἐν μέρει, τὴ μονοφωνία καὶ μονοτονία τοῦ κυβερνητικοῦ ραδιοφώνου. Ὡστόσο, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ βασιλιάς ἦταν γυμνός, αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση κρατικῆς καὶ δημοτικῆς ραδιοφωνίας συνέτεινε στὴ γενίκευση τῆς ἀμφισβήτησης, στὴν ἀπώλεια καὶ τῆς ἐλάχιστης ἀξιοπιστίας καὶ φερεγγυότητας τοῦ κρατικοῦ ραδιοφώνου.

Ἡ «ἐπιτυχία» τῶν δημοτικῶν ραδιοσταθμῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ «Ἀθήνα-984», συνίσταται στὴν παρέκκλιση τους ἀπὸ ἓνα μοντέλο μέσου μαζικῆς ἐνημέρωσης, ποῦ θέλει τὸ σταθμὸ στὸν ὑπερθετικὸ βαθμὸ ὑποταγμένο στὸν ἐξουσιαστή του καὶ δουλικὸ ὑπηρετῆ τῶν ἄμεσων ἀναγκῶν του. Οἱ σταθμοὶ τοῦ κ. Ἐβερτ καὶ τῶν ἄλλων νεοδημοκρατῶν δημάρχων ἀπέφυγαν νὰ γίνουν ἄμεσο κομματικὸ ὄργανο, ἐπίμονος προπαγανδιστὴς, κραυγαλέο φερέφωνο καὶ συστηματικὸς χειροκροτητὴς, νὰ μοιάσουν, δηλαδή στὸ καθημερινὸ πρόσωπο τῶν κριτικῶν ραδιοτηλεοπτικῶν μέσων.

Ἄν ἐν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναλύσουμε τί ἐκφράζει καὶ τί ἐπιδιώκει αὐτὸ τὸ διαφορετικὸ πρόσωπο ποῦ πρόβαλαν οἱ δημοτικοὶ ραδιοσταθμοί, παρά νὰ ἐπισημάνουμε τὸ προφανές, ὅτι οἱ νεοδημοκράτες δήμαρχοι, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τίς δουλειές ποῦ δημιουργεῖ ἡ ἄμεση ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἔχουν τὴ δυνατότητα καὶ τὴν ἀνεση νὰ προσβλέπουν στὴ μακροπρόθεσμη ἰδεολογικὴ λειτουργία τοῦ ἐγχειρήματός τους. Παραμένουν μόνο στὸ προκείμενον ἄμεσο ἀποτέλεσμα ποῦ εἶναι ἡ διὰ συγκρίσεως κρατικῶν δημοτικῶν ραδιοσταθμῶν ἀμφισβήτηση τῆς ὁποίας ἀξιοπιστίας τοῦ κυβερνητικοῦ ραδιοφώνου.

Αὐτὸν τὸν ἄμεσο κίνδυνο καὶ τίς πιθανές πολλαπλασιαστικὲς συνέπειες ἀπὸ τὴ γενίκευση τῆς δημοτικῆς ραδιοφωνίας ἔσπευσε νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ κυβέρνηση, θέτοντας σωρεῖα περιορισμῶν καὶ δεσμεύσεων στὴ λειτουργία τῆς τοπικῆς ραδιοφωνίας. Ἡ ἐλεύθερη ἴδρυση σταθμῶν γίνεται δικαίωμα ποῦ ἐπιλεκτικὰ παρέχεται ἀπὸ ἄμεσα ἐλεγχόμενο ἀπὸ τὴν κυβέρνηση ὄργανο. Ἡ εἶδηση, ἡ πληροφόρηση, ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἐπικοινωνία γενικότερα, μετατρέπεται σὲ εἶδος ἐν ἀνεπαρκείᾳ, γίνεται ἐπαγγελματικὸ καὶ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα μιᾶς κάστας ἐπαγγελματιῶν (καὶ μὲ νόμιμη ταυτότητα ΕΣΗΕΑ) δημοσιογράφων.

Οἱ δημοτικοὶ ραδιοσταθμοὶ εἶναι de jure ἐπιρρεπεῖς σὲ παρατυπίες καὶ παραβάσεις τοῦ νόμου καὶ ὡς ἐκ τούτου τίθενται a priori ὑπὸ διαρκὴ ἐπιτήρηση, ἀπὸ μιὰ ἐπιτροπὴ δεοντολογίας ἢ ὁποία θὰ ἐρμηνεύει μάλιστα ἢ ἴδια τὸ νόμο, ὥστε νὰ πιστοποιεῖ τίς τυχόν παραβιάσεις του καὶ θὰ διαφυλάσσει τὸ μονίμως κινδυνεύον κύρος καὶ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ σταθμοῦ. Οἱ ὕφισταμοι νόμοι καὶ τὰ ἀρμόδια δικαστικὰ ὄργανα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους δὲν κρίνονται ἐπαρκῆς πλαίσιο γιὰ νὰ μᾶς διαφυλάξουν ἀπὸ τὸ νέο τέρας, ποῦ λέγεται δημοτικὴ ραδιοφωνία.

Ἡ μετάδοση εἰδήσεων ἢ γεγονότων, ὁ σχολιασμός καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἐπικαιρότητας, μποροῦν νὰ προκύψουν μόνο ὡς ὁμόφωνη γνώμη ὄλων τῶν πολιτικῶν παρατάξεων τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου ἢ ἔστω ὡς διαφορετικὲς ἐκδοχῆς τῶν ὁποίων τὸ βᾶρος, ἡ ἄποψη, ὁ τρόπος καὶ ὁ βαθμὸς προβολῆς νὰ χωράει σὲ καλούπια κομμένα κατ' ἀναλογίαν τῶν δημοτικῶν παρατάξεων. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ προκύψει ἢ ἓνα ραδιόφωνο ποῦ ἐν ὀνόματι τῆς ἀγαστῆς συμβίωσης ὄλων θὰ ἀποφεύγει συστηματικὰ τίς κακοτοπιές, αὐτολογοκρινόμενο σφόδρα, ἢ ἓνα ραδιόφωνο ποῦ θὰ εἶναι ἄθροισμα κομματικῶν λόγων κατὰ παράθεση καὶ κατ' ἀναλογίαν δυνάμεως, διάρκειας χρόνου. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁδηγοῦμαστε σ' ἓνα ἄχαρο, ἀπολιτικὸ μέγαφωνο συνεχῶς μουσικῆς μὲ ἐμβόλιμες ἀνώδυνες καὶ ἰσοπεδωμένες πληροφορίες (νέα καὶ περιέργα ἀπ' ὄλο τὸν κόσμο), στὴ ραδιοφωνικὴ ἐκδοχὴ τῆς βεντέτας, στὴ δευτέρῃ περίπτωση στὴ ραδιοφωνικὴ ἐκδοχὴ τῆς παρατακτῆς ἀκρόασης διαφόρων εἰδῶν κομματικῆς ντουντούκας.

Σὲ κάθε περίπτωση ὡς μόνη διέξοδος γιὰ τὴν τοπικὴ ραδιοφωνία ἐμφανίζεται ἡ πεπατημένη ἡδὴ (στὴν Εὐρώπη καὶ ἄλλα κράτη τῆς Δύσης) ὁδὸς τῆς ἰδιωτικῆς ραδιοφωνίας, ὅπου ὁ πλουραλισμός τῶν μέσων ἔχει πρό πολλοῦ μετατραπῆ σὲ ἀνταγωνισμό γιὰ τὸ καλύτερο «χαίδεμα τῶν

Δια γυμνοῦ σφραγιστοῦ

αυτῶν» τῶν ἀκροατῶν, σέ ἀνταγωνισμό, στήν ὑποβάθμιση καί σέ γενικευμένη ἐμπορευματοποίηση κάθε πλευρᾶς τῆς δημόσιας καί ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ὁμολογουμένως πολύ νωρίς καί πολύ ἀγαρμπα μᾶς σπρώχνει στόν ἐκσυγχρονισμό ἢ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ἡλίας Ραυτόπουλος

Πῶς θά ἐπιβιώσουμε δίχως νέφος;

Ἄπορῶ πῶς ἀρκετοί προβληματιζόμενοι περί τό ἀττικό νέφος δέν μποροῦν νά διακρίνουν ὀρισμένα πράγματα προφανή. Εἴτε μᾶς ἀρέσει, εἴτε ὄχι τό νέφος ἀποτελεῖ πλέον κομβικό σημεῖο στή ζωή μας, σ' αὐτό καί περί αὐτό συμπυκνώνονται καί ἰσορροποῦν τάξεις, στρώματα καί ἄτομα, ἰδεολογίες νοοτροπίες, καί συνειδήσεις, πολιτικά συμφέροντα καί ἀνάγκες. Κεφαλαιοκράτες καί ἐργαζόμενοι μεγάλο καί μικρό κεφάλαιο, πλούσιοι καί φτωχοί, γειτονιές ἀναβαθμισμένες καί ἀποβαθμισμένες, βίλες καί τρώγλες, ἔμποροι καί καταναλωτές, παραγωγοί καί ἀεριστήδες, ἰδιοκτῆτες καί ἐνοικιαστές, δημόσιοι καί ἰδιωτικοί ὑπάλληλοι, αὐτοκινούμενοι καί μαζικῶς ταλαιπωρούμενοι, δημόσιες μεταφορές καί ταξίτζηδες, τσιμέντο καί πράσινο, αἰθεροβάμονες καί κυνικοί, κόμματα καί ψηφοφόροι. Κι ὅλοι αὐτοί, στίς πύο διαφορετικές συνθέσεις καί ἀντιθέσεις μεταξύ τους, μέ τίς πύο περιέργες ὁμοιομορφίες καί ἰδιαιτερότητες ταυτόχρονα.

Σέ ὅλα αὐτά, πού στή διαπλοκή τους μόνο δξύνσεις καί φυγόκεντρες τάσεις μποροῦν νά ἀναπτύξουν, τό νέφος λειτουργεῖ ὡς ἐνοποιητικό στοιχεῖο, κοινό σημεῖο ἀναφορᾶς καί ἀναγνώρισης, ὄρος γιά τή συνύπαρξή τους. Ἄκρογωνιαῖος λίθος, ἀλλά καί σύμβολο, πού ἀποτυπώνει καί συνδέει τήν ἱστορία, μέ τό παρόν καί τό μέλλον αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Οἱ αὐξομοιώσεις στίς ποσότητες τοῦ νέφους, δέν ἀποτελοῦν παρά τίς διαφορετικές κάθε φορά ἀπαιτούμενες δόσεις γιά νά διατηρεῖται αὐτή ἡ «δυναμική ἰσορροπία», γιά νά δένει ὁ κύκλος. Κι ἂν καμιά φορά ὁ κύκλος σφίγγει καί κινδυνεύει νά γίνει βρόχος πού πάει νά μᾶς πνίξει ὅλους, ὑπάρχει ἡ ἐξουσία, γιά τίς ρυθμίσεις, οἱ κυβερνήσεις γιά νά παίρνουν μέτρα. Ἄν σφιξει ὁ κύκλος θά πνιγοῦμε, ἂν σπάσει θά σκορπιστοῦμε.

Ἄν βελτιωθοῦν οἱ συγκοινωνίες θά θιγοῦν οἱ ταξίτζηδες, ἂν εὐνοήσουμε τοὺς καταναλωτές θά θιγοῦν οἱ ἔμποροι, ἂν μειώσουμε τίς τιμές τῆς γῆς βλάπτονται οἱ ἰδιοκτῆτες, νά μὴν εὐνοήσουμε τοὺς ἐργαζόμενους γιὰ τί θά ἀδικήσουμε τό κεφάλαιο, νά τὴν πληρώσει τό μεγάλο κεφάλαιο, ἀλλά νά προστατεύσουμε τό μικρό, νά χτίσουμε ἀλλά θά μᾶς λείπει το πράσινο, γιὰ τί νά δημιουργήσουμε πράσινο ἀφοῦ κοστίζει ἡ γῆ καί θέλουμε καί νά χτίσουμε. Καί ἡ κατάσταση γίνεται πύο σύνθετη ὅταν διαλέγουμε, ἢ μᾶς ὑποχρεώνουν, σέ ἐναλασσόμενους ρόλους: καί ἔμποροι καί καταναλωτές, ἐδῶ ἐργοδότες ἐκεῖ ἐργαζόμενοι, καί κόμμα τῆς ἐργατικῆς καί τοῦ μικροῦ κεφαλαίου, ἐδῶ ἄστεγοι ἐκεῖ ἰδιοκτῆτες.

Ρυθμίσεις καί μέτρα, λοιπόν γιά νά διατηρεῖται κάθε φορά ἡ ἰσορροπία. Ἄντιδοτο στό βρόχο οἱ πάσης φύσεως δακτύλιοι, μικροί - μεγάλοι. Ἄντιδοτο στή χαλάρωση τοῦ βρόχου, οἱ ὑποσχέσεις πῶς θά ὑπάρξει κατανόηση καί ἀντιστάθμιση στοὺς θιγόμενους, ἢ τῶ προεδρικά διατάγματα γιά νέες βιομηχανίες στήν Ἄττική. Σημασία ἔχει νά πετυχαίνει κάθε φορά ἡ δόση. Χρειαζεται ἐτοιμότητα καί μαεστρία, βούληση καί ἐμπειρία. Πολιτική βούληση καί ἐπιτυχῆς θητεία σέ μαγερέματα.

Ἀναλογιζόμενος, λοιπόν, τὴν δξυση τοῦ νέφους, τό τελευταῖο διάστημα, δέν συμφωνῶ διόλου μέ ὄσους ἐγκαλοῦν τὴν κυβέρνηση γιά ὀλιγωρία ἀπέναντί του. Μπορεῖ λίγο νά καθυστερήσει τελικά ὄμως μπρός στόν κίνδυνο, «τὰ ἔδωσε ὄλα». Καί μέτρα μέ τό παραπάνω πῆρε καί ἀρχιμάγειρα διόρισε τόν ἱκανότερο καί καταλληλότερο. Ἄσος ὁ κ. Κουτσόγιωργας στίς συνταγές καί τίς δόσεις. Συμπυκνώνει καί συμβολίζει τόν πῶτο μάγειρα καί τόν πῶτο τσαμπουκά. Καί ἂς μὴ θεωρηθεῖ αὐτό ὑποτίμηση πρὸς τόν κ. Παπανδρέου. Διότι ὁ κ. πρωθυπουργός πού θεωρεῖται γενικῶς πῶτος, στόν κυβερνητικό καταμερισμὸ ἐργασίας ἐρχεται νά ἀναλάβει τὰ μαγερέματα καί νά ἐκφράζει τὴν πολιτικὴ βούληση στήν ἱστορικοῦ τους διάσταση, αὐτὰ πχ. πού ὄδηγοῦν τό ἔθνος μέ τό τρένο τῆς ἀλλαγῆς πρὸς τὴν πρόοδο. Ὄστόσο στίς συγκεκριμένες, ἐξειδικεύσεις αὐτῆς τῆς πορείας, ὁ κ. πρωθυπουργός, συνήθως ἐπωμίζεται τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου πού ἀναίρει καί ἀντιστρέφει τίς ὄποιες συγκεκριμένες ἀποφάσεις ἐξαγγέλλονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, λειτουργεῖ ὡς τελευταῖα ὀπισθοφυλακὴ καί ἐσχατος θεματοφύλακας. Χωρὶς ἀμφιβολία γιά περιπτώσεις συγκεκριμένες καί ἰδιάζουσες, ὄπως τό ἀθηναϊκό νέφος, ὁ κ. Κουτσόγιωργας εἶναι ὁ πῶτος.

Προσωπικά δέν ἀνησυχῶ καθόλου. Θεωρῶ βέβαιη τὴν ἐπιτυχία τῶν νέων μέτρων, πού θά μᾶς ἐξασφαλίσουν τὴν ὀμαλή συνύπαρξη μέ τό νέφος καί τὴν ἀέναη περί αὐτό ἰσορροπία.

Σταῦρος Λιβαδάς

ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΥΡΑΥΛΟΥΣ

Έν άνθρωποις εὐδοκία

τοῦ Γιώργου Καρρά

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ, ΟΙ ΠΟΛΛΟΙ...

«Οἱ διηπειρωτικοὶ πύραυλοι εἶναι ὄπλα πού φέρνουν τήν καταστροφή καί τόν τρόπο στόν κόσμο. Εἶναι τά ὄπλα πού μᾶς ἀπειλοῦν μέ ἀμοιβαία καταστροφή. Ἄν κάποιος πατήσῃ τό κουμπί, μέσα σέ 30' θα ὑπάρξῃ ἡ καταστροφή καί ὁ τρόμος στή χώρα μας ἢ — ἂν πατήσουμε ἐμεῖς τό κουμπί— στή δική τους». Δέν πρόκειται γιά λόγια ἐκπροσώπου εἰρηνιστικοῦ κινήματος, ὅπως τά τόσα ἀνάλογα, ἢ γιά λόγια ἀριστεροῦ, χριστιανοῦ, ἀνθρωπιστῆ. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ μέχρι χτές καουμπό πού μιλάει στήν τηλεόραση δύο μέρες πρὶν ἀπό τίς 8 Δεκεμβρίου, τό ἴδιο τό γεράκι αὐτοπροσώπως, ὁ μέχρι χτές ἀστέρης τοῦ πολέμου καί τοῦ πολέμου τῶν ἄστρων εἰδικότερα. Ὁ ἴδιος ἀκριβῶς πού, λίγες μέρες πρὶν, ἐκστράτευε κατά τῆς σοβιετικῆς «αὐτοκρατορίας τοῦ Κακοῦ» καί πού τώρα μᾶς λέει ἕνετος: «ἡ ἀντίληψη μιάς μαρξιστικῆς ΕΣΣΔ πού θέλει νά κυριαρχήσει στόν κόσμο εἶναι ξεπερασμένη». Λογικό εἶναι, ἀφοῦ λέγονται τέτοια πράγματα, νά υπογράφεται καί ἡ συμφωνία. Ἡ μάλλον λογικό εἶναι, ἀφοῦ υπογράφεται ἡ συμφωνία, νά λέγονται καί τέτοια πράγματα.

Καί ἔτσι οἱ λαοί, οἱ ἐκπρόσωποι τους δηλαδή, γιόρτασαν μέ ἀνακοινώσεις τους τήν «ἱστορική συμφωνία». Ἡ πάλι τὰ «ἱστορικό ὁρόσημο» (Φλωράκης) καί τό «ἱστορικό γεγονός» (Θάτσερ). Ὁ Ρόνι μάλιστα ἀντέγραψε τόν ἐκ τῶν Ἑξί Ἄνδρες: «γράφουμε ἱστορία». Καί ὁ τελευταῖος σέ ἔνα διάλειμμά του τῶν ἐπαφῶν του μέ τους (μή πυρηνικούς βεβαίως...) ὀπλοπαραγωγούς Πέντε, τό παρατράβηξε: «ἡ συμφωνία εἶναι τό πιό σημαντικό ἐπίτευγμα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου». Τόν ὑπερέρασε ὅμως ἡ Καθημερινή πού ἀναφώνησε: «Ἀποχαιρετισμός στά ὄπλα». Ἄλλά καί αὐτήν τήν ξεπέρασε ἡ Πρώτη μέ τό ὀλοσέλιδό της «Καί ἐπί γῆς εἰρήνη». Ἄλλά τήν πρωτιά τῆς τήν ἔφαγε ἡ Αὐγή. Τώρα πού διαπιστώνεται, ἔγραψε, μιά ἐκπτώση λέξεων, ἐννοιῶν καί ἰδεῶν, ἄς βάλουμε τά πράγματα στή θέση τους: «ὁ ἀγώνας τώρα διακρίνεται».

Ὅλοι αὐτοί, κάθε λογῆς ἐπαγγελματίες, ἐκπρόσωποι, πολιτικοί, κόμματα, φορεῖς καί μαζικοὶ ἐνημερωτές, χάρηκαν πολύ. Οἱ λαοί μόνο δέ χάρηκαν. Καί δέν ἐννοῶ ἀπλῶς τους Ἰρακινούς καί τους Ἰρανοὺς, τους Παλαιστίνιους, τους Νικαραγουανούς, τους Ἀφγανούς. Ὅτε κἀν τους Δυτικογερμανούς πού τό 52%, τῶν ἐρωτηθέντων τους χάλασαν τό χαρμόσυνο χριστουγεννιάτικο κλίμα ὅταν δήλωναν ὅτι διόλου δέν αἰσθάνονται ἀσφαλέστεροι μετά ἀπό τή συμφωνία. Ἐννοῶ ὅλους. Ἐννοῶ δηλαδή ἐκείνους πού πολέμησαν, πολεμοῦν καί θά πολεμήσουν. Ἐννοῶ ἐκεῖνα τά 600 ἑκατομμύρια ἀπό μᾶς πού εἶδαν ζωντανούς τους Ρήγκαν καί Γκορμπατσόφ νά παζαρεύουν τους μελλοντικούς νεκρούς, ἐκείνους πού εἶδαν τή διαπραγμάτευση ἀνθρώπινης σάρκας, τῆς δικῆς τους, νά γίνεται ὑπερθέαμα καί τους μελλοντικούς καί αὐριανούς ἐμπόλεμους φουσκί γιά «τό δεντράκι τῆς εἰρήνης πού οἱ δύο φύτεψαν». Ἐκείνους πού — Ἀμερικανοί, Σοβιετικοί καί Εὐρωπαῖοι— ἔχουν ἰδιοτελεῖς ἴσως ἀλλά φτωχοῦς λόγους νά αἰσθάνονται ἀσφαλέστεροι καθῶς ὁ πόλεμος ἔχει χρόνια νά χτυπήσει τήν πόρτα τους, καί ἐκείνους τους ἄλλους πού δέν νοιάζονται δεκάρα γιά τὰ πυρηνικά, γιατί ἐκεῖ οἱ πόλεμοι δέν εἶναι συμβολικοί, ἰδεολογικοί, «δυνάμει», εἶναι πραγματικοί, βρώμικοι, καταστρεπτικοί. Ἐκείνους πού ξέρουν ὅτι τά (πενήντα; ἑκατό; διακόσια;) ἑκατομμύρια νεκροὶ τῶν πολέμων μετά τό '45 δέν πέθαναν ἀπό πυρηνικά ὄπλα ἀλλά (ὅποια σύμβαισις!) ἀπό συμβατικά. Ἐκείνους πού ξέρουν ὅτι αὐτά τά ἑκατομμύρια νεκροὶ προῆλθαν ἀπό πολέμους στοὺς ὁποίους ποτέ δέν βρέθηκαν ἄμεσα ἐμπόλεμοι οἱ δύο μεγάλοι παρά πάντοτε αὐτόκλητα προσκεκλημένοι μέσω καί γιά λογαριασμό τάχα τρίτων σέ πολέμους κηρυγμένους μέ ἀμερικανοσοβιετικά ὄπλα· ἄρα ὅτι συμφωνίες γιά τόν πόλεμο μεταξὺ τῶν δύο δέν λένε τίποτα γιά τους ἄλλους, ἐκείνους τους πολλούς πού τόσο ὦμά στήν ἱστορική συνάντησιν

τούς συζήτησαν ὑπό τήν ἐπικεφαλίδα «περιφερειακοὶ πόλεμοι», ἐκτός κέντρου δηλαδή. Ἐννοῶ τέλος ἐκείνους πού νοιάζονται γιά τους ἀνθρώπους, ὄχι γιά τήν ἀνθρωπότητα.

Μπορεῖ οἱ παντοειδεῖς ἐκπρόσωποι, συνειδητοὶ φιλισταῖοι ἢ ἀνυποψίαστοι εἰδήμονες, νά πιστεύουν ὅτι τά ὄπλα φταῖνε γιά τους πολέμους. Χάρισμα τους ἢ μεταφυσική. Οἱ ἀνθρωποὶ ὅμως ξέρουν — ἀκόμα κι ἐκείνοι οἱ φιλειρηνιστές πού μαραμένοι παρακολουθοῦν σήμερα τους μεγάλους νά διαχειρίζονται μίαν ὑπόθεση πού πιστευαν ὀλίγελα δική τους— ὅτι τά ὄπλα εἶναι ἀπολύτως ἀντικαταστάσιμα γιά ὅσο ζοῦν οἱ αἰτίες πού τά γεννοῦν. Μαθαίνουν ἦδη, ἀπό τήν ἐπομένη τῆς ἱστορικῆς συμφωνίας πού καταστρέφει τους φορεῖς, ἀλλά δέν προβλέπει καί πολλά γιά τίς πυρηνικές κεφαλές, ὅτι προγραμματίζονται νέες πυρηνικές καλύψεις μέσω σκαφῶν καί ἀεροσκαφῶν, ὅτι ἐπικρατεῖται πύκνωση τῶν πτήσεων πάνω ἀπό τήν ἡπειρὸς μας μέ βομβαρδιστικά — φορεῖς πυραύλων, ἀκοῦν γιά τή χτεσινὴ προκαταρκτικὴ συμφωνία Γαλλίας - Μ. Βρετανίας γιά τήν κατασκευή πυραύλων ἀέρος - ἐδάφους, πληροφοροῦνται τίς δηλώσεις τῶν νατοϊκῶν ὅτι τώρα προέχει ἡ ἀνάπτυξη συμβατικῶν ὄπλων καί πυρηνικῶν ὄπλων θεάτρου, γνωρίζουν ὅτι τό ΝΑΤΟ καί τό Σύμφωνο τῆς Βαρσοβίας ἔχουν κάπου 12 ἑκατομμύρια κόσμο ὑπό τά ὄπλα (τό 0,8% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς καί τό 1,7% τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης), διαβάζουν γιά τίς 23 χιλιάδες πυρηνικές κεφαλές στά στρατηγικά ὄπλα, γιά τους 25 ἀκόμα περιορισμένους πυρηνικοὺς πολέμους μεγέθους ἴσου μέ αὐτόν πού μόλις «ξεπεράσαμε» πού εἶναι ἀκόμα δυνατοί, διαβάζουμε γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν χημικῶν «δυσαιδικῶν» ὄπλων. Ξέρουν ὅτι ἡ «ἰσορροπία τοῦ τρόμου» δέν ἀλλοιώνεται αἰσθητὰ ὅταν ὁ «τρόμος» πέσει στό 97% ὅπως καλὴ ὥρα, ἢ καί στό 50%.

...ΚΑΙ ΟΙ ΛΙΓΟΙ

Γνωρίζουν ἀκόμα οἱ ἀπλοί, οἱ ἀδαεῖς,

οι άπολιτικοκοποιήτοι —μόνο οι άμιγείς φιλερηνιστές δέν τό ξέρουν διτι λόγος οὐδέίς πανηγυριού γιά δπλα «άχρηστα». Άχρηστα ώς άνταλλακτικές άξίες. Καί όχι μόνο γιατί οι μετοχές τών πολεμικών βιομηχανιών πέφτουν» σταθερά στή Γουόλ Στρήτ. Άλλά και γιατί ή άνάπτυξη, ή άγκιστρωμένη στούς έξοπλισμούς, έχει φάει γιά τήν ώρα τουλάχιστον τά ψωμιά της, τό χρηματιστηριακό κράχ τήν έφερε δραματικά στήν επιφάνεια και άνέδειξε τή φοβερή διεύρυνση τών έλλειμμάτων του άμερικανικού δημοσίου και τή διόγκωση του έξωτερικού χρέους. Άπό τήν αντίπερα όχθη ό Γκορμπατσόφ, έπικεφαλής της πρώτης σέ πολεμικές δαπάνες χώρας, είδε τά πράγματα κάπως έγκαιρότερα —ή άνάγκη αυτή άλλωστε τον έφερε στήν έξουσία: δέν είναι λίγο νά βλέπεις τό χρέος σου στή Δύση νά αυξάνει κατά 75% μέσα σέ δύο χρόνια και τών δορυφών σου κατά 55%, νά βλέπεις τά έσοδα από τά βασικά σου έξαγωγικά προϊόντα νά πέφτουν κατά 40% και από δίπλα οι Πολωνοί νά κλωτσάνε και ή Ρουμανία νά βράξει. Καί τέτοιοι σκληροί οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι, γιά τούς όποιους έγραψε ό Δ. Παπαδημητρόπουλος στό προηγούμενο τεύχος, άπαιτούν και πολιτικοθεσμικό και ιδεολογικό αναπροσανατολισμό. Όλα αυτά μαζί όνομάστηκαν συμφωνία γιά τήν άπομάκρυνση τών πυραύλων μέσου βεληνεκούς και εύφράνθηκε ό κόσμος.

Άχρηστα όμως και ώς άξίες χρήσης. Γιατί και ό προτελευταίος στρατοκράτης (ύπάρχουν πάντοτε, μοιραία, και οι τελευταίοι σέ αυτές τίς περιπτώσεις μαζικής διάδοσης ιδεολογίας, ή όποία καλείται αίφνης νά μαζευτεί πίσω· αυτή είναι ή «ήττα της συντηρητικής πτέρυγας» που χαιρετίστηκε από τήν Άριστερά) ξέριε διτι τά πυρηνικά δπλα δέν είναι πρός χρήσιν, διτι περιορισμένοι και έλεγχομένοι πυρηνικοί πόλεμοι δέν είναι δυνατοί, διτι τά ανάλογα δόγματα δέν είναι παρά αυτότροφοδοτούμενα σχήματα στρατοκρατικής και λαϊκής κατανώλεψης, παραγωγοί πλαστής ασφάλειας μέσα στήν επίπλαστη άνασφάλεια. Ή άξία χρήσης τών πυρηνικών δπλων —σήμερα πιά μπορούμε νά ξεπεράσουμε τήν άφέλειά μας— είναι και θά παραμείνει γιά όσο χρειαστεί ιδεολογική, συμβολική.

ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΙΑ ΔΥΟ

Ό παροξισμός τών έξοπλισμών, έκτός από τήν οικονομική πλευρά του, είναι και ένας πολιτικο-συμβολικός άνταγωνισμός τών δύο υπερδυνάμεων. Σήμερα καλείται σέ μερική άχρηστία γιά νά δώσει πρός τό παρόν τή

θέση του στόν σκληρό αλλά κόσμιο άνταγωνισμό της άνασυγκρότησης και τή συνεργασία του τύπου είσαγωγαι-έξαγωγαι μέ τή σχετική δόση πυρηνικών τριβών και άλλων συγκρούσεων. Τα πυρηνικά δπλα δέν θά καταστραφούν. Άπλως ή μερική κατά δόσεις καταστροφή τους θά ένσαρκώνει τήν άλλαγή πλεύσης τών μεγάλων και θά προωθήσει έμπρακτα τήν άλλαγή πλεύσης τών μεγάλων και τίς άνάγκες της νέας μαζικής ιδεολογίας του τύπου «I like Gorbys» σέ κοκκάρδα. Μέ μέτρο πάντα: γι' αυτό ό Ρήγκαν, έπιμένει, άπτόητος τάχα, στόν πόλεμο τών άστρων ενών τό Κονγκρέσο του περικόπει τά κονδύλια και ενών ό Γκορμπατσόφ έχει κάθε πολυτέλεια νά είναι τώρα διαλλακτικός —άλλωστε τον διαβεβαιώνει διτι θά ύπάρξει σοβιετικό αντίδοτο. Άλλά ό Ρήγκαν πρέπει νά συντηρήσει τήν αίσθηση του λαού διτι, όπου νά 'ναι, του έτοιμάζει γιά κάλο και γιά κακό όμπρέλα. Σέ τίποτα άπολύτως δέν έξασθένησε ή άμυντική μας ίκανότητα, διαβεβαιώνει ό Γκορμπατσόφ τούς δικούς του. Συμφωνία άλλά και άνταγωνισμός.

Τά πυρηνικά δπλα δέν πρόκειται νά καταστραφούν. Γιατί ό άνταγωνισμός τών έξοπλισμών δέν ήταν μόνο άνταγωνισμός. Ή άλλη όψη του νομίσματος ήταν ή έκ τών πραγμάτων άτυπη συμπαράταξη, ή άτυπη συνέργεια στήν κατατρομοκράτηση της οικουμένης, ή συνεχής έπιβεβαίωση της δύναμης τών μεγάλων άπέναντι στούς μικρούς, ή έπιβεβαίωση του δικαιώματός τους στη ζωή και τό θάνατο τών άλλων. Όχι επειδή θά «πατούσαν τό κουμπί» άλλά επειδή άπειλούσαν νά τό πατήσουν, επειδή μόνο αυτοί είχαν τό δικαίωμα νά τό κάνουν. Αυτή τήν αίσθηση άνημορίας και μαζί ύποτέλειας τήν έξέφρασε νομίζω παραστατικά ή περήφανα δουλοπρεπή φράση του Παπανδρέου: «άναμφισβήτητα αισθανόμαστε ύπόχρεοι στούς Ρήγκαν και Γκορμπατσόφ». Προσοχή όμως, κύριε Παπανδρέου. Γιατί ύπάρχει και τό υπόλοιπο 97% και μετά τά όρματα, τά ύποβρύχια, τά κανόνια. Ή άπειλή συνεχίζεται. Σήμερα μάλιστα πραγματοποιείται ή άπειλή της συνεργασίας και ένισχύεται ή συνεργασία της άπειλής. Μιά ζωή και ύπόχρεοι και άπειλούμενοι...

Αυτή ή συνεργασία στήν άναζήτηση συμβιβασμών και στό παζάρεμα της «περιφέρειας», αυτή ή συνομολόγηση της κυριαρχίας τών δύο στόν πλανήτη ήταν τό κρίσιμο σημείο της πορείας που κορυφώθηκε μέ τή συμφωνία γιά τούς εύρωπυραύλους. Αυτό έδειξαν οι 400 κάμερες στό άεροδρόμιο της Ούάσινγκτον και οι άλλες τόσες στήν πόλη, οι διάρκειας 3.000 ώρων λήψεις, αυτό έδειξαν και οι λιγοστοί Πολωνοί διαδηλωτές στήν άμερικανική πρωτεύουσα —αυτοί όμως έμειναν χωρίς τηλεοπτική ή άλλη κά-

λυση. Αυτά είδε ό κόσμος και δέν χάριχε. Αυτή τήν έκατέρωθεν νομισμοποίηση ζήσαμε, αυτή τήν έξοικίωσή μας όχι μέ τον έναν ή τον άλλον παρά και μέ τούς δύο ταυτοχρόνως χειροκροτήσαμε, τήν έξοικίωση όχι μέ τή μοίρα που μας έπιφυλάσσουν (άφου δέ τήν ξέρουμε) παρά μέ τό δικαίωμά τους νά μäs τήν έπιφυλάσσουν. Καί ή συμφωνία ήταν όντως ιστορική, όχι γιατί γράφει τάχα ιστορίες παρά γιατί τή συλλαβίζει, τήν κάνει λιανά.

Χάρηκαν πολλοί γιατί οι μελλοντικοί έπιτόπιοι έλεγχοι γιά τήν τήρηση της συμφωνίας περιορίζουν, λέει, άμοιβαία τήν εθνική κυριαρχία τών δύο. Μά αυτοί άκριβώς είναι οι όροι του συνεταιρισμού, της «διεθνοποίησης» γιά δύο και ή πιστοποίηση της άμοιβαιότητας άπέναντι μας; ή συμφωνία γίνεται γιά τήν Εύρώπη, γιά τον κόσμο όλόκληρο, άλλά τήν κάνουν έκείνοι και έκείνοι πάλι τήν έλέγχουν. Συνεταιρισμός λοιπόν. Δέν είναι δική μου ή λέξη: «ή συμφωνία άποτελεί ένα βήμα μπροστά ώστε ή ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ νά γίνουν συνεταιριοι και όχι αντίπαλοι», έγραφε στήν Πρώτη ό άνταποκριτής του Νοβόστι στήν Ούάσινγκτον. Άμοιβαίος «περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας» τό τίμημα δηλαδή γιά τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας τών ύπολοίπων, τον έτεροκαθορισμό τους.

ΚΑΙ ΤΩΡΑ;

Ένα κίνημα, τεράστιο άριθμητικά, μαχητικό, τό ειρηνιστικό κίνημα της Δυτικής Εύρώπης, είχε έναν στόχο: νά φύγουν οι εύρωπυραυλοι. Αυτοί φεύγουν πανηγυρικά και τό έν λόγω κίνημα όχι μόνο δέν «δικαιώθηκε» άλλά βουβάθηκε, όταν δέν κάνει τήν άνάγκη φτηνή φιλοτιμία. Τί συνέβη λοιπόν; Είχαν τελικά τόσο άδικο οι ποικίλοι «σεκταριστές» που τό προσάψαν άφέλεια, μεταφυσική, άπολιτικότητα, πασιφισμό, που σεβόντουσαν τούς άγώνες του όμως τούς θεωρούσαν σχεδόν άνευ άντικειμένου, κατασπατάληση ζωντανών δυνάμεων; Έκείνοι που, μέ τά καίρια λόγια της Χάρτας '77, του καταλόγισαν «στάση καταναλωτή άπέναντι στή ζωή»; Έκείνοι που φώναζαν όσο μπορούσαν, και πρώτοι οι Άνατολικοευρωπαίοι άγωνιστές, διτι ή ειρήνη δέν είναι προϋπόθεση, είναι άποτέλεσμα· διτι ειρήνη είναι ή δημοκρατία άλλιώς «δυστυχώς, τό κίνημά σας άπλως έξισώνει τήν ειρήνη μέ τον άφοπλισμό», συγγχεί τήν τεχνική μέ τή διαδικασία, τό πράγμα μέ τή σχέση; Πώς φτάσαμε ώστε νά μπορεί σήμερα ό ίδιος ό Σούτλς νά δίνει μαθήματα άγοραίου πραγματισμού στό ειρηνιστικό κίνημα; Πρέπει νά άναγνωρίσετε, τούς είπε, διτι πέσατε έντελώς έξω, όταν δέν θέλατε

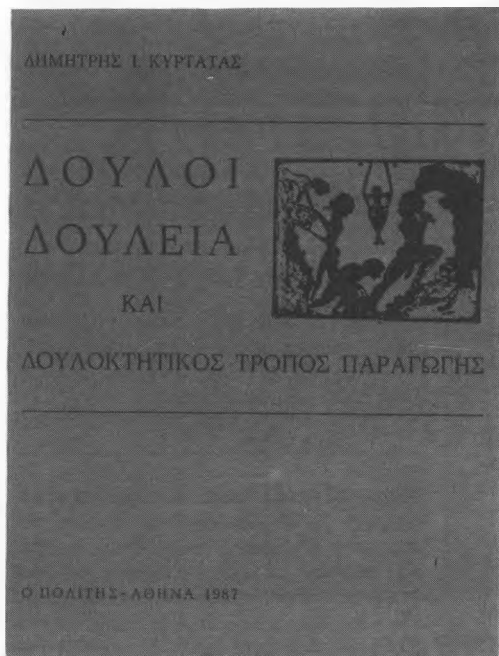
τήν εγκατάσταση των ευρωπυραύλων. Γιατί αν δεν είχαν εγκατασταθεί δεν θα μπορούσαν σήμερα να φύγουν και από τις δυο πλευρές...

Τό ειρηνιστικό κίνημα σήμερα, μετά την αποκάλυψη ότι ακόμα και οι παραγωγοί πυραύλων είναι σε θέση να τους καταστρέφουν έορταστικά όταν η καταστροφή είναι γι' αυτούς και άναγκαία και ιδεολογικά (και όχι μόνο) έμπορεύσιμη, έχει νομίζω δύο δρόμους να άκλουθήσει. Μαζί του και ή Άριστερά — και δέν έννοω τό ΚΚΕ, άφου τώρα πού έπήλθε επί γής άμερικανοσοβιετική ειρήνη θά μάχνη επί άρκετό καιρό γιά τό νέο μαζικό του

σύνθημα. "Η θά κατασπαταλήσων λοιπόν τόν δυναμισμό τους άκολουθώντας τό άποπνικτικό ήθικολογικό πνεύμα τής Αδύγης: «Στή προχτεσινή συμφωνία άπόδειξε πώς άξίζει να άγωνιζόμαστε και γιά τούς πιο μακρινούς στόχους όταν έχουμε δίκιο. Άξίζει να φαινόμεστε ούτοπιστές όταν ή ούτοπία μας άποτελεί τή μοναδική λύση. Άξίζει να άγωνιζόμαστε. Η δικαίωση άρχει, αλλά κάποτε έρχεται.»

"Η θά πάρει στά σοβαρά τά συγκλονιστικά λόγια τής Χάρτας '77 πριν από λίγα χρόνια, δηλαδή θά υίοθετήσει μιά ντεφάκτο ταξική όπτική - ντεφάκτο γιατί και οι Άνατολικοευρω-

παίοι από άνάγκη τήν ψηλάφησαν: «Ένώ αναγνωρίζουμε πλήρως τόν έξαιρετικό χαρακτήρα τής σημερινής άπειλής (μέ τήν έννοια ότι προηγουμένως υπήρχε ή έλπίδα γιά κάποιου έιδους επιβίωση μετά από τόν πόλεμο, ένώ τώρα δέν υπάρχει), μόνο στή σχέση τής μέ δλα τά άλλα δικαιώματα του ανθρώπου μπορεί και ή ειρήνη να μήν γίνει εκείνο πού μπορεί να γίνει — μιά πρόσκαιρη στρατηγική των ίσχυρών ή ένα άφελές, άτημα εκείνων πού θέλουν να προφυλάξουν τή ζωή μέ κάθε τίμημα, ανεξάρτητα από τήν ανθρώπινη ευθύνη άπέναντι σε άξίες, πού ξεπερνούν και τήν ίδια τή ζωή».

ΠΑΡΑΦΥΛΑΔΑ

Ανέκδοτα κείμενα
πελογράφων τής Θεσσαλονίκης

Επιμέλεια Περικλή Σφουριόη. Θεσσαλονίκη 1987.

ΠΑΡΑΦΥΛΑΔΑ

- ΝΙΚΟΣ ΜΙΑΚΟΛΑΣ
- ΝΤΙΝΟΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
- ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΣΦΥΡΙΔΗΣ
- ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ Κ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ
- ΠΕΤΡΟΣ ΜΕΣΚΟΣ
- ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΧΑΣ
- ΤΟΔΗΣ ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ
- ΣΑΚΗΣ ΠΑΠΑΖΗΜΗΤΡΙΟΥ
- ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ
- ΓΙΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΟΣ
- ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΗΚΑΣ
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΣΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ
- ΑΣΠΕΡΤΟΣ ΝΑΡ
- ΜΑΝΩΛΗΣ ΞΕΣΑΚΗΣ
- ΤΑΣΟΣ ΚΑΛΟΥΤΣΑΣ
- ΗΛΙΑΣ ΚΟΝΤΕΟΥΚΟΣ
- ΜΑΡΙΑ ΚΑΤΣΙΩΝΗ
- ΓΙΩΡΓΙΟΣ ΣΚΑΜΠΑΡΩΝΗΣ
- ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΣΙΜΟΣ
- ΓΙΩΡΓΙΟΣ ΑΛΑΜΙΑΝΗΣ
- ΟΛΙΑ ΔΑΣΙΟΥ
- ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ
- ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΜΠΙΑΔΑΡΙΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΑΝΟΣ

3

Κολίτσηνη επιμέλεια Κωνσταντίνου Γαζώ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

- ✓ Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ
- ✓ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ
- ✓ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΡΕΝΓΚΑΝ ΓΚΟΡΜΠΑΤΣΟΦ
- ✓ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ

3

ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΜΗΝΑ:
Ξενογλώσσα βιβλία τέχνης
σε προσιτές τιμές

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΑ
ελληνική και
ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις τέχνης
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παίδια
κινηματογράφος
θεατρο
ξενόγλωσσα
τέχνες
Υκράβουρες
λιδόγραφικές
μεταφραστικές
επιστολές

Πλάκα • Βύρωνος 9 — τηλ. 32.22.394

Πανεπιστήμια: ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΙΤΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΤΕΓΑΣΗ;

του Γιώργου Μαργαρίτη

Οι πρόσφατες φοιτητικές κινητοποιήσεις τάραξαν τά νερά της ανώτατης παιδείας σε μία εποχή όπου τά έρωτηματικά πολλαπλασιάζονται στο χώρο αυτό και αρκετά αδιέξοδα διαγράφονται στον ορίζοντα. Σε μία εποχή που βλέπει τους παραδοσιακούς ρόλους και τις κοινωνικές λειτουργίες των ελληνικών πανεπιστημίων, ρόλους και λειτουργίες παγιωμένες από πολλά χρόνια τώρα, να αμφισβητούνται ή και να συνθλιβούνται μέσα από την πίεση των καινών δαιμονίων που αποκαλύπτει η ευρωπαϊκή μας διάσταση.

Σε πρόσφατο συνέδριο, πίο συγκριμένα, ο Βασίλης Κρεμμυδάς υποστήριξε ότι, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, τό ελληνικό πανεπιστήμιο λειτούργησε ως μέσο, ως διάδρομος κοινωνικής ανέλιξης, μεταφέροντας τά παιδιά των αγροτών, των μικροαστών, των εργατών και εργαζομένων από τό χωράφι, τή μικρεμπορική δραστηριότητα, τό εργοστάσιο, τή βιοτεχνία ή τό κατάστημα σε κάποιο γραφείο δημόσιας υπηρεσίας. Στη σιγουριά του μισθού, της σύνταξης, του εφάπαξ και της αξιοπρεπούς θέσης στον κοινωνικό ιστό. Σιγουριά που κλονίζεται όταν ή πραγματικότητα οδηγήι τον πτυχιούχο στην ανεργία μέ την ίδια ή και περισσότερη συνέπεια από την αντίστοιχη του Λυκείου, του Τεχνικού Λυκείου, του Γυμνασίου ή

του Δημοτικού. Όταν οι απόφοιτοι της Φυσικομαθηματικής Σχολής πρέπει να περιμένουν μία δεκαετία ως τό διορισμό τους σε κάποιο απόμακρο εκπαιδευτικό ίδρυμα μέ ανεπαρκή μισθό. Όταν οι αντίστοιχοι των Φιλοσοφικών Σχολών πρέπει να περιμένουν 6 ως 7 χρόνια και των Οικονομικών πρέπει να αντιμετωπίσουν τις ύποψίες του ιδιωτικού τομέα ως προς τά προσόντα τους και τον κορεσμό των δημόσιων θέσεων που θά μπορούσαν να τους απορροφήσουν. Έκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, οι τίτλοι που τά ελληνικά πανεπιστήμια μπορούν να δώσουν δέν ανταποκρίνονται σε κάποια παραγωγική ή επαγγελματική ανάγκη.

Οι ύποψίες για τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος εκδηλώθηκαν στις τελευταίες κινητοποιήσεις μέ τρόπους έμμεσους και άσαφείς. Χρειάζεται πραγματικά ένα τεράστιο φορτίο ριζοσπαστισμού για να προσδιοριστούν οι ρίζες του προβλήματος, για να προβληθούν λύσεις που όχι μόνο θά ανασκευάζουν εκ θεμελίων τις πανεπιστημιακές και εκπαιδευτικές δομές της χώρας αλλά και θά ανατρέπουν επώδυνα πολλές από τις κρατούσες ισορροπίες του κοινωνικού ιστού. Τέτοιο φορτίο, τέτοια διάθεση, για προφανείς λόγους δέν υπάρχει και έτσι τά αίτήματα των φοιτητών κατακερματι-

ζονται σε μυριάδες επιμέρους διεκδικήσεις που άμήχανα περιτρέχουν τον όγκο των προβλημάτων χωρίς να ήγουν την οδσία τους.

Παρονομαστής των αιτημάτων είναι μία εύχολογικού χαρακτήρα άπόπειρα επανάκτησης των άπολεσθέντων. Όσο δηλαδή απομακρύνεται ή προοπτική ένταξης σ' έναν ύπαλληλικό χώρο υπό την έγγύηση του Δημοσίου, τόσο διεκδικείται μέ πείσμα ή επέκταση του χώρου αυτού προς τή σημερινή κατάσταση των φοιτητών-σπουδαστών. Δημιουργία ή και αύξηση —δπου ήδη ύπάρχει— των κοινωνικών παροχών, του κοινωνικού μισθού προς τους φοιτώντες. Φοιτητικός μισθός, δάνεια, επιδόματα στέγης ή έξασφάλισή της, σίτιση, ύποτροφίες και άλλα παρόμοια. Στη θέση του χαμένου στόχου της άποκατάστασης και της επαγγελματικής έξασφάλισης διά του πτυχίου, ή διεκδίκηση μιάς πλασματικής κατάστασης φοιτητή-δημόσιου ύπαλλήλου. Ένα είδος έκβιασμού των προβλημάτων και βιασμού της πραγματικότητας μέ άλλα λόγια.

Σε τελευταία ανάλυση, ή οδσία των προβλημάτων βρίσκεται εκεί όπου λίγοι την άναζητούν. Στους προσανατολισμούς της εκπαίδευσης, στην εκλογίκευση της διάρθρωσής της, στον πολλαπλασιασμό των προοπτικών παρα-

γωγικής άπασχόλησης πού προτείνει, στό περιεχόμενο τών δρων έχει νά διδάξει. Καί λέμε ότι λίγοι άναζητούν εκεί τήν ουσία επειδή καί τό ύπουργείο Παιδείας καί οι εκπρόσωποι τών φοιτητών περί άλλα τυρβάζουν καί έξανίστανται.

Τό ύπουργείο Παιδείας επεξεργάζεται, γιά παράδειγμα, σύμφωνα μέ τά όσα ακούγονται καί όσα έντεχνα διαρρέουν (γιά νά μετρηθούν οι διαθέσεις καί οι αντίδράσεις), άλλαγές sé πολλά επίπεδα του νόμου-πλαισίου γιά τά Α.Ε.Ι. Οι άλλαγές αυτές φαίνεται ότι άποσκοπούν πρώτα άπ' όλα στην άναβάθμιση (ό όρος είναι πλέον του συρμού) τών έξουσιών τών καθηγητών. Τήν άπομάκρυνση, δηλαδή, καί αυτών καί τών άρμοδιοτήτων τους, άπό τόν χώρο τών λεκτόρων, επίκουρων καί ειδικών έπιστημόνων, προς τά πάνω φυσικά. Ένας δεύτερος άξονας τών άλλαγών φαίνεται ότι άποσκοπεί στην μείωση του κόστους της διδασκαλίας μέ τήν παροχή δικαιώματος παράδοσης ή διεύθυνσης έργαστηριακών άσκήσεων sé ώρομισθίους καθηγητές μειωμένων προσόντων ή καί sé μεταπτυχιακούς φοιτητές μέ κάποια συμβολική άμοιβή. Οι τελευταίες ένότητες διδασκόντων έξυπηρετούν ιδιαίτερα τίς νέες επιλογές όχι μόνο επειδή είναι φθηνοί αλλά κυρίως επειδή είναι «ύπάλληλοι». Δέν έχουν δηλαδή κα-

νένα δικαίωμα λόγου καί άντίρρησης. Ήδη τά πράγματα δείχνουν τό πρόσωπό τους —δοκιμαστικά— καθώς μειώνονται οι προκηρύξεις νέων θέσεων Δ.Ε.Π. ένώ ό θεσμός τών διδασκόντων μέ συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου τρίμηνης, έξάμηνης ή έτήσιας διάρκειας εϋημερεί καί έξαπλώνεται καί όχι μόνο στό περιφερειακά, λεγόμενα, πανεπιστήμια.

Σέ όλα αυτά, καί sé άλλα λιγότερο σημαντικά, δέν ύπάρχει καμία ριζοσπαστική διάθεση. Κάθε άλλο μάλιστα. Ή κυβέρνηση άποβλέπει sé βραχυπρόθεσμες πολιτικές εισπράξεις καθώς προτείνει τήν παγίωση καί τή διασφάλιση ενός σημαντικού κοινωνικά χώρου πού μάλιστα έγινε καί αριθμητικά σημαντικός μέ τό άνοιγμα τών ευκαιριών στην εποχή της πρώτης εφαρμογής του νόμου-πλαισίου καί της αυτόματης άνέλιξης τών δρων έντάχθηκαν αρχικά sé κατώτερες βαθμίδες. Όπωςδήποτε, ό χώρος αυτός, τών άναπληρωτών καί τών καθηγητών, έχει στηθεί καί δημιουργηθεί πάνω sé συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς, πάνω sé παγιωμένα γνωστικά άντικείμενα καί τύπους σπουδών, καί sé καμία περίπτωση ή περαιτέρω άνάδειξη του δέν θά άμφισβητήσει τά ύπάρχοντα καί δέν θά δώσει λύσεις στό άδιέξοδα. Κάθε άλλο μάλιστα.

Όσο γιά τήν άλλη ιστορία, εκείνη του φτηνού διδακτικού προσωπικού, προμηνύει δεινά καί ύποβάθμιση. Τό χειρότερο είναι ότι έγκλειει ολόκληρη τήν προβληματική τών μεταπτυχιακών σπουδών στην λογική της έξεύρεσης φτηνού διδακτικού προσωπικού γιά έξυπηρέτηση τών αριθμών καί τών κυβερνητικών διακηρύξεων. Είναι σαφές ότι sé μία τέτοια κατάσταση ή έννοια «μεταπτυχιακός» θά είναι όλότελα πλασματική. Καί μαζί της ή έννοια έρευνα καί παραγωγή γνώσης.

Άπό τή δική τους πλευρά, οι δυνάμεις πού διαχειρίζονται σήμερα τό φοιτητικό κίνημα —συχνά έρήμην τών φοιτητών— δέν επιτρέπουν μέ τίς πράξεις καί τίς σκέψεις τους μεγαλύτερη αισιοδοξία. Άς επιλέξουμε ως παράδειγμα τό άπό πολλές πλευρές προβαλλόμενο αίτημα της πάλης «ένάντια στην έντατικοποίηση». Έντατικοποίηση τών σπουδών πού, σύμφωνα μέ τίς τρέχουσες σημασίες τών δρων, θά έπρεπε νά σημαίνει κάποια έντονότερη εκπαιδευτική καί έρευνητική προσπάθεια, κάποιον πολλαπλασιασμό του όγκου τών προς εκμάθηση γνώσεων. Συμβαίνει όμως τίποτα τέτοιο;

Ή έντατικοποίηση συνδέεται μέ τήν όργάνωση τών σπουδών sé έξαμηνιαίες ένότητες μαθημάτων. Κάθε έξάμηνο ό φοιτητής όφείλει νά παρακολουθήσει έναν αριθμό μαθημάτων, νά

κριθεί ἐπ' αὐτῶν στό τέλος τῆς περιόδου καί νά προχωρήσει στό ἐπόμενο ἐξαμηνιαῖο κύκλο. Τό ἐξάμηνο πρέπει θεωρητικά νά περιλαμβάνει 13 ὡς 14 ἐκπαιδευτικές ἐβδομάδες καί τό καθένα ἀπό τά 6, 8 ἢ 9 μαθήματα πού θά διδασκοῦν σέ αὐτό νά καλύπτουν τρεῖς ὥρες διδασκαλίας τήν ἐβδομάδα. Φαίνονται πολλά κι ὁμως δέν εἶναι.

Ἡ ἐκπαιδευτική περίοδος τοῦ ἐξαμήνου (ὑπάρχει καί ἡ ἐξεταστική) συρρικνώνεται ἐντυπωσιακά στίς περισσότερες περιπτώσεις. Ἄλλες σχολές ἀργοῦν νά ξεκινήσουν, οἱ ἀργίες, οἱ ἀποχές καί οἱ ἀπεργίες ἀφαιροῦν σταθερά κάποιες ὥρες, ἐνῶ στίς ἐβδομάδες πού προηγούνται ἢ ἐπονται τῶν διακοπῶν ἢ τῶν ἐξετάσεων, ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία τουλάχιστον νοσεῖ. Συνήθως δηλαδή ἔχουμε 9 ὡς 10 τρίαυρα κατά μάθημα ἀπό τό ὅποια —ἀνάλογα μέ τήν ὀργάνωση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Σχολῆς— τό 1/4 ὡς τό 1/3 γίνονται τυπικά καί χάνονται σέ γενικές εἰσαγωγές ἢ σέ ἄδειες αἰθουσες.

Ἐκεῖνο λοιπόν πού πιέζει τούς φοιτητές δέν εἶναι οἱ ἀτέλειωτες ὥρες στίς αἰθουσες διδασκαλίας καί ὁ τρομερός ὄγκος τῆς ὄλης. Ὑπάρχουν ὁμως δύο στοιχεῖα πού ὀπωσδήποτε δημιουργοῦν κάποια ἐνταση στή διάρκεια τῆς ἐξάμηνης αὐτῆς προσπάθειας. Τό πρῶτο εἶναι ἡ γεινίαση τῶν ἐξεταστικῶν διαδικασιῶν καθώς στό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου ὑπάρχει μιά πολύχρονη (δύο-τρεῖς-τέσσερις ἐβδομάδες) καί ἐντατική διαδικασία ἐξαργύρωσης τῶν γνώσεων, μετατροπῆς τούς σέ βαθμό. Ἐξεταστική διαδικασία πού ἐπαναλαμβάνεται δύο φορές τό χρόνο πάνω σέ διαφορετικά ἀντικείμενα καί πού ἀπλώνεται ὡς τόν ἐπόμενο Σεπτέμβριο γιά τούς ἀποτυχόντες. Ὁ μήνας τῶν ἐξετάσεων εἶναι (φτιάχτηκε γιά νά εἶναι) τόσο σημαντικός καί καίριος ὥστε ἡ σκιά του ἐπεκτείνεται καί μέσα στήν ἐκπαιδευτική περίοδο, ἀναστατώνοντας τό διδακτικό ἔργο. Πραγματικά, τίς τελευταίες ἐβδομάδες κάθε ἐξαμήνου οἱ πολλοί ἀπό τούς διδασκόμενους ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀναζήτηση σημειώσεων, τήν κατ' ἴδιαν μελέτη καί ἀνασκόπηση τῆς ὄλης, τήν προπαρασκευή, μέ ἄλλα λόγια γιά τή δοκιμασία. Ἡ ἤδη περιορισμένη διδακτική περίοδος ἀσφυκτιᾷ ἀκόμα περισσότερο στό πλησίασμα τῆς μεγάλης ἀπειλῆς.

Τό δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ὁ συχνά ἀναρχος πολυτεμαχισμός τῶν διδασκόμενων ἀντικειμένων. Τά 46 ἢ 48 ἢ 52 ἐξαμηνιαῖα μαθήματα πού θά ἐπιτρέψουν τήν ἀπόκτηση τοῦ πτυχίου ἐπιλέγονται μέ βάση κάποια στοιχειώδη λογική ἀνάμεσα στά ὅσα ἡ Σχολή μπορεί νά προσφέρει στή διάρκεια τῶν τεσσάρων ἐτῶν τῆς φοίτησης. Ἡ λογική ὀργάνωσης τῶν ἐπιλογῶν ὑποτάσσεται σέ μιά σειρά σκοπιμοτήτων.

Γιά παράδειγμα, ἐπειδή ἓνας φοιτητής πού θά πάρει εἰδίκευση στήν ἱστορία νεότερων χρόνων κινδυνεύει νά βρεθεῖ, μετά τό διορισμό του σέ κάποιο Γυμνάσιο ἢ Λύκειο, ὑποχρεωμένος νά διδάξει ἀρχαῖα ἑλληνικά, λατινικά, κοινωνιολογία, φιλολογία καί μερικά ἄλλα μαθήματα, γι' αὐτό εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀποκτήσει κατά τή διάρκεια τῶν σπουδῶν του στό πανεπιστήμιο κάποια πασαλεῖματα γνώσεων πού θά τοῦ ἐπιτρέψουν ν' ἀνταποκριθεῖ, κουτσά-στραβά, στίς αἰριανές ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά ἓναν νεοελληνιστή, ἓναν φυσικομαθηματικό, ἓναν κοινωνιολόγο καί γιά ὄλες τίς συναφεῖς δραστηριότητες.

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω, ὁ πολυτεμαχισμός τῶν διδασκόμενων ἀντικειμένων ὀφείλεται καί σέ κάποια ἄλλη ἀτέλεια τοῦ νόμου-πλαίσου. Ἡ καριέρα, ἡ ἀνέλιξη τῶν μελῶν ΔΕΠ καί πολύ περισσότερο τῶν συμβασιούχων, στήριζεται στήν ἱκανότητά τους νά δημιουργήσουν τό ταχύτερο δυνατό ἓνα ἐρευνητικό-ἐπιστημονικό ἔργο. Τίς γνωστές «δημοσιεύσεις». Ἄν καί ἡ λογική εἶναι σωστή στό σύστημα αὐτό, ἡ συνεχῆς ἀπειλή τῆς κρίσης ἀποβαίνει συχνά εἰς βάρος τῆς διδασκαλίας. Τά διδασκόμενα μαθήματα, ἡ ὕλη πού προσφέρεται συνδέεται ἄμεσα μέ τό ἐρευνητικό ἔργο τοῦ διδάσκοντος πού μπορεί νά εἶναι καί ὑπερβολικά ἐξειδικευμένο καί ἐπιμέρους καί ἀσύνδετο μέ τίς ὑπόλοιπες διδακτικές προσφορές. Πολλοί περιορίζονται στή διδασκαλία τοῦ διδακτορικοῦ τους ἢ κάποιου ἀρθρου τους πού τό διευρύνουν ἢ κάποιες ἐρευνητικῆς τους δραστηριότητας. Ἐτσι στά πλαίσια τοῦ ἴδιου Τμήματος καί Τομέα ἡ προσφερόμενη ὕλη παρουσιάζεται συχνά ἀσυνάρτητη, πράγμα πού στούς φοιτητές φαίνεται σάν βουνοῦ δυσκολιῶν καί ὄχι πάντα ἄδικα.

Πολυδιάσπαση τῆς ὄλης, πολυτεμαχισμός τῶν ἀντικειμένων, αἴσθησις δυσκολίας παρά τή μετρίότητα τῆς οὐσιαστικῆς ἐκπαιδευτικῆς ὄλης σέ ὄγκο καί ποιότητα. Καί τά ὄργανα τά πολυσύνθετα τοῦ πανεπιστημιακοῦ χώρου πού ὁ νόμος-πλαῖσιο προβλέπει; Ἐδῶ πιά κι ἄν γεννιοῦνται μύριοι ὄσοι γόρδιοι δεσμοί. Τό «ἀποφασίζω μέσα στά ὄργανα τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας» ἔχει μόνο σχετική ἀξία όταν τά οἰκονομικά μεγέθη τά διαχειρίζεται βασικά ἄλλος, τό ὕπουργεῖο Παιδείας. Τό «μετέχω ἐλεύθερα καί μέ τή γνώμη μου» σ' αὐτά καταλήγει στό ἄτοπο όταν οἱ τῶν μικρότερων βαθμίδων δύσκολα ἀνεξαρτητοποιοῦνται καί ἀντιτίθενται στούς τῶν ἀνώτερων βαθμίδων πού κάποτε θά τούς κρίνουν. Ταυτόχρονα ὄλοένα καί μεγαλύτερο τμήμα τοῦ διδακτορικοῦ προσωπικοῦ (ἡ πλειοψηφία σέ μερικά Πανεπιστήμια), τίθεται ἐκτός ὀργάνων καθώς βρίσκεται

ἐκτός ΔΕΠ. Τέλος, ἀπό τήν πλευρά τῶν φοιτητῶν τό «μετέχω στά ὄργανα» εἶναι συχνά συμβολικό καθώς ἐκεῖνος πού πρακτικά μετέχει εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος κάποιου κόμματος στόν ὅποιο ἔμμεσα οἱ φοιτητές ἀνέθεσαν τή διαχείριση τῶν συμφερόντων τους καί ὁ ὅποιος ἀσχολεῖται κυρίως μέ γενικά προβλήματα καί ὄχι μέ τά προκείμενα πανεπιστημιακά. Παράδειγμα ὄμοι, ἡ ἐμμονή στήν καταδίκη τῆς Παιδείας δύο ταχυτήτων ἀπό συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους πού ξεκινᾷ ἀπό τό πρόγραμμα «Ἐρασμος» καί τά ξένα πανεπιστήμια στή χώρα μας καί ἐξειδικεύεται στήν στείρα ἀστυνόμηση συμφοιτητῶν καί διδασκόντων σχετικά μέ τή συμμετοχή τους σέ κάποιο ὑποπτο ἐρευνητικό πρόγραμμα (καί πού δέν εἶναι τέτοιο ἀλήθεια, σέ μιά ἐποχή πού τά ἔθνηκά σύνορα ἔχουν τόσο μικρή σημασία) ἢ γιά κάποια ὑποπτη ἐπιβράβευση τῶν κόπων τους.

Τίποτε ἀπό αὐτά δέν βοηθᾷ στόν ἐπαναπροσδιορισμό τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου στίς νέες συγκυρίες καί στίς νέες διαστάσεις τοῦ κόσμου καί τῆς γνώσης. Ὁ κ. Τρίτσης, καί δέν εἶναι προσωπική του ἐπιλογή καί λόγια δλα αὐτά, ἀναζητεῖ συμμάχους στόν χώρο τῶν ὑψηλόβαθμων καθηγητῶν καί φτηνό διδακτικό προσωπικό γιά τή διεκπεραίωση τοῦ ὄλοένα καί αὐξανόμενου ἔργου (πολλαπλασιασμός σχολῶν, πανεπιστημίων, φοιτητῶν). Οἱ φοιτητές παρατηροῦν ἀμήχανοι τή συσσώρευση τῶν ἀδιεξόδων καί κυνηγοῦν τή δημοσιοῦπαλληλική οὐτοπία καί τό ὑπερκράτος προνοίας πού ὄχι ἡ ἐλεημοσύνη τῆς ΕΟΚ δέν ἐπαρκεῖ γιά νά χτίσει. Καί ὄπως ἡ παραγωγή ιδεῶν ἀκολουθεῖ στόν τόπο αὐτό τήν ἴδια κατιούσα πορεία μέ τήν παραγωγή προϊόντων, οἱ προοπτικές παρουσιάζονται δυσσιώνες καί τό μέλλον ἀσάφες. Τό ἐρώτημα εἶναι ὡς πότε μποροῦν τά πράγματα νά συρρικνώνονται σέ φαινόμενα καί νά ὀλοειουργοῦν ψευδῶνυμα καί παραπλανητικά. Πότε ἐπιτέλους θ' ἀρχίσει αὐτή ἡ διαδικασία τῶν ριζοσπαστικῶν ἐκρήξεων πού θά ἀλλάξει τίς δομές τῆς κοινωνίας μας καί θά φέρει καί πάλι στό προσκήνιο τό ρῆμα παράγω καί τὸ ρῆμα δημιουργῶ. Παράγω καί δημιουργῶ προϊόντα, ἀγαθά, γνώσεις, ιδέες, θεσμούς, ἀνθρώπινους κοινωνικούς ἰστούς καί ἐλευθερία.

Φοιτητές και πανεπιστήμιο 'Από τήν αντιπολίτευση στην αντίσταση

του 'Ανδρέα Πανταζόπουλου

Π

ράγματι πολλοί ασχολούνταν με τις άκομψες εξαγγελίες του κυρίου Τρίτση επί παντός του έπιστητού και οι τολμηρότεροι έπένδυναν τις ελπίδες και τά όράματά τους στό σύνθημα «'Ανάπτυξη — 1992», άποπειρώμενοι νά τά συνδέσουν με τά έσωπανεπιστημιακά δρώμενα, αλλά κανένας δέν έθεσε τό έξής άπλό έρώτημα στόν έαυτό του: Μπορεί τό σημερινό πανεπιστήμιο νά εξαργυρώσει, έστω και στό κατώτατο δυνατό επίπεδο, τις προκλήσεις της «ήλεκτρονικής» έποχής, νά συνδεθεί με άποτελεσματικό και φερέγγυο τρόπο με τις άνακατατάξεις στόν διεθνή και έσωτερικό καταμερισμό εργασίας, νά πειθαρχήσει με άλλα λόγια σέ μιά έξορθολογισμένη άπαιτήση της άγοράς εργασίας σήμερα χωρίς τόν κίνδυνο νά προκληθεί μιά έσωτερική πανεπιστημιακή έξέγερση; 'Ας μήν είμαστε όμως τόσο άπόλυτοι. Σίγουρα σέ κάποιο βαθμό πολλά στελέχη του κρατικού μηχανισμού, άν και δέν μπορούσαν νά «προβλέψουν» τά όσα ακολουθήσαν, κατέβαλαν αξιόλογες προσπάθειες γιά νά δημιουργήσουν τό άπαραίτητο πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα συναίνεσης και συμμετοχής στή νέα κατάσταση πού πιά πάνω άναφέρθηκε. Τό σημαντικό όμως στοιχείο πού ξεφυγε άπό τόν προγραμματισμό τους ήταν τοϋτο: μιά βίαιη και

Ποιός θά τό έλεγε στις άρχές της φετινής πανεπιστημιακής χρονιάς ότι στό χώρο της άνώτατης παιδείας θά συμβοϋν τόσα πράγματα, κινητοποιήσεις, καταλήψεις, συγκρούσεις με τήν άστυνομία, με πρωταγωνιστές τούς φοιτητές της τρίτης και τέταρτης μεταπολιτευτικής γενιάς;

Ποιός έγκυρος πολιτικός άναλυτής κυριακάτικης άθηναϊκής έφημερίδας θά άποτολμοϋσε νά προσεγγίσει τά πανεπιστημιακά προβλήματα στις άρχές του Σεπτεμβρίου παίρνοντας ύπόψη του τόν φοιτητικό παράγοντα; 'Απολύτως κανένας.

με νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά έπίθεση στό πανεπιστήμιο σήμερα, στό πανεπιστήμιο τών 140.000 φοιτητών, με τούς χιλιάδες έπαρχιώτες φοιτητές κ.λπ., άπό τήν πλευρά του κράτους, θά μπορούσε νά άποφέρει τά έπιθυμητά άποτελέσματα με τις ελάχιστες δυνατότες τριβές;

'Αν και ή πανεπιστημιακή κίνηση έν γενεί τών τελευταίων χρόνων συνέτεινε προς αυτό, τότε οι πολιτικοί και ιδεολογικοί μας ρήτορες, ιδιαίτερα αυτοί του κυριακάτικου άθηναϊκού

άμβωνα, άπέτυχαν νά αξιολογήσουν τις ταξικές έντάσεις αυτών τών χρόνων. 'Αν ή πολιτική της λιτότητας, στήν κοινωνία έν γενεί, πέρασε στό μουλωχτά, τουλάχιστον χωρίς γενικευμένους κραδασμούς άμεσα άντιληπτούς και μεταφράσιμους σέ πολιτική στήν κεντρική σκηνή, στό πανεπιστήμιο ή ίδια αυτή πολιτική συνάντησε τά όριά της. Γιά πολλούς και διαφόρους λόγους. 'Η «έπαγγελματική κοινωνικοποίηση» τών φοιτητών, τό είδος, ή μορφή και ή αξία της άποτελέσει ίσως τή συγκροτημένη βάση γιά τήν άπόρριψη αυτής της πολιτικής.

ΤΑΞΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΚΑΙ «ΜΑΖΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ»

'Αν στήν προδικτατορική περίοδο τό έλληνικό πανεπιστήμιο άδυνατοϋσε νά άνταποκριθεί στό ταξικά του καθήκοντα, ως συγκροτημένος και κύριος κρατικός ιδεολογικός μηχανισμός του άστισμού με πολιτική πληρότητα, στή μεταπολίτευση κατάφερε νά άντεπεξέλθει με σχετική πολιτική άνεση τό ρόλο του. Χωρίς προφανείς κοινωνικούς και πολιτικούς άποκλεισμούς συνέρρευσαν στις άνώτατες σχολές μάζες νέων άπαιτώντας, γιά τούς έαυτούς τους καθώς και γιά λογαριασμό τών πατεράδων τους, ίσως

καί τῶν παππούδων τους ἀκόμα, μόρφωση γιά ὄλους, ἰσότητα εὐκαιριῶν, τήν προσωπική καί συλλογική τελικά καταξίωσή τους στήν κοινωνία. Δέν πρόκειται βέβαια γιά τήν προβολή τοῦ αἰτήματος τῆς γενικευμένης «μορφωσιολατρίας» πού ὑποτίθεται ὅτι διατρέχει ὀρισμένα τμήματα τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ '21 ὡς τά σήμερα, ἀλλά γιά τήν τάση τῆς γενικευμένης «ὑπαλληλοκρατίας» πού διαπερνᾷ τόν κοινωνικό ἰστό σ' ὅλη τή σύγχρονη ἐλληνική ἱστορία. Ἀπό τόν παππού στόν ἐγγονό, αὐτή ἡ τάση τῆς «ὑπαλληλοκρατίας» βρῖσκει ἐπιτέλους ἀνοιχτές τίς πόρτες, παίρνει στά χέρια της τό μαγικό χαρτί τοῦ πτυχίου καί ἀπαιτεῖ καί τό πετυχαίνει νά ἐγκατασταθεῖ μέσα στό κράτος. Ὅμως μόνο ἀπό τήν περίοδο τοῦ 1981 ὡς τά σήμερα οἱ ἀπωθήσεις τῶσων γενιῶν ἀφ' ἑνός ἐκφράζονται μέ τέτοια δξύτητα καί ἀφ' ἑτέρου γίνονται «ἀποδεκτές» ἀπό τό κράτος ὡς περίπου αὐτονόητες...

Τό πρόβλημα προφανῶς δέν ἐξαντλεῖται στά παραπάνω, ὅσο καί ἂν τά περιέχει. Πρέπει ἀκόμα νά συνυπολογιστοῦν δύο στοιχεῖα. *Πρῶτον*: Ἡ ἀγορά διαθέτει στήν πλειοψηφία της ἐξειδικευμένες θέσεις ἐργασίας καί ἀπαιτεῖ ἀνάλογους φορεῖς πού θά τίς στελεχώσουν. Ἡ ἐξειδικευμένη μόρ-

φωση ἀποτελεῖ ταυτόχρονα αἴτημα καί ἐλπίδα: αἴτημα τοῦ ἀνασυγκροτούμενου —πολιτικά καί κοινωνικά— ἐλληνικοῦ ἀστισμοῦ· ἐλπίδα τῶν προλετάρων τοῦ χωριοῦ καί τῆς πόλης γιά νά μορφώσουν τά παιδιά τους.

Τούτη ἡ λογική ταυτότητα ἐπιδιώξεων μέ ἀντιτιθέμενα ἐξ ὀρισμοῦ συμφέροντα ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά βρίσκεται στό βάθος τῶν προβλημάτων. Ἔστω κι ἂν ἀπό αὐτή τήν ταυτότητα ξεπηδοῦν ποικίλες ἀντιθέσεις, αὐτό πού ἄμεσα μᾶς ἀπασχολεῖ ἐξακολουθεῖ νά παραμένει τοῦτο: Ἡ «κοινωνική κινητικότητα» τῶν φορέων σέ ὅλη σχεδόν τήν κοινωνική κλίμακα ἀποτελεῖ ἕνα ἀναμφισβήτητο γεγονός. *Δεύτερον*: Μέ τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία, τό κράτος ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα δείχνοντας ἀρκετή «κατανόηση»: μέσα σέ λίγα χρόνια ὁ φοιτητικός πληθυσμός διπλασιάζεται. Κι αὐτό γιατί ἡ πασοκική πολιτική ἐξουσία εἶναι ἀναγκασμένη νά κινεῖται πρὸς δύο ἀντιτιθέμενες φαινομενικά κατευθύνσεις: ἀπ' τή μιὰ πλευρά νά δικαιώνει διασφαλίζοντας καί νά διασφαλίζει δικαιώνοντας τοὺς κοινωνικούς ὄρους πού τῆς ἐπέτρεψαν τήν ἐγκατάστασή της στό κράτος καί ἀπὸ τήν ἄλλη νά ἀναπαράγει τήν ἀστική ταξική κυριαρχία σέ μιὰ μακροπρόθεσμη στρατηγική βάση. Ὅμολο-

γούμενος τό στοιχείο ἐξαρχῆς ἦταν δύσκολο. Τό παιχνίδι ὅμως ἔπρεπε νά παιχτεῖ. Καί παίχτηκε...

ΝΕΟ ΚΥΜΑ Ἡ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΕΛΕΙΩΜΕΝΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΩΡΙΣ ΤΕΛΕΙΩΜΟ;

Οἱ φοιτητικές κινητοποιήσεις ἀκόμα δέν ἔχουν κοπάσει. Ἡ παρατεταμένη κρίση τοῦ πανεπιστημίου ξέσπασε καί ἄλλοτε φαντάζει ὀλότελα ἀνεξέλεγκτη ἐνῶ ἄλλοτε μοιάζει νά φτάνει στήν τελευταία της πνοή. Ἐντούτοις συνεχίζεται. Τά πραγματικά προβλήματα εἶναι πολλά. Μπορεῖ νά εἶναι στήν ἐπίσημη ἔκφρασή τους «καθαρά» πανεπιστημιακοῦ περιεχομένου, στήν οὐσία ὅμως ἀγκαλιάζουν ὀλόκληρους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς. Θά λέγαμε μάλιστα ὅτι εἶναι ἡ πρώτη ἴσως φορά πού τό φοιτητικό κίνημα συγκροτεῖται πάνω σέ ἄμεσα προβλήματα τά ὁποῖα συγκλονίζουν κυριολεκτικά τοὺς φορεῖς πού τό ὀργανώνουν. Τό παράδοξο εἶναι ὅτι αὐτό ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καί τή βασική αἰτία γιά τίς λαιδορίες πού δέχεται, ἀπό τά δεξιά καί ἀπό τά ἀριστερά. Ἴδου μερικές:

— Μά σήμερα ἀνακάλυψε τό φοιτητικό κίνημα τά προβλήματα τῆς σίτισης, τῆς στέγασης, τῶν συγγραμμάτων;

— Ποιά είναι η πολιτικοποίηση του φοιτητικού κινήματος; Πώς οργανώνει την πάλη του; Πώς ανοίγει τα πολιτικά του μέτωπα, τί πολιτικές πρωτοβουλίες, σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο, παίρνει; Έν τέλει, ποιές είναι οι ρεαλιστικές του προτάσεις για το ξεπέρασμα της κρίσης του πανεπιστημίου;

— Πρόκειται για ένα φοιτητικό κίνημα μόνο ως προς τα τυπικά του χαρακτηριστικά (σημείωση: δέν άμφισβητείται ή συμμετοχή των φοιτητών στις πορείες και στις καταλήψεις, εϋτυχώς), με οικονομίστικες και συντεχνιακές διεκδικήσεις, άνετα ενσωματωμένο στο κράτος.

Και οι πιο δευδερκέις παρατηρητές προσθέτουν:

— Πρόκειται για ένα καινούργιο φαινόμενο, ένα νέο κύμα που δέν τό συνδέει τίποτα με τά προηγούμενα συλλογικά ξεσπάσματα των φοιτητών και των εργατών. Λίγοι κομμουνιστές στις τάξεις του νέου κινήματος, άνυπαρκτοι οι μαοϊκοί και περιθωριοποιημένοι οι άναρχοαυτόνομοι. Οι σύγχρονοι «λυσσασμένοι» είναι άπόλυτα ύποταγμένοι στις άνάγκες του παχέος έντέρου τους, σκληροί και χυδαίοι άτομιστές, άντιπρωϊκοί, άκαμάτηδες και τεμπέληδες.

Ατά τά σύγχρονα ανάθεματα προδίδουν πολλά. Προδίδουν πρώτα άπ' όλα αυτούς που τά έκστομίζουν και τά γράφουν ανασύροντας στην επιφάνεια την πολιτική τους ύποκρισία, την ιδεολογική τους κενότητα, τό κοινωνικό τους βόλεμα άλλοτε στις παρυφές και άλλοτε στην καρδιά των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Προδίδουν επίσης μία πολύ συγκεκριμένη άποψη για την ιστορία και την πολιτική. Ένθυμούμενοι άπό τά παλιότερα διαβάσματα τους ότι είναι κακό πράγμα νά ταυτίζουμε την ιστορία με την πολιτική (ιστορικισμό τό λέγανε κάποτε αυτό), άνυψώσανε την πολιτική, δηλαδή τον εαυτό τους, υπεράνω της ιστορίας για νά γράψουν κι αυτοί ιστορία μέσα άπό την πολιτική τους.

Κι όμως, τά πράγματα είναι έντελώς αντίθετα άπ' ό,τι μās τά σερβίρουν. Οι φοιτητές επέστρεψαν στά άμφιθέατρα και στις συνελεύσεις τους: έτσι έγινε και τό '79. Οι συνελεύσεις ήταν μαζικές, τό κλίμα άρκούντως άγωνιστικό και δξύ, με πολιτικές άντιπαραθέσεις και προβληματισμούς: έτσι έγινε και τό '79. Τά φοιτητικά στέκια ξαναζωνάνεψαν, στους δρόμους άντήχησαν παλιά και νέα συνθήματα, οι φοιτητές πορεύθηκαν στους γνωστούς δρόμους της Άθήνας που οδηγούν στο ύπουργείο Παιδείας και στη Βουλή: έτσι έγινε και τό '79. Οι Σχολές έδω και έναμιση μήνα είναι κατειλημμένες, δέν λειτουργούν: έτσι έγινε και τό '79. Τά ΜΑΤ «άναγκάστηκαν» νά χτυπήσουν άλύπητα τους φοιτητές:

έτσι έγινε και τό '79. Και ό κατάλογος για τους άρνητές της πραγματικότητας τελεωμώ δέν έχει. Δέν επιχειρούμε νά άποκαταστήσουμε καμιά διαταραγμένη ιστορική συνέχεια άνάμεσα στο χθές και στο σήμερα. Ούτε μās ενδιαφέρει και ούτε μās ύποχρεώνει κανείς νά σκεφτόμαστε με τρόπο έντερολογικό τά κοινωνικά δρώμενα. Γι' αυτό και τό πρόβλημα δέν εξαντλείται, όπως παραπλανητικά προσπαθούν νά μās κάνουν νά πιστέψουμε, σε μία συγκριτική άναδίφηση του χθές με τό σήμερα. Αυτοί που θέτουν τό πρόβλημα έτσι: τό '68 ή τό '79 είναι πολύ παλιό, τό '87 είναι πολύ καλύτερο, συγγέοντας τή σημερινή μικροαστική άγωνία τους νά κάνουν πολιτική όπως αυτοί θέλουν και γνωρίζουν με ύποκειμενικές άναγνώσεις της ιστορικής εμπειρίας, άντικειμενικό στόχο έχουν πλέον σήμερα νά διαβάλουν όλες τις φάσεις της άνάπτυξης των φοιτητικών και κοινωνικών άγώνων.

Γιατί σήμερα τό αίτημα για δωρεάν ίσिति και στέγαση, για ανθρώπινους δρους διαβίωσης τέλος πάντων, όχι μόνο άποτελούν τις άπαραβάτες προϋποθέσεις για νά μπορέσει ό φοιτητής νά άσχοληθεί με τό γνωστικό του άντικείμενο, αλλά θέτουν εϋθέςως ένα πρόβλημα ριζικών άναγκών άπό μία κοινωνική κατηγορία στο άστικό κράτος. Τό αίτημα για αύξηση των δαπανών για την παιδεία άποτελεί σήμερα ίσως τό πιο πολιτικό αίτημα στο χώρο της άνώτατης εκπαίδευσης. Τό αίτημα αυτό συναρτάται με μία δέση προβλημάτων και τάσεων που διατρέχουν τό σύγχρονο άυταρχικό κράτος και έν δυνάμει ύπερασπίζεται κατακτήσεις που τις δύο προηγούμενες δεκαετίες θεωρούντας άφελώς μη άνατρέψιμες. Η αύξηση των δαπανών για την παιδεία μεταφράζεται στο σύνθημα δωρεάν παιδεία, με άλλα λόγια στη μη ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης. Οι ταξικοί φραγμοί στη μόρφωση είναι όσο ποτέ άλλοτε όρατοί, έστω και άν μόλις τώρα άρχίζουν νά διαγράφονται στον όρίζοντα.

Τά ιδιωτικά κολέγια, τά κέντρα έλευθέρων σπουδών, στην πλειοψηφία τους σήμερα άποτελούν τους προπομπούς αυτής της πραγματικότητας, τους προθαλάμους για τή συνέχιση των σπουδών σε άμερικανικά και άγγλικά ιδιωτικά πανεπιστήμια για όσους άπέτυχαν νά εισαχθούν στα ΑΕΙ, και άπειλούν βάσιμα νά άνατρέψουν και νά άκυρώσουν και τό γράμμα και τό πνεύμα του Συντάγματος.

ΚΙ ΟΜΩΣ, ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ ΓΕΝΝΗΘΕΙ ΚΑΤΙ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟ

Είναι πέρα άπό κάθε άμφισβήτηση τό γεγονός ότι οι φοιτητικοί άγώνες που διεξάγονται χρωματίζονται άπό έντο-

νο άντιστασιακό περιεχόμενο. Οι φοιτητές και οι φοιτητικές όργανώσεις άδυνατούν έκ των πραγμάτων νά άπραγματευτούν με ένα «άπόρθυμο» άφεντικό. Άδυνατούν έκ των πραγμάτων νά συνομιλήσουν με τό κράτος άν θά πρέπει νά σπουδάσουν πληρώνοντας 20 και 30 χιλιάδες δραχμές ένοίκιο τό μήνα, μελετώντας σ' ένα άποκρουστικό περιβάλλον κτλ. κτλ. Γι' αυτό δέν είναι καθόλου τυχαίο τό γεγονός ότι σε πολλές σχολές ό Δημοκρατικός Άγώνας, οι Συσπειρώσεις και άνεξάρτητοι άριστεροί φοιτητές κατόρθωναν και κατορθώνουν νά «παίρνουν» τις συνελεύσεις. Ούτε είναι τυχαίο τό γεγονός ότι ή ΚΝΕ παρουσιαζόταν άπό σχολή με σχολή με διαφορετική πολιτική γραμμή, άνάλογα με τή συγκυρία που διαμορφωνόταν κάθε φορά και άνάλογα με τους κατά τόπους συσχετισμούς που επικρατούσαν στο έσωτερικό της όργάνωσης.

Τά προβλήματα όμως για κάθε κομμουνιστή και άριστερό άρχίζουν άπό αυτό άκριβώς τό σημείο. Οι φοιτητικές παρατάξεις που στρέφουν την άνθόρμητη φοιτητική αντίσταση άντιμετωπίζουν οι ίδιες άρκετά πολιτικά προβλήματα τά όποια άδυνατούν νά επιλύσουν έν θερμώ, στο πλαίσιο του φοιτητικού κινήματος. Η άδυναμία συνολικοποίησης των κινητοποιήσεων, ή άκαμψία στην άνάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών έν θερμώ, ή επεξεργασία προτάσεων για τό πανεπιστήμιο και τή λειτουργία του άντανακλούν γενικότερα προβλήματα ως προς τή φυσιογνωμία των παρατάξεων. Ιδιαίτερα στις Συσπειρώσεις έξακολουθεί νά κυριαρχεί μία «παλιά» αντίληψη, αυτή του διαχωρισμού των επαναστατών άπό τους ρεφορμιστές φοιτητές, πράγμα που εκφράζεται άνάγλυφα στις πορείες με τά ξεχωριστά μπλόκ των πρώτων άπ' τους δεύτερους. Δέν είναι καθόλου τυχαίο άπό αυτή την άποψη τό σύνθημα «πουλημένη ΕΦΕΕ», που άκούστηκε στις πρώτες πορείες άπό τό μπλόκ των Συσπειρώσεων, όταν τουλάχιστον ως εκείνη τή στιγμή ή ΕΦΕΕ δέν είχε «πουλήσει» τίποτα...

Έτσι τό αίτημα για μία άριστερή παρέμβαση στο Πανεπιστήμιο παραμένει... αίτούμενο. Ίσως κάποτε θά πρέπει νά ξεπεραστεί ή χρόνια άγκύλωση που άντιπαραθέτει άγωνα ένα και τό αυτό πράγμα: την ιδεολογική καθαρότητα με τή μαζική γραμμή. Είναι άνάγκη νά συνυπάρχουν και τά δύο.

ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Μιά πρόταση σχετική μέ εκπαίδευση, μόρφωση, άπασχόληση

του Διονύση Βενιαράτου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Έφ'ετος συμπληρώθηκαν 150 χρόνια από την ίδρυση του Πανεπιστημίου 'Αθηνών και του 'Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, δηλαδή 150 χρόνια 'Ανωτάτης Παιδείας στή χώρα μας.

Η επέτειος αυτή γιορτάστηκε μέ τήν ανάλογη μεγαλοπρέπεια (στή χώρα μας ώς γνωστόν έκτός από τούς άριθμούς εύημερούν και οι επέτειοι) και συνοδεύτηκε από έκδοση πανηγυρικής σειράς γραμματοσήμων καθώς και πανηγυρικών ανακοινώσεων του κ. ύπουργού Παιδείας δι τή ακαδημαϊκή χρονιά πού άρχίζει είναι ή καλύτερη από όλες τίς προηγούμενες.

Συνοδεύεται όμως ή επέτειος αυτή και μέ σοβαρότατη μείωση τών κονδυλίων γιά τήν κάλυψη τών λειτουργικών δαπανών πολλών ΑΕΙ (π.χ. στό

Πανεπιστήμιο 'Αθηνών είχαμε μείωση 20% σέ σχέση μέ πέρυσι, μείον 18% ΦΠΑ και από αυτά πού άπομένουν είχαν χορηγηθεί μέχρι τό τέλος Νοεμβρίου μόνο τά μισά...) και μέ τίς έντονότερες και μαζικότερες κινητοποιήσεις του φοιτητικού κινήματος τών τελευταίων χρόνων, μέ άδηλη ακόμα τήν εξέλιξη.

Η τραγελαφική αυτή κατάσταση άντιπροσωπεύει από μόνη της μιάν έξαρση στή χρόνια πλέον κρίση τής Παιδείας και όπως συμβαίνει πάντα σ' αυτές τίς περιπτώσεις συνοδεύεται από έξαρση τής σχετικής άρθρογραφίας, μέσα στήν όποία έκτός από άπλή άπαρίθμηση ή και άνάλυση τών προβλημάτων τής Παιδείας προτείνονται πολλές και συγκεκριμένες λύσεις.

Έπειδή όμως ή άντιμετώπιση τών προβλημάτων τής Παιδείας άπαιτεί σοβαρή άντιμετώπιση και σύνθεση τών επίμερους προτάσεων, πράγμα πού προϋποθέτει διάλογο, έπειδή κάθε άρθρο είναι κατ' άνάγκη μονόλογος και έπειδή πολλοί μονόλογοι δέν άποτελούν διάλογο, γι' αυτό στό τέλος του δικού μου γραπτού μονολόγου προτείνω πρακτικούς τρόπους, μέ τούς όποιους θά γίνει κάποια σύνθεση όλων τών δημοσιευμένων προτάσεων, έτσι ώστε νά μήν περιπέσουν γιά ακόμα μιά φορά οι μεμονωμένες μας προσπάθειες στό κενό, μιά και είναι γνωστό δι τό ύπουργείο κάνει (παρά τά περί διαλόγου κατά καιρούς διατυμπανιζόμενα) συνήθως τίς δικές του έπιλογές, πού δυστυχώς δέν είναι πάντα οι πιο σωστές ή είναι τουλάχιστον ελάχιστα πειστικές.

*«...Πού πήραν τό πτυχίο τους
και μέ βαθμό καλό κι άφού δουλειά
δέ βρήκαν, τό κάνανε ρολό...»*

Λουκιανός Κηληδόνης

1. Τό πρόβλημα

Δύο από τά κύρια αίτήματα τών φοιτητών είναι:

1. Νά λυθεί τό πρόβλημα τής επαγγελματικής τους άποκατάστασης

2. Νά μήν περιοριστεί (ή και νά αύξηθει) ό αριθμός τών εισακτέων.

Έπειδή προφανώς οι άνάγκες μιάς κοινωνίας σέ πτυχιούχους δέν προσδιορίζεται από τίς έπιθυμίες αυτών πού σπουδάζουν ή προτιθενται νά σπουδάσουν, ούτε καν από τίς δυνατότητες τών ΑΕΙ νά παράγουν πτυ-

χιούχους, γι' αυτό καμιά κυβέρνηση δέν θά μπορούσε νά ικανοποιήσει συγχρόνως δύο τόσο άντιφατικά αίτήματα.

Η ύπαρξη όμως και μόνο τών αίτημάτων αυτών, πού μόνο ή διατύπωση τους άγγίζει τά όρια τής σχιζοφρενίας, άναδεικνύει σέ όλη του τήν έκταση τό κύριο πρόβλημα τής ανώτατης εκπαίδευσης, πού συνίσταται στήν άνεπιτυ-

χέστατη ένταξη της στην ελληνική κοινωνία, στην οποία πλήθος προβλήματα δημιουργεί και της οποίας τις ανάγκες κατά το χειρότερο τρόπο υπηρετεί.

Συγκεκριμένα:

1) Τόσο τά ΑΕΙ όσο και τά ΤΕΙ (λεκτική πρόσ τό παρόν αναβάθμιση τών ΚΑΤΕΕ) δέχονται δυσανάλογα (σέ σχέση μέ τίς αντικειμενικές τους δυνατότητες) μεγάλο αριθμό φοιτητών ή σπουδαστών, ό όποιος, σέ συνδυασμό μέ τό κατακτημένο από αυτούς «δικαίωμα» τής απουσίας από τίς παραδόσεις, δημιουργεί τελικά πτυχιούχους χαμηλού επιστημονικού επιπέδου.

2) Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό πτυχιούχων δέν βρίσκουν δουλειά σχετική μέ τό αντικείμενο σπουδών τους.

3) Οί τριτοβάθμιες σπουδές διατηρούν παρ' όλα αυτά ύψηλό κύρος

στούς μαθητές και (κυρίως) στούς γονείς, μέ αποτέλεσμα τό συνωστισμό ύποψηφίων στίς «πύλες» τών ΑΕΙ και τών ΤΕΙ, τήν υποβάθμιση του ρόλου τής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πού μετατρέπεται (στήν καλύτερη περίπτωση) σέ φροντιστηριακή, και τήν άθρόα φοιτητική μετανάστευση.

Η επιγραμματική απαρίθμηση τών προβλημάτων αυτών (πού άλλωστε συσχετίζονται και ανατροφοδοτούνται) δέν διεκδικεί δάφνες πρωτοτυπίας, γίνεται όμως για νά αναδείξει τό μεγάλο ψυχολογικό κόστος, μέ τό όποιο οί άρνητικές αυτές «προσφορές» τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης επιβαρύνουν τήν ελληνική νεολαία.

Η ψυχολογική αυτή επιβάρυνση μπορεί νά συγκεκριμενοποιηθεί σέ δύο συνιστώσες:

α) Άπογοήτευση για τήν ποιότητα

και τήν άποτελεσματικότητα τής τωρινής ένασχόλησης: Οί μαθητές είναι άπογοητευμένοι από τό σχολείο τους, για τό όποιο νιώθουν ότι δέν τους προσφέρει καμιά χρήσιμη γνώση. Οί φοιτητές και σπουδαστές αισθάνονται άπογοήτευση έως αγανάκτηση από τήν ποιότητα τής Παιδείας πού τους προσφέρεται.

β) Άγωνία και άνασφάλεια σέ σχέση μέ τήν «έπιτυχία» τους στο έπόμενο στάδιο: Οί μαθητές έχουν άγωνία για τό άν θά μπουν στά ΑΕΙ, οί φοιτητές και οί σπουδαστές (και φυσικά και οί άπόφοιτοι) για τό άν θά βρουν δουλειά. Άντίθετα, καθόλου άγχος δέν τους προκαλεί (ή τουλάχιστον δέν θά έπρεπε νά τους προκαλεί) τό πρόβλημα τής έπιτυχίας τους στο παρόν στάδιο: Ένα άπολυτήριο Λυκείου καθώς και ένα πτυχίο, άργά ή γρήγορα, κουτσά στραβά θά τό πάρουν. Ένα διάβασμα τής τελευταίας στιγμής, μιά άποσπασματική και χωρίς βάθος άπόκτηση γνώσεων (πού μετά από λίγο θά έχουν λησμονηθεί), συνήθως άρκούν για νά έξασφαλίσουν τή «βάση» και νά «περάσουν» οί σπουδαστές τό μάθημα.

Για νά γίνουν τά πράγματα σαφέστερα, ός πάρουμε τό παράδειγμα ενός νέου πού επιλέγει τό δρόμο τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης:

Ός μαθητής ή άπόφοιτος Λυκείου, μετά από πολλές χιλιάδες ώρες άφιερωμένες στήν προσπάθεια για άπομνημόνευση κανόνων και κειμένων και για τυποποίηση τής σκέψης του κατορθώνει (μέ άρκετη δόση τύχης) νά εισαχθεί στήν περιπόθητη Άνωτάτη Έκπαίδευση, πολλές φορές σέ αντικείμενο άρκετά μακριά από τίς άρχικές του προτιμήσεις και σέ ΑΕΙ άρκετά μακριά από τό σπίτι του.

Η άπομυθοποίηση τής Άνωτάτης Έκπαίδευσης άρχίζει ήδη από τίς πρώτες μέρες τών σπουδών λόγω τής ανεπάρκειας (έως άθλιότητας) τών έγκαταστάσεων, του έρασιτεχνισμού διδασκόντων και διδασκομένων και τής γενικής άτυμοσφαιρας υποβάθμισης πού κυριαρχεί.

Όταν μετά από πολλές οικονομικές θυσίες και όχι χωρίς κόπο κατορθώνει μετά από 4-6 χρόνια νά βρεθεί μέ τό περιβόητο «χαρτί» στο χέρι άντιλαμβάνεται ότι ή κοινωνία δέν τόν έχει ανάγκη και μέ δέος βλέπει παλιούς φίλους ή συμμαθητές πού δέν είχαν «καταφέρει» νά περάσουν στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση έπιτυχημένους σέ ένα έλεύθερο έπάγγελμα ή «βολεμένους» από πενταετίας τουλάχιστον σέ μιά «καλή» δημόσια θέση πού δέν προαπαιτούσε πτυχίο. Έτσι μένει μέ τήν αίσθηση ότι ή δεκαετία του από 18-28 έτών αναλώθηκε μέσα σέ άπογοητεύσεις, άγχος, θυσίες και κόπους για ένα σχεδόν άχρηστο αποτέλεσμα.

Όταν μέ τό καλό βρει κι αυτός (είτε μέ μέσον είτε μετά από άναμονή

πολλών ακόμη χρόνων) μιά δουλίτσα, διαπιστώνει είτε ότι οι περισσότερες από τις γνώσεις που διδάχθηκε είναι τελείως άχρηστες για τό αντικείμενο της εργασίας αυτής, είτε ότι τις λίγες που είναι χρήσιμες τις έχει ήδη ξεχάσει.

2. Η ΣΥΓΧΥΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Τά παραπάνω έκτεθέντα άποτελούν φυσικά ένα έγκλημα που ή ελληνική κοινωνία διαπράττει έναντι της νεολαίας (καί μάλιστα έναντι του κατά τεκμήριο πιο έκλεκτου τμήματος της), που είναι συνακόλουθα και έγκλημα κατά του έαυτου της. Στην ψυχολογική διάσταση του έγκλήματος αυτού προστίθεται και ή οικονομική που συνίσταται στις εκατομμύρια ώρες παραγωγικής εργασίας που χάνονται κάθε χρόνο για την έθνική οικονομία.

Όπως όμως συνήθως συμβαίνει, τά έγκλήματα που άποτελούν μέρος της καθημερινής ζωής μας τά συνηθίζουμε και πλέον δέν τά αντιλαμβανόμαστε και όπως επίσης συμβαίνει συχνά, πολλά έγκλήματα είναι προϊόντα καλών προθέσεων ή προθέσεων που τουλάχιστον εμφανίζονται ως αγαθές:

«Μόρφωση για όλους» ζητούν μαθητές, γονείς και φοιτητές. «Διευρύνουμε τις δυνατότητες μόρφωσης διπλασιάζοντας τον αριθμό των φοιτητών» θριαμβολογεί ο κ. ύπουργός Παιδείας δέκα χρόνια μετά τή σύνθεση του σχετικού άσματος του κ. Α. Κηλαηδόνη που παραθέσαμε στην αρχή. Σε ίδιο τόνο μιλάει και ο κ. Πρωθυπουργός προσθέτοντας μέ φιλοσοφική διάθεση ότι «...για μās ή μόρφωση είναι αυτοσκοπός...».

Αν τά ανώτατα και τά τεχνολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα παρείχαν μόρφωση, τότε θά έπρεπε νά ταυτίζονται οι έννοιες της Έκπαίδευσης και της Μόρφωσης. Είναι όμως έτσι;

Η Μόρφωση είναι άπαραίτητο συστατικό της πνευματικής καλλιέργειας και συνίσταται στην άπόκτηση γνώσεων που ικανοποιούν άτομικά πνευματικά ένδιαφέροντα. Ός εκ τούτου είναι προϊόν έλεύθερης επιλογής κάθε άτόμου.

Αντίθετα, ή Έκπαίδευση συνίσταται σε άπόκτηση γνώσεων και πρακτικής δεξιότητας που άποσκοπούν στην έξασφάλιση της ικανότητας για εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου έργου. Μπορούμε νά εκπαιδευόμαστε κάποιον στο νά γίνει καλός νομικός, χημικός ή γιατρός, μπορούμε όμως νά εκπαιδευόμαστε και έναν άκροβάτη ή ένα σκύλο. Επιπλέον ή Έκπαίδευση περιλαμβάνει έναν κύκλο ύποχρεωτικών μαθημάτων, άνιαρων πολλές φορές για τον εκπαιδευόμενο, έτσι ώστε ή άποκτώμενη από αυτά γνώση δέν είναι προϊόν έλεύθερης επιλογής. Έλεύθερη

επιλογή γίνεται μόνο ως προς τό έπάγγελμα, για τό όποιο τό άτομο εκπαιδεύεται και αυτό όχι πάντοτε.

Φυσικά μιά Έκπαίδευση σε Άνώτατη Σχολή περιλαμβάνει και στοιχειά Μόρφωσης καθώς και πνευματικής άσκησης, όπως και αντίστροφα, ή Μόρφωση προϋποθέτει κάποια Έκπαίδευση (άλφάβητο, προπαίδεια κ.λπ.), αλλά δέν θά έπρεπε οι έννοιες νά ταυτίζονται. Πρόκειται για διαφορετικές έννοιες που άπλως συναποτελούν τή γενικότερη έννοια της Παιδείας. Και από έναν ύπουργό Παιδείας θά περίμενε κανείς νά μήν άγνοεί τή διαφορά ανάμεσα στις έννοιες αυτές (ή αν πράγματι τή γνωρίζει, νά μήν τή άποκρύπτει).

Η σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες της Μόρφωσης και της Έκπαίδευσης που ύπάρχει ή καλλιεργείται σε επίπεδο ήγεσίας (κάθε άπόχρωσης) φθάνει

σε άκραία μορφή στο επίπεδο του μέσου Έλληνα, όπου τον κανόνα άποτελεί μιά αντιμετώπιση της μορφής: «μιά που δέν σπούδασα εγώ, νά σπουδάσει τό παιδί μου», ή «μιά που σπούδασα εγώ, είναι ντροπή νά μή σπουδάσει και τό παιδί μου».

Μέ τόση έπιθυμία για «μόρφωση», θά περίμενε κανείς ότι οι Έλληνες είναι ο πιο μορφωμένος λαός του κόσμου μέ εκατοντάδες βιβλία νά διαβάζονται κάθε χρόνο και μέ συνωστισμό στις πινακοθήκες και στις αίθουσες διαλέξεων και συναυλιών. Η πραγματικότητα είναι βέβαια άκριβώς αντίθετη και ή κραυγαλέα αντίθεση άποκορυφώνεται στη δυσλειτουργία και πρωτοφανή καταρράκωση του κύρους της Μέσης Έκπαίδευσης της οποίας ο σκοπός είναι άκριβώς ή προσφορά μίας γενικής και πλατιάς Μόρφωσης. Έχει άλήθεια σκεφτεί κανείς πόσο πραγματικά μορφωμένος θά ή-

ταν κάποιος που θα είχε διδαχθεί σωστά και θα είχε αφομοιώσει το περιεχόμενο των (πράγματι αναβαθμισμένων) βιβλίων της Μέσης Έκπαιδευσης;

Η ψυχολογία που δημιουργείται είναι τέτοια, ώστε ο μέν «ασπούδαχτος» μη πτυχιούχος να έχει πεισθεί ότι έχασε οριστικά το «τρένο» της μόρφωσης και ότι κάθε προσπάθεια για αυτοκαλλιέργεια είναι πλέον περιττή, ο δέ «σπουδαγμένος» πτυχιούχος ότι είναι οριστικά και αμετάκλητα μορφωμένος, ακόμη και αν το τελευταίο βιβλίο που διάβασε ήταν το διδακτικό σύγγραμμα του τελευταίου πτυχιακού του μαθήματος. Τό αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις είναι μία προϊούσα, παχυλή και πολλές φορές αυτάρεσκη άπαιδευσία του μέσου Έλληνα, τό αποτέλεσμα της οποίας «απολαμβάνουμε» πολλές φορές σε σχετικές εκπομπές της τηλεόρασης.

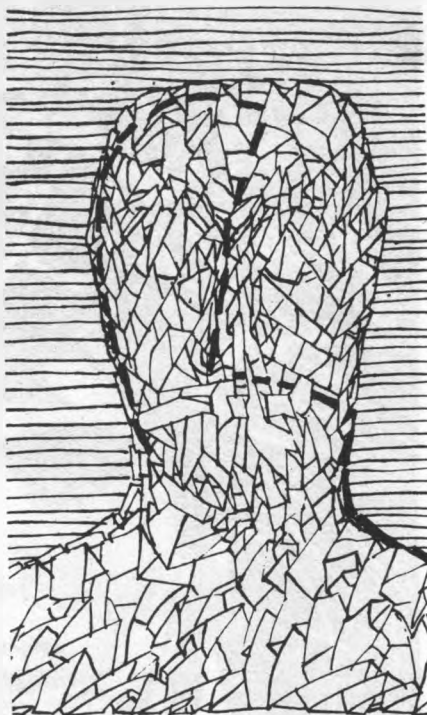
Η άμοιβαία και αλληλένδετη σύγχυση κυβερνώντων και κυβερνωμένων υλοποιείται στην πρακτική των εκάστοτε κυβερνήσεων να προσφέρουν στους «διψασμένους για μόρφωση» Έλληνες περισσότερες θέσεις στά ΑΕΙ και ΤΕΙ είτε από την πόρτα (κανονικές εισιτήριες εξετάσεις) είτε «από τό παράθυρο» (μετεγγραφές και κατατάξεις πάσης φύσεως, χωρίς εξετάσεις έγγραφές αθλητών αλλά και ...πασχόντων από άνιαιο νόσημα), όπου τά βάσει του Συντάγματος αυτοδιοικούμενα ΑΕΙ είναι αδύνατο να καθορίσουν τόν αριθμό των φοιτητών που τά ίδια κρίνουν ότι μπορούν ικανοποιητικά να εκπαιδεύσουν.

Όπου τελικά αποδεικνύεται ότι ή μέν ανώτατη μόρφωση είναι «αυτοσκοπός», αλλά και ότι ή κακή και άχρηστη εκπαίδευση και ή ανεργία των πτυχιούχων είναι ένας ισχυρότερος (και τελικά επικρατών) (αυτο)σκοπός...

3. Η πρότασή μας

Η θεμελιώδης αντίφαση που προκύπτει από τό γνωστό δίλημμα: «τήν πίτα άκέρια ή τό σκύλο χορτάτο;» μπορεί να λυθεί κατά τό πρότυπο του αυγού του Κολόμβου μέ τό να δώσει κανείς στό σκύλο άλλη τροφή, που μπορεί ένδεχομένως να είναι και καλύτερη από τήν πίτα...

Σχετικά μέ τό πρόβλημα που μάς απασχολεί, οποιαδήποτε πρόταση όφείλει να δίνει άπάντηση στις έξης (έκ πρώτης όψεως άσυμβίβαστες) άπαιτήσεις: **Άπαιτηση 1η:** Σωστή πανεπιστημιακή εκπαίδευση και άπασχόληση των πτυχιούχων. **Άπαιτηση 2η:** Διέξοδος στό ψυχολογικό πρόβλημα των νέων που θά μένουν έξω από τά («έπαγγελματικού» προσανατολισμού) Τμήματα των ΑΕΙ και ΤΕΙ. **Άπαιτηση 3η:** Νά μή δημιουργηθεί φραγμός στη

μόρφωση των Έλλήνων.

Ός πρός τήν 1η άπαιτηση, πρέπει να έπισημανθεί ότι ένας προγραμματισμός και καθορισμός του άριθμού των σπουδαστών μέ βάση τις άνάγκες της κοινωνίας σε συγκεκριμένα πτυχία και ειδιεύσεις δέν είναι καταρχήν αδύνατος, μία που εφαρμόζεται σε πολλές (άνατολικές κυρίως) χώρες. Δέν έχουμε παρά να τις μιμηθούμε.

Σχετικά μέ τις άπαιτήσεις 2 και 3 ή λύση που προτείνουμε είναι ή θεσμοθέτηση *Τμημάτων Άνωτέρας Γενικής Παιδείας* (ΤΑΓΠ) πανεπιστημιακού έπιπέδου.

Η διαφορά «φιλοσοφίας» των Τμημάτων αυτών από τά τμήματα που καταλήγουν σε έξειδικευμένο πτυχίο (τά όποια θά όνομάζουμε στό έξης Τμήματα Άνωτέρας Ειδικής Παιδείας: ΤΑΕΠ) είναι ότι τά μέν πρώτα παρέχουν κυρίως Μόρφωση ένω τά δεύτερα κυρίως Έκπαιδευση. Πρακτικές συνέπειες της διαφοράς αυτής θά είναι ότι:

Α) Τά ΤΑΓΠ (Τμήματα Άνωτέρας Γενικής Παιδείας) σε αντίθεση μέ τά ΤΑΕΠ (Τμήματα Άνωτέρας Ειδικής Παιδείας) θά δέχονται άπερίοριστο άριθμό ύποψηφίων φοιτητών άρκει αυτοί να συγκεντρώνουν βαθμολογία (στό Λύκειο και στις εισαγωγικές εξετάσεις) πάνω από ένα όρισμένο όριο. Έτσι ικανοποιούν τις άπαιτήσεις 2 και 3 προσφέροντας Μόρφωση πανεπιστημιακού έπιπέδου σε όσους αποδειξουν ότι τήν άξίζουν.

Β) Τό πτυχίο που τά ΤΑΓΠ θά προσφέρουν θά βοηθά αλλά δέν θά έξασφαλίζει τήν επαγγελματική άποκα-

τάσταση του κατόχου του, σε αντίθεση μέ τά ΤΑΕΠ που θά έχουν σχεδιασθεί έτσι ώστε να προετοιμάζουν τους πτυχιούχους τους για κάποιο συγκεκριμένο έπάγγελμα (χωρίς βέβαια να τό έξασφαλίζουν άπόλυτα). Φυσικά τό πτυχίο των ΤΑΓΠ θά θεωρείται (και θά είναι) ίσου κύρους μέ τό πτυχίο των ΤΑΕΠ. Έτσι ικανοποιούνται συγχρόνως οι άπαιτήσεις 1 και 2.

Χωρίς να θέλουμε να δώσουμε λεπτομερή περιγραφή των χαρακτηριστικών του προτεινόμενου θεσμού (πράγμα που δέν μπορεί παρά να είναι άποτέλεσμα συλλογικής εργασίας), θά πρέπει να προσθέσουμε όρισμένα στοιχεία που να όλοκληρώνουν τήν είκόνα της πρότασης μας.

α) Τά μαθήματα των ΤΑΓΠ θά είναι όλα κατ' έπιλογήν (ή έπιλογή είναι βασικό συστατικό της Μόρφωσης, όπως αναφέρθηκε και πριν). Ό φοιτητής θά έχει τήν ευχέρεια να πληροφορείται σχετικά μέ τά διδασκόμενα μαθήματα και τό περιεχόμενό τους από τους Όδηγούς Σπουδών. Θά έπιλέγει όρισμένα μαθήματα πριν από κάθε έξάμηνο, τά όποια στη συνέχεια θά παρακολουθεί και στα όποια θά εξετάζεται όπως ακριβώς συμβαίνει και στα ΤΑΕΠ. Ό μόνος περιορισμός στην έπιλογή θά είναι κάποιο άριθμητικό όριο (ανά έξάμηνο), καθώς και τό ότι όρισμένα μαθήματα θεωρούνται προαπαιτούμενα για άλλα. Πτυχιούχος θά θεωρείται ό φοιτητής που παρακολούθησε και έξέταστηκε έπιτυχώς σε έναν άριθμό έξαμηνιαίων μαθημάτων άνάμεσα σε ένα έλάχιστο (π.χ. 40) και ένα μέγιστο (π.χ. 50), (ή έναλλακτικά θά έχει συγκεντρώσει έναν έλάχιστο άριθμό εκπαιδευτικών μονάδων (Unités de Valeur) από κάθε μάθημα.

Έξυπακούεται ότι δέν θά μπορεί κανείς να έπιλέξει τό σύνολο των μαθημάτων που άντιστοιχούν σε ένα έξειδικευμένο πτυχίο, διότι διαφορετικά νοθεύεται στη βάση του τό όλο σύστημα.

β) Τά Τμήματα Άνωτέρας Γενικής Παιδείας θά λειτουργούν στα πλαίσια των ύπαρχόντων ΑΕΙ μέ τό ύπάρχον Διδακτικό Προσωπικό. Θά μπορούν όμως να αποτελούν ανεξάρτητες Σχολές ή παραρτήματα ΑΕΙ, που θά μπορούν, τουλάχιστον για όρισμένα μαθήματα, να λειτουργούν σε έπαρχιακές πόλεις. Ός αίθουσες διδασκαλίας θά μπορούν να χρησιμοποιούνται (τουλάχιστον σε αρχική φάση) αίθουσες άλλων Σχολών ή και σχολικές τις ώρες που αυτές θά είναι κενές. Έκει θά μπορούν να διδάσκουν και έπιστήμονες που θά έχουν προσληφθεί σε σχέση έργασίας ιδιωτικού δικαίου (π.χ. ειδικοί έπιστήμονες ή έντεταλμένοι έπικουροι καθηγητές σύμφωνα νομικό πλαίσιο).

γ) Τό ότι τό πτυχίο των ΤΑΓΠ δέν θά έξασφαλίζει επαγγελματική άποκα-

τάσταση στον κατόχό του δέν σημαίνει ότι είναι επαγγελματικά άχρηστο. Ίσα Ίσα, ο συνδυασμός των γνώσεων που ένας απόφοιτος ΤΑΓΠ θα έχει αποκτήσει (και που θα εμφανίζεται στο πτυχίο του) θα μπορούσε να αποδειχθεί έπωφελέστατος για τό αντικείμενο ενός υπουργείου, μιάς δημόσιας ή ιδιωτικής επιχείρησης κ.λπ. Για τό λόγο αυτό κάθε τέτοιος φορέας θα μπορούσε να προτείνει ένα συνδυασμό μαθημάτων, τά όποια θα πρέπει να έχουν παρακολουθήσει επιτυχώς οι απόφοιτοι ΤΑΓΠ, πού θα επιθυμούσαν να προσληφθούν μελλοντικά από αυτό (π.χ. τό υπουργείο Γεωργίας θα μπορούσε να ζητάει τόν έξής συνδυασμό: μικροοικονομικά, μακροοικονομικά, δημόσιο διεθνές δίκαιο, διοικητικό δίκαιο, βοτανική, ζωολογία, οικολογία, στατιστική, χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και δίκαιο ΕΟΚ).

Έτσι, τά Τμήματα Άνωτέρας Γενικής Παιδείας έκτός από τίς παραπάνω απαιτήσεις 1-3 φαίνεται ότι μπορούν να ίκανοποιούν και τήν *Απαιτηση 4η*: Νά υπάρχουν υπαλληλικά στελέχη ύψηλης ποιότητας μέ εύρύ φάσμα γνώσεων, από τά όποια ή σημερινή κοινωνία έχει παντελή έλλειψη, λόγω ακριβώς τής (όλοένα αυξανόμενης) τάσης για εξειδικευμένη εκπαίδευση, ή όποια προσφέρει πολλές ειδικές γνώσεις, πού μπορεί όμως να αποδειχθούν άχρηστες, και δέν προσφέρει άλλες γενικές, πού θα μπορούσαν να είναι χρησιμότερες.

Δυσκολίες θα υπάρξουν άσφαλώς και στην όργάνωση και στην κοινωνική ένσωμάτωση του νέου θεσμού.

Γιά παράδειγμα, ή ισορροπία του όλου εκπαιδευτικού συστήματος κινδυνεύει από εκείνους πού προτιμούν να πάρουν ένα εξειδικευμένο πτυχίο στό έξωτερικό και να αναζητήσουν εργασία στό έσωτερικό, ανατρέποντας έτσι κάθε προσπάθεια προγραμματισμού.

Ένα άλλο πρόβλημα είναι ή ξεεύρεση κατάλληλου τίτλου για τόν χαρακτηρισμό των πτυχιούχων ΤΑΓΠ (κατ' αναλογία μέ τό «δικηγόρος», «γιατρός», «μηχανικός», κ.λπ.), πού να μήν προσφέρεται για σκώμμα, γιατί αυτό μπορεί να υποσκάψει εύθύς έξαρχής τήν όλη ύπόθεση.

Σχετικά μέ τά προβλήματα αυτά άσφαλώς μπορεί να υπάρξει λύση (ό γράφων ήδη έχει σκεφτεί). Είναι όμως αυτόνοπτο ότι πρίν αντιμετωπιστούν σοβαρά οι δυσκολίες, θα πρέπει να έχει γίνει ή καταρχήν κοινωνική αποδοχή τής πρότασης.

4. Η ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ

Ό γράφων δέν τρέφει αυταπάτες ως προς τήν έμβέλεια των σκέψεών του, ούτε ως προς τίς πιθανότητες να απο-

τελέσουν αυτές αντικείμενο προσοχής και σοβαρής αντιμετώπισης εκ μέρους εκείνων πού παίρνουν τίς αποφάσεις. Πολλοί άλλωστε γενικότεροι και αξιότεροι συνάδελφοι πανεπιστημιακοί ή εκπαιδευτικοί έχουν υποβάλει ύπομνήματα ή δημοσιεύσει άρθρα χωρίς να συγκινηθεί κανείς «υπεύθυνος».

Η εκάστοτε πολιτική ήγεςία τής χώρας (και ειδικότερα του υπουργείου Παιδείας) πάσχει από δύο χρόνια σύνδρομα: Πρώτον, νομίζει ότι τά ξέρει όλα και δεύτερον, ένεργεί μέ γνώμονα τό βραχυπρόθεσμο πολιτικό όφελος. (Σέ σχέση βέβαια μέ τή συγκεκριμένη μας πρόταση, τό «πολιτικό κόστος» δέν θα πρέπει να είναι μεγάλο, μιά και δύσκολα θα κατηγορηθεί, μιά κυβέρνηση, πού θεσμοθετεί τά Τμήματα Άνωτέρας Γενικής Παιδείας, ότι «βάζει φραγμούς στην μόρφωση των νέων...»). Η ζήμιά πού προκαλείται από τή στάση αυτή είναι μέγιστη στην περίπτωση τής Παιδείας, πού για τήν επίλυση των προβλημάτων της απαιτείται κατεξοχήν ή συμβολή πολλών ειδικοτήτων και σχετικών «φορέων» και πού επιπλέον αποτελεί άγαθό μακροπρόθεσμης απόδοσης.

Γιά τό λόγο αυτό ό Κ. Καραμανλής είχε ως πρωθυπουργός προτείνει (χωρίς αυτό να γίνει κατορθωτό) τή σύσταση διακομματικής επιτροπής πού θα αποφασίζει μέ συναίνεση για τά προβλήματα τής Παιδείας. Πρόσφατα οι κ. Παπανδρέου και Τρίτσης επανέλαβαν τήν πρόταση. Έμεις όμως έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι τά κόμματα (σάν τέτοια) είναι οι τελευταίοι «φορείς» πού ενδιαφέρονται

πραγματικά να λυθούν τά προβλήματα τής Παιδείας και πού θα μπορούσαν επιπλέον να συμφωνήσουν μεταξύ τους. Για να παραλλάξουμε τή γνωστή ρήση του Κλεμανσώ, «ή Παιδεία είναι πολύ σοβαρή ύπόθεση για να τήν έμπιστευτεί κανείς (μόνο) στους πολιτικούς»...

Η δική μας πρόταση είναι να αρχίσει ή διαδικασία αντιμετώπισης τής κρίσης τής Παιδείας από τους ίδιους τους φορείς τής, έστω και έρήμην (σε πρώτη φάση) τής πολιτικής ήγεςίας. Συγκεκριμένα:

1) Μέ πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου Άθηνών (πού είναι τό αρχαιότερο ΑΕΙ) να όργανωθεί πολυήμερο Συνέδριο για τά προβλήματα τής Παιδείας (όλων των βαθμίδων).

2) Στο συνέδριο να προσκληθούν να διατυπώσουν απόψεις — προτάσεις όλοι οι όργανωμένοι φορείς τής Παιδείας, όλες οι έπιστημονικές όργανώσεις και έπιμελητήρια, στελέχη του ύπουργείου Παιδείας (καθώς και διατελέσαντες ύπουργοί και γεν. γραμματείς) και φυσικά και τά κόμματα.

Έπίσης να προσκληθούν όλοι όσοι κατά καιρούς έχουν άρθρογραφήσει σχετικά (έφόσον τουλάχιστον κατέχουν κάποια θέση σχετική μέ τήν εκπαιδευτική διαδικασία), αλλά και μεμονωμένοι άνθρωποι μαθητές ή σπουδαστές έφόσον στείλουν γραπτές απόψεις και άφου έπιλεγούν μέ βάση αυτές ή/και (γιατί όχι;) τήν έπίδοσή τους.

3) Όλες οι μεμονωμένες προτάσεις μετά τήν έπεξεργασία — σύνθεση — τροποποίηση — συγχώνευση πού θα έχουν ύποστει από τό συνέδριο θα καταγραφούν μέ εύθύνη κάποιου έπιτροπής πού θα έχει εκλεγεί για τό σκοπό αυτό.

4) Τό ύπουργείο ή ή διακομματική έπιτροπή πού θα συσταθεί (;) ή όποιοδήποτε άλλο όργανο μέ έξουσία θα πρέπει να μελετήσει όλες τίς προτάσεις και να έγκρίνει ή να άπορρίψει δικαιολογημένα καθεμιά από αυτές.

5) Τό ύπουργείο και ή κυβέρνηση να δεσμευθούν ότι κανένα νέο μέτρο για τήν Παιδεία δέν θα προωθηθεί για έφαρμογή πρίν έξεταστεί από τους υπεύθυνους ένδιαφερόμενους φορείς μέσα από αντίστοιχα συνέδρια ή ήμερίδες.

Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι οι προτάσεις 4 και 5 επαφίενται στην καλή θέληση και συνέπεια τής πολιτικής ήγεςίας, πού ως καλόπιστοι συζητητές πρέπει να υποθέσουμε ότι (τώρα τουλάχιστον) πράγματι υπάρχει. Άν όμως τό ύπουργείο κωφεύσει και στις προσπάθειες αυτές, δέν θα μπορεί πλέον να ισχυρίζεται ότι κάνει διάλογο. Και τότε πιά θα γίνει αντικείμενο πίεσης όχι μόνο του φοιτητικού αλλά ενός πανεκπαιδευτικού (δηλαδή σχεδόν παλλαϊκού) κινήματος...

ΣΤΥΜΙΑΙΑ

Λάβαρο, σημαία, σήμα ή σύνθημα

Βρίσκονται στα κρατητήρια γιατί τόλμησαν να πάρουν μέρος με τις στρατιωτικές στολές τους στις εκδηλώσεις για το Πολυτεχνείο. Τους επιβλήθηκαν ποινές μέχρι 30 ημερών όχι μόνο γιατί έλαβαν μέρος στις εκδηλώσεις, αλλά και γιατί διαμαρτυρήθηκαν και για τις ποινές ή δεν έδωσαν δνόματα συναδέλφων τους που πήγαν στις εκδηλώσεις. Σέ σχετική ερώτηση στη Βουλή, ο ύφυπουργός Έθνικης Άμυνας απάντησε ότι οι υπηρετούντες θα έπρεπε να μετέχουν στις εκδηλώσεις χωρίς στολή, έφ' όσον βρίσκονταν κάτω από οποιοδήποτε λάβαρο, σημαία, σήμα ή σύνθημα. Κάπου έχουμε ακούσει για ένστολους πολίτες. Κατά την κρατική λογική τέτοιο πράγμα δεν υπάρχει: είτε είσαι ένστολος είτε είσαι πολίτης.

Τό κάρβουνο είναι πολιτικό

Μαύρο καπνό βγάζουν τὰ πετρελαιοκίνητα ταξί, τὰ λεωφορεία και τὰ φορτηγά — ίδιος όταν επιταχύνουν ο δρόμος γεμίζει καρβουνόσκηνη. Έχοντας δει ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει σε άλλα μέρη της Εύρώπης, όπου μάλιστα ή πετρελαιοκίνηση είναι πολύ πιό διαδεδομένη ακόμα και στα Ι.Χ., οι περισσότεροι αποδίδαμε τὸ φαινόμενο στους παλιούς και άρρυθμιστους κινητήρες. Ήταν μάλιστα γνωστό ότι τὰ ταξί, όταν τούς επιτράπηκε ντήζελ, άλλαξαν μηχανές μέσα σε ένα εξάμηνο αγοράζοντας δλη τή μεταχειρισμένη σαβούρα της Εύρώπης. Στο μεταξύ όμως έδω και ένα χρόνο, όλα τὰ Δ.Χ. αυτοκίνητα έχουν περάσει

από τεχνικό έλεγχο και συνεπώς από έλεγχο καυσαερίων, ενώ με τὰ χρόνια, πολλά καινούργια ντηζελοκίνητα ταξί, λεωφορεία και φορτηγά έχουν προστεθεί στα παλιά χωρίς να μειώνεται τὸ κάρβουνο πὸυ εκπέμπουν. Τὸ μυστήριο —για μᾶς— ήρθε να μᾶς τὸ διαλευκάνει μιά παράγραφος της Ανακοίνωσης της Νέας Δημοκρατίας σχετικά με τὰ μέτρα Κουτσόγωργα: «Είναι πρόκληση να όμειλεί ή κυβέρνηση για βελτίωση της ποιότητας τὸυ ντήζελ, άφου ή Ιδια τὸ 1982 κατήργησε τὸ ντήζελ έλαφροῦ τύπου και τὸ αντικατέστησε με άλλο, πὸυ, σύμφωνα με τις μετρήσεις, δημιουργεί τρεις φορές περισσότερο καπνό...».

Κάποιοι αποφάσισαν δηλαδή ότι τὸ κάρβουνο, αντί να κατακρατείται στα διύλιστήρια, είναι καλύτερα να σκορπίζεται στην ατμόσφαιρα. Τὸ 'λεγε βέβαια από τότε ο κ. Τρίτσης ότι τὸ νέφος είναι πολιτικό, αλλά ποιός να φανταστεί ότι κυριολεκτούσε τόσο...

Τὰ λεφτά σου ή τή ζωή σου

Φαίνεται ώστόσο ότι οι ίδιοι άρμόδιοι πὸυ αποφάσισαν τή βελτίωση της ποιότητας τὸυ ντήζελ δεν έχουν και τὸση έμπιστοσύνη στα Ιδια τους τὰ λεγόμενα, ή δεν έχουν έπίγνωση της ποιότητας τὸυ ντήζελ πὸυ παράγουν σήμερα τὰ διύλιστήρια. Ούτως ή άλλως τὰ ταξί δεν θά κινούνται στο μέλλον με πετρέλαιο, άσχέτως ποιότητας, αλλά με ύγραέριο. Δεν γνωρίζουμε αν οι αποφασισαντες έχουν κάποιες ιδιαίτερες γνώσεις και έμπειρίες για τὸ ύγραέριο, ή αν απλώς τὸ επέλεξαν ως τή μόνη εναλλακτική λύση πρὸς τὸ ντήζελ πὸυ βρήκαν μπροστά τους. Θά τούς συνιστούσαμε να κάνουν μιά βόλτα μέχρι τή γειτονική Γιουγκοσλαβία όταν ή ύγραεριοκίνηση

είναι διαδεδομένη από πολλά χρόνια, τόσο ώστε δλη ή χώρα να μυρίζει γκάζι. Άλλά πέρα από τὸ άκακο ύγραέριο, πὸυ πάει κατευθείαν στην ατμόσφαιρα, ποιός άραγε τούς πληροφόρησε ότι τὰ παράγωγα της καύσης τὸυ ύγραερίου είναι τόσο άκίνδυνα;

Άν σήμερα τὸ ύγραέριο προβάλλεται ως λύση, αυτό είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμοῦ άγνοιας και οικονομικοῦ ύπολογισμοῦ. Τὸ κράτος γνωρίζει ότι δεν είναι σε θέση να εξαναγκάσει τούς ιδιοκτήτες των Δ.Χ. αυτοκινήτων να κινούνται με τήν βαριά φορολογούμενη βενζίνη και ύπολογίζει αν καθιερώσει δύο τύπους βενζίνης, μία για τούς επαγγελματίες και μία για τούς ύπόλοιπους, θά ύπάρξουν κάποια παράθυρα ώστε από τήν άφορολόγητη βενζίνη να έπωφεληθοῦν και οι μη δικαιούμενοι με αποτέλεσμα τήν άπώλεια κάποιων έσοδων από τὸ κράτος. Οι επαγγελματίες πρέπει λοιπόν να κινούνται με διαφορετικό καύσιμο άπ' ό,τι οι άλλοι, ώστε τὰ κρατικά έσοδα να είναι έντάξει — αυτό είναι τὸ άρθρο πρώτο κάθε περιβαλλοντικής πολιτικής. Τὸ «διαφορετικό καύσιμο» ντήζελ δοκιμάστηκε και άπέτυχε — κι άς επιμένουν κάποιοι ότι, ως πρὸς όρισμένους τουλάχιστον ρύπους, ή πετρελαιοκίνηση δεν επιβαρύνει περισσότερο τήν ατμόσφαιρα άπ' ό,τι οι βενζινοκίνητες (ύπό τήν προϋπόθεση ότι τὸ πετρέλαιο είναι καλής ποιότητας, πράγμα πὸυ πάλι είναι ζήτημα οικονομικό). Δεν μένει έτσι παρά ή επανάσταση τὸυ ύγραερίου. Προχωράμε λοιπόν πρὸς τὰ εκεί κι όπου πάρει ο χάρος. Ότι ο χάρος θά πάρει αρκετούς, γι' αυτό δεν ύπάρχει άμφιβολία και δεν έννοούμε έδω από πλευράς μόλυνσης. Πέρα από τὰ συνήθη άτυχήματα πὸυ μπορεί να συμβοῦν «έν στάσει» με τις φιάλες, τὰ αυτοκίνητα κινούνται, τρακάρουν και σε κάθε τρακάρισμα ή φιάλη κινδυνεύει να μετατραπεί σε μπόμπα.

Δεν έχουμε καταλάβει

άκριβώς αν αυτές τις μέρες οι ταξιτζήδες άπεργούν για τή ζωή τους ή τὰ λεφτά τους, αλλά έστω κι αν συμβαίνει τὸ δεύτερο, ως επιβάτες θά πρέπει να τούς ύποστηρίξουμε για να έξασφαλίσουμε τὸ πρώτο.

Προϋπολογισμός και περιβάλλον

Φαίνεται πάντως ότι τὸ περιβάλλον έχει γίνει γενικότερα ή άσπίδα της προστασίας των κρατικών έσοδων. Τις μέρες αυτές ή ΕΟΚ σε περιβαλλοντική σύνοδο ή όποία αποφάσισε τὰ (άτολμα) μέτρα περί καταλυτών, έξέτασε και τὸ ζήτημα της πετρελαιοκίνησης. Μή έχοντας τις ίδιες αντίληψεις με τις δικές μας για τις επιβλαβείς συνέπειες της πετρελαιοκίνησης επέβαλαν τήν επέκτασή της για όλους τούς τύπους των αυτοκινήτων σε όλες τις χώρες της ΕΟΚ.

Με τὸ μέτρο αυτό τὸ ελληνικό κράτος θά έπρεπε είτε να επιβάλει πρόσθετη φορολογία στο ντήζελ για να διατηρήσει τὰ έσοδά του, όποτε θά καταργείτο ή φορολογική διάκριση μεταξύ των επαγγελματιών και των άλλων, είτε να δει τὰ έσοδά του να μειώνονται αφήνοντας τούς ΙΧήδες να κινούνται με φτηνό πετρέλαιο. Τή λύση έδωσε πάλι τὸ περιβάλλον. Για περιβαλλοντικούς λόγους ο κ. Κουλουμπής κατάφερε να έξαιρέσει τήν Άθήνα και άλλες μεγάλες πόλεις από τὸ μέτρο (ας είναι καλά ή κακή ποιότητα τὸυ πετρελαίου μας). Τήν Ιδια στιγμή φορτηγά και «δημόσια» λεωφορεία διασχίζουν τήν πρωτεύουσα χωρίς κανείς να μιλάει για μεταφορά της άφτητηρίας στην περιφέρεια για ήλεκτροκίνηση των δημόσιων μέσων μεταφοράς πὸυ κινούνται στο κέντρο, για έπαναφορά των τράμ κ.λπ.

Τὸ περιβάλλον είναι ιδέα, κι όπως έδιδε ο κ. Κοσκωτάς κάθε ιδέα έχει τήν τιμή της.

“Όπως τά βλέπει ή εφημερίδα «τών πολλών»

‘Απεργούν οι τεμπέληδες ανέκραζε ή Αθριανή γιά τήν πανελλαδική άπεργία τής 15ης Δεκεμβρίου. Τό Βήμα είχε μιά λιγότερο ιδεολογική αλλά πιό ταξική έκδοχή: «*Διακοπές γιά τούς έκλεκτούς, ταιλαιπωρία γιά τούς πολλούς*». Καί κατανομάζει τούς έκλεκτούς: «*ή βιομηχανία, ή κοινή ώφέλεια, οι τράπεζες, οι συγκοινωνίες, ό χώρος τής υγείας καί ή εκπαίδευση θά δώσουν τό παρών σέ μιά σειρά άπό άπεργιακές κινητοποιήσεις*»...

Στά δεκατέσσερα χρόνια άπό τή μεταπολίτευση ή έννοια τών μη προνομιούχων (underprivileged πού λένε καί στήν ύπερατλαντική πατρίδα) γνώρισε πολλές περιπέτειες. Μπορεί τώρα πιά νά μήν είμαστε ύπέρ τών μη προνομιούχων, διατηρούμε όμως σταθερά τήν τοποθέτησή μας έναντίον τών προνομιούχων.

Γιορτάζει όλη ή πλάση

‘Ο γραμματέας τής Κοινοβουλευτικής ‘Ομάδας του ΠΑΣΟΚ άπευθυνόμενος στό Μέγαρο Μαξίμου πρós τόν πρόεδρό του ‘Ανδρέα Παπανδρέου:

«*Ίδιαιτέρως σέ σάς κύριε Πρόεδρε ευχόμαστε:*

— *Νά ‘στε δυνατός, σιδερένιος καί υγιής.*
— *Νά ‘στε καλά γιά τό καλό του λαού μας, γιά τό καλό όλων μας, γιά τό καλό τής ανθρωπότητας.*

— *Νά ‘στε καλά κύριε Πρόεδρε γιά νά πάμε καλά καί πιστεύω πώς θά πάμε καλά».*

Δέν είμαστε καλά, δέν έχουμε μυαλό, είμαστε άρρωστοι μέ τόν πρωθυπουργό — αυτός νά ‘ναι καλά.

Αυθόρμητο

Αυτός είναι ό κομματικός αυθόρμητος. ‘Υπάρχει καί ό λαϊκός αυθόρμητος πού

έδρασε στήν τηλεοπτική τελετουργία τής Πάτρας σκούζοντας «είσαι μεγάλος, Μεγάλε», ενώ αυθόρμητος κάμεραμαν τόν παρακολουθούσε — τόν μικρό, όχι τόν Μεγάλο— επί επτά λεπτά. Μετά στά Καλάβρυτα, ό αυθόρμητος μετέφερε τόν αυθόρμητισμό του καί χτύπησε κι εκεί, είχε μεταφέρει τόν αυθόρμητισμό του καί ό κάμεραμαν, αλλά κόψανε τόν ήχο λόγω ανταγωνιστικών συνθημάτων καί δέν ακούσαμε τό αυθόρμητο πού κατέγραφε ή αυθόρμητη κάμερα. ‘Αλλά μάλλον καί στά Καλάβρυτα μεγάλος θά ‘ταν.

Καθοδικά

Καί ήταν μεγάλος γιατί, μέ γαρδένιες ακόμα στά λιγοστά μαλλιά του, τό όμολόγησε: τέτοιο λαϊκό πανηγύρι δέν τό είχα ξαναδεί, τώρα πού τό έζησα λέω νά πυκνώσω τίς καθόδους μου στό λαό. Πάει φούλ γιά φαρυγγίτιδα ό αυθόρμητος.

Μάτ στή Νέα Δημοκρατία, μάτ καί στό ΚΚΕ

Καθώς οι έκλογές τοποθετούνται σταθερά άπό τή κυβέρνηση γιά τά μέσα του 1989 καί όλος ό κόσμος είναι άπασχολημένος μέ τό έσωτερικό μέτωπο, οι ειδήσεις τής έξωτερικής πολιτικής περνούν άπαρατήρητες κι άς είναι σχεδόν βέβαιο όχι σέ αυτόν τόν τομέα συμβαίνουν πράγματι πού θά βαρύνουν πολύ κατά τήν προσεχή προεκλογική περίοδο.

‘Ανάμεσά τους καί ή άνατροπή τής παραδοσιακής έλληνικής στάσης άπέναντι στό ‘Ισραήλ, μέ τήν έπίσκεψη Παπούλια καί τήν προοπτική ντέ γιούρε άναγνώρισης του ‘Ισραήλ στους προσεχείς μήνες. ‘Υπενθυμίζουμε ότι ό κ. Παπανδρέου θά συναντηθεί μέ τόν κ. ‘Οζάλ στά τέλη ‘Ιανουαρίου κι άν όλα πάνε καλά μέ τήν Τουρκία, ή άναγνώριση του ‘Ισραήλ θά

έρθει νά έπικυρώσει τή νέα κατάσταση πού θά διαμορφωθεί στή Ν.Α. πτέρυγα του ΝΑΤΟ. ‘Από πλευράς άμερικανικής Γερουσίας έχει όρισθεί ειδικό ότομο έπιφορτισμένο μέ τήν παρακολούθηση τών σχετικών εξέλιξεων.

‘Αλλά επειδή όλα αυτά μπατάρουν πολύ πρós τό ΝΑΤΟϊκό καί έπηρεάζουν θετικά μιά μόνο μερίδα τών ψηφοφόρων, ύπάρχει καί ή άλλη πλευρά τής έξωτερικής κίνησης πού σηματοδοτείται μέ τήν προοπτική έπίσκεψης του Γκορπατσόφ στήν ‘Ελλάδα. ‘Υπάρχει ένα σοβιετόφιλο κοινό πού βλέποντας τούς δύο ήγέτες νά άλληλοφιλοφρονούνται στήν όθόνη ως στυλοβάτες τής παγκόσμιας ειρήνης πολύ θά συγκινηθεί καί πολύ θά τό σκεφτεί. Τό ΠΑΣΟΚ δέν κρύβει τή δικιά του έπιθυμία γιά αυτή τήν έπίσκεψη, οι σοβιετικοί έπίσημοι άπαντούν ότι βεβαίως αλλά θά πρέπει νά βρεθεί ήμερομηνία καί, ύποθέτουμε, οι δικοί μας θά άνταπαντούν: έντάξει, αλλά πρίν τίς έκλογές.

Όυτε ψύλλος στόν κόρφο του ΚΚΕ...

Βούρ στόν πατσά

Είναι γνωστή σέ όλους ή άνάγκη του κ. Μητσοτάκη νά έρθει σέ έπαφή μέ τόν άπλό λαό, νά άναβαπτισθεί σέ συζητήσεις μέ κοινούς ανθρώπους, νά πιάσει τόν παλμό τους. Καί ό παλμός είναι έντονος στά πατσατζίδικα. Πρωί-πρωί λοιπόν, μάς λένε οι άνακοινώσεις του κόμματός του, ό κ. Πρόεδρος έμφανίζεται άπροειδοποίητα στήν ‘Αγορά καί, καθώς ό πατσάς λύνει τή γλώσσα, μαθαίνει τά σεκλέτια του λαού. ‘Αλλά τά πατσατζίδικα είναι καί στέκια φωτογράφων, φαίνεται, έν πλήρη έξαρτύσει. ‘Αλλιώς δέν εξηγείται πού ένα σωρό φωτογραφίες έμφανίζονται έξίσου άπροειδοποίητα στίς εφημερίδες τήν άλλη μέρα μέ τόν κ. Μητσοτάκη νά ρίχνει τό πιπέρι καί νά τιμά τό σκορδοστόμυπι, ξει ή ώρα τό πρωί.

‘Επειδή ή Νέα Δημοκρατία είναι πολυσυλλεκτικό κόμμα, σέ περίπτωση πού βαρεθεί τόν πατσά ό κ. Μητσοτάκης θά είχαμε νά του προτείνουμε σκαλοπίνια άλλά μπουργκινόν. Καί μετά φουντούνια, γιά τό ένδεχόμενο ψήφου στά 14.

Τριπλός ρατσισμός

Μας μετέφεραν τό άκόλουθο «άνέκδοτο» πού λέχθηκε στό ραδιόφωνο του Δήμου τής ‘Αθήνας. ‘Εφτά Πόντιοι βιάζουν μιά Γερμανίδα. ‘Εκείνη ούρλιάζει: νάνι! Καί εκείνοι φωνάζουν άλλους δύο.

“Όλα τά ‘χε ό έλεύθερος μαχατσές μέσα σέ δέκα λέξεις: πάνω πάνω οι εγχώριοι άλλοδαποι, ως εγχώριοι άρρενες· μετά οι εγχώριοι άλλοδαποι, ως ήλίθιοι άλλοδαποι· καί κάτω κάτω ή Γερμανίδα, καί ξένη καί άλλοδαπη καί θήλυ, όθεν διαθέσιμη. Κανένα άλλο μέ γύφτους καί γιαπωνέζες, αυτές πού τά ‘χουν όριζόντια, δέν ξέρετε, ρέ παιδιά;

Σκοτούρες πού έχει ό κόσμος...

Ραδιοφωνική διαφήμιση. “Αχ, τί νά κάνω μέ τόν άντρα μου, φοβάται, φοβάται τόσο πολύ. Είναι άπλό, κυρία μου, άγοράστε άσφαλιστικό σύστημα τάδε γιά τό αυτοκίνητό σας πού κάνει τό ένα καί τό άλλο. ‘Ο φόβος ύπάρχει, τόν καλλιεργούν καί βρίσκουν τό φάρμακο. Τήν έπόμενη διαφήμιση τή φανταζόμαστε. “Αχ, τί νά κάνω μέ τόν άντρα μου, φοβάται τόσο γιά τό άσφαλιστικό του σύστημα. ‘Αντασφάλιση δείνα, κυρία μου...

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ

ἀνησυχίες τῆς Ε.ΑΡ καί ἀντικειμενικές πραγματικότητες

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οἱ διανοούμενοι κινδυνεύουν νά ἐνσωματωθοῦν στό κράτος, «ἡ ἀξιοπιστία τῶν διανοουμένων τῆς Ἀριστερᾶς ἀμβλύνεται καί ἡ θέση τους κοντά στοὺς ἐργαζόμενους γιά τὴν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας γίνεται ὀλοένα καί πιο ἀμφισβητήσιμη» συμπέρανε μέ θλίψη ἓνα δημοσίευμα τοῦ Ξεν. Γιαταγάννα στὴν *Αὐγή* (6 Σεπτ. 1987).

Καί ἀναλογιζόμενος ὁ ἀρθρογράφος παλαιότερες ἐποχές, ὅταν ἡ Ἀριστερά δέσποζε στό χώρο τῆς διανοῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν σημαντικοὶ ἀριστεροὶ — κομμουνιστές διανοούμενοι, ὄντας ἀναγκαστικά «ἐκτός κράτους», ἀγωνίζονταν στίς

γραμμές τῆς, κατέληγε στό ἠθικοπλαστικό πρέπει νά ἀλλάξουν γραμμὴ πλεύσης: «χρειάζεται ἀλλαγὴ πορείας· κυριολεκτικά χρειάζεται ἡ ὀργάνωση τῆς ἀντίστασης τῶν ἀριστερῶν διανοουμένων ἀπέναντι στὴν ἰσοπεδωτικὴ ἐπιρροή μιᾶς γραφειοκρατίας, ἀναποτελεσματικῆς, τελματωμένης καί προοδευτικῆς εὐάλωτης στή σήψη καί στή διαφθορά» (...)

«Πιο κοντά στὴν καθημερινότητα ὀφείλουν οἱ ἀριστεροὶ διανοούμενοι νά παίρνουν ὅλες τίς δυνατές πρωτοβουλίες πού θά τείνουν στὴν καταγγελία τῶν κακῶς κειμένων καί στὴν πρόταση καί στήν ὑλοποίηση ἐναλλακτι-

κῶν θέσεων.

Στό δημοσίευμα αὐτό, πάλι στὴν *Αὐγή*, ἀπάντησαν οἱ Β. Δωροβίνης καί Λεωνίδα Λουλούδης (15.11.87, «Ὁ στόμαχος τῶν διανοουμένων»), ἀπάντηση μέ τὴν ὁποία δέν θά ἀσχοληθῶ σέ αὐτό τό σημείωμα. Στὴν ἀνταπάντησή του ὁμοῦς ὁ Ξ. Γιαταγάννα ἀποσαφήνισε ἀκόμη περισσότερο τίς ἀπόψεις του διευκρινίζοντας ὅτι τὸν ἐνδιαφέρουν «κυρίως ὁσοὶ διανοούμενοι βρίσκονται στό χώρο τῆς ΕΑΡ» καί ὅτι «ἡ συμμετοχὴ ἀριστερῶν πολιτῶν σέ θέσεις εὐθύνης τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀποτελεῖ ὑλοποίηση τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος...».

Συνοψίζοντας τίς ἀπόψεις τοῦ Γιαταγάννα γιά τό θέμα — προφανῶς ὑπάρχουν καί ἄλλα σημεία ἐξίσου ἐνδιαφέροντα, ὅπως καί στὴν ἀπάντηση τῶν Λ.Α. καί Β.Δ. — θέλω νά σταθῶ μόνο σ' αὐτές γιατί εἶ-

ναι κυρίαρχες στό χώρο τῆς ΕΑΡ ἢ μέ ἄλλα λόγια ἀποτελοῦν συγκεκριμένη ἔκφραση τῆς γενικότερης ἰδεολογίας καί στρατηγικῆς πού διακατέχει τό ἐν λόγω κόμμα: εἰκονογραφοῦν πολὺ συγκεκριμένα καί ἀπτά τὴν ἰδεολογία

τοῦ «ἀριστεροῦ δημοκρατικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ». Τί λέει λοιπὸν ὁ ἀριστερός δημοκρατικὸς ἐκσυγχρονισμὸς διὰ γραφίδος Ξ. Γιαταγάννα ὡς πρὸς τό θέμα τῶν διανοουμένων; Τά ἐξῆς πολὺ ἀπλά πράγματα:

1. Παλαιότερα, ως τή μεταπολίτευση, οι διανοούμενοι ήταν εκτός κράτους, διότι τό κράτος τούς απέκλειε.

“Οντας λοιπόν εκτός κράτους, «έγγραφονταν σέ μιά ντέ φάκτο επαναστατική διαδικασία τής όποιος αποτελούσαν συγχρόνως τήν εικόνα καί τόν φορέα».

2. Μετά τή μεταπολίτευση τό κράτος άνοιξε κάτω άπό τήν πίεση τού λαϊκού κινήματος· πολλοί διανοούμενοι τής Άριστεράς εντάχθηκαν στους ιδεολογικούς καί διοικητικούς κρατικούς μηχανισμούς, ήδη άπό τήν εποχή τού Καραμανλή αλλά καί πολύ περισσότερο μέ τήν άνοδο τού ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία.

3. Αυτή ή μαζική είσοδος τών διανοούμενων στόν κρατικό μηχανισμό ένέχει τόν κίνδυνο τής άπορρόφησης τους άπό τό κράτος, τή φθορά τους, μπορεί νά γίνει βόλεμα, προσωπική καταξίωση, συγχώνευση στήν «άπρόσωπη μηχανή σαθρής διαχείρισης τών κοινών γιά τήν όποία τούς προορίζουν οί κυβερνήσεις τής Νέας Δημοκρατίας όσο καί τού ΠΑΣΟΚ».

4. Άρα οί άριστεροί διανοούμενοι καί ιδίως τής ΕΑΡ χωρίς νά καταντήσουν πεμπτοφαλαγγίτες εισοδιστές ή δογματικοί άριστεριστές (αμαρτήματα γιά τά όποία ό Ξ. Γιαταγάνας καταγγέλλει τούς Δωροβίνη καί Λουλούδη πρέπει νά αλλάξουν πορεία: «νά παίρνουν όλες τές δυνατές πρωτοβουλίες πού θά τείνουν στήν καταγγελία τών κακώς κειμένων καί στήν πρόταση καί τήν ύλοποίηση έναλλακτικών θέσεων».

ΟΤΑΝ ΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ ΗΤΑΝ ΕΚΤΟΣ

Τό κράτος, λοιπόν, άπό κεί πού ήταν θεόκλειστο στους άριστερούς διανοούμενους, άλλαξε θά μās πεί ό Ξ. Γιαταγάνας. Άλλά γιατί ήταν κλειστό; Αυτό δέν θά μās τό πεί. Πάντως, έχει δίκιο· ήταν πράγματι κλειστό στους άριστερούς, τούς κομμουνιστές, επειδή, καί δικαίως, τούς θεωρούσε αντίπαλους του. Γιά τούς άλλους, καί ύπήρχαν πολλοί, πλούσια τά έλέη του. Γιατί, βέβαια, οί άριστεροί διανοούμενοι τού μεσοπολέμου (αυτοί πού κατ' άρχήν διαμόρφωσαν τήν κομμουνιστική ιδεολογία), τής αντιφασιστικής Άντίστασης, τού έμφυλίου, όλης τής μετεμφυλιοπολεμικής περιόδου καί τής εποχής τής στρατιωτικής δικτατορίας, κακοί, ψυχροί, άνεπαρκείς ή σοφοί μέ φόντα ή χωρίς φόντα τοποθετούνταν στους αντίπο-

δες τής όποιος κρατικής προοπτικής. Βρίσκονταν σέ μάχιμη κατάσταση, καί συμμετείχαν στόν πόλεμο τόν όποιο διεξήγαγε ή Άριστερά πρós τό κράτος είτε αυτό ήταν μεταξικό είτε γερμανοσολιάδικο, τών φιλελεύθερων τού έμφυλίου, τής μετεμφυλιοπολεμικής έθνικοφροσύνης είτε τής στρατιωτικής δικτατορίας. Τό κράτος καί οί κρατικοί μηχανισμοί ήταν κλειστοί γιατί ή Άριστερά (άρα καί οί διανοούμενοι τής, οργανικό τής τμήμα) ήταν κλειστή άπέναντι στό κράτος. Ήταν αντίπαλοι άσυμφιλίωτοι όχι γιατί οί «περιστάσεις» ήταν άνώμαλες αλλά επειδή σύμφωνα μέ τήν ιδεολογία τών άριστερών τό άστικό κράτος, ως έκφραστής καί οργανωτής τής άστικής κυριαρχίας, έπρεπε νά άνατραπεί. Δέν πίστευαν δηλαδή οί άνθρωποι ότι τό κράτος τού άστισμού ήταν μεταρρυθμίσιμο ή άλώσιμο εκ τών έξω, ούτε οί προτάσεις τους είχαν άποδέκτη τό κράτος, ούτε προσπαθούσαν νά τές ύλοποιήσουν διά τού κρατικού μηχανισμού. Άν καί συχνά όχρώνονταν σέ έναν μάλλον άγρονο καταγγελισμό τών κακώς κειμένων, οί άριστεροί διανοούμενοι προσπάθησαν καί σέ μεγάλο βαθμό πέτυχαν νά επικωνήσουν μέ τόν λαϊκό κόσμο, νά διασκορπίσουν τές κοινωνικές προλήψεις, νά άνασκευάσουν τά καθαγιασμένα άστικά ιδεολογήματα πού συμπυκνώνονται στό τρίπτυχο «πατρίς — θρησκεία — οίκογένεια», νά άποκαλύψουν τούς μηχανισμούς τής ιμπεριαλιστικής έξάρτησης, τής εκμετάλλευσης, τής κρατικής καταπίεσης, τής πατριδοκαπηλίας, τής έθνικοφροσύνης. Ό λόγος τους ήθελε νά είναι κριτικός, λειτουργία τους ήταν ή κριτική. Δέν ήταν άντιεξουσιαστικοί γιατί ήταν διανοούμενοι αλλά επειδή ήταν άριστεροί, επειδή, όπως έλεγε ό Μάρξ — πού πολλοί άπ' αυτούς δέν γνώριζαν καθόλου ή τόν γνώριζαν άσχημα — είχαν αναλάβει μία «άδυσώπητη κριτική τής κοινωνίας, άδυσώπητη μέ τήν έννοια ότι ή κριτική δέν όπισθοχωρούσε ούτε μπροστά στά ίδια της τά συμπεράσματα ούτε μπροστά στή σύγκρουση μέ όποιαδήποτε έξουσία».

Δέν θά ήταν δυνατό στό σημείο αυτό νά σχεδιάσω μίαν ιστορία τής έλληνικής άριστερης διάνοησης — άλλωστε τό έργο μέ ξεπερνά. Θέλω μόνο νά ύποστηρίξω τήν άποψη ότι οί άριστεροί διανοούμενοι δλα αυτά τά δύο σκολα χρόνια μιλούσαν άριστερά. Τί νά τούς κάνει, λοιπόν, τό κράτος; Άφού αυτοί δέν τό άφηναν νά τούς χρησιμοποιήσει, άνέλαβε, μέ συστηματικό τρόπο είναι αλήθεια, νά τούς έξονώσει φυσικά, πολιτικά, ήθικά καί ιδεολογικά.

Καί είναι αλήθεια επίσης ότι δέν τά κατάφερε άσχημα: τά πήγε μάλιστα τόσο καλά πού μιά σημαντική τους

μερίδα θεωρεί σήμερα αυτήν τήν παλαιά συνήθεια τών άριστερών, τήν αντίσταση στήν έκβαρβαρωτική δράση τών κρατικών μηχανισμών, άναχρονισμό καί παλαισημερολογισισμό. Γι' αυτό άλλωστε ή ΕΑΡ μπορεί νά μιλά γιά τόν «άριστερό δημοκρατικό εκσυγχρονισμό» κι ό Ξ. Γιαταγάνας, λαμπρό δείγμα αυτής τής ιδεολογίας, νά ενδιαφέρεται, κυρίως, γιά όσους «άπ' αυτούς βρίσκονται στό χώρο τής ΕΑΡ», όσους δηλαδή δέν βλέπουν τό ρόλο τους άνεξάρτητα άπό τό κράτος.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΛΛΑΞΕ, ΟΙ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΝΟΝΤΑΙ

Τό κράτος όμως άλλαξε, μās πληροφορεί ό Ξ. Γιαταγάνας, μέ τήν άποκατάσταση τού κοινοβουλευτισμού τό 1974, μέ αποτέλεσμα νά δεχτεί στους κόλπους του, στό ραδιόφωνο, στίς ύπηρεσίες, στά πανεπιστήμια, στήν τηλεόραση, στά έρευνητικά κέντρα, πολλούς άριστερούς διανοούμενους. Καί τά δύο είναι αλήθεια: ότι δηλαδή καί ό θεσμοποιημένος άντικομμουνισμός καταργήθηκε μετά τό 1974 καί ότι πολλοί άριστεροί διανοούμενοι βρήκαν δουλειά στό κράτος: μάλιστα πολλοί όχι μόνο ως μισθωτοί του στίς ιδεολογικοδιοικητικές του ύπηρεσίες αλλά άκόμη καί σέ κρίσιμες σημασίας διευθυντικές θέσεις καί άποστολές. Καί ίδου ό κίνδυνος πού έπισει ό Ξ. Γιαταγάνας: άφομοίωση, ένσωμάτωση στό κράτος, άφερεγγυότητα καί άναξιοπιστία πρós τούς εργαζόμενους, βόλεμα προσωπικό. Γι' αυτό καί συμπεραίνει: «Πρίν τό 1974 ό ρόλος τών διανοούμενων τής Άριστεράς ήταν ίσως πιά σκληρός αλλά συγχρόνως πιά εύκολος. Σήμερα γίνεται πιά σύνθετος, άπαιτούνται συγχρόνως καί κάποιες άλλες θυσίες». Γι' αυτό πρέπει ν' αλλάξουν πορεία.

Εύκολα βέβαια μπορεί νά διαγνώσει κανείς ότι ό Ξ. Γιαταγάνας καί ή ΕΑΡ δέν θεωρούν ότι οί άριστεροί διανοούμενοι πρίν τό '74 ήταν επαναστάτες καί σήμερα κινδυνεύουν νά γίνουν ρεφορμιστές. Έδώ οί άνθρωποι κατέβαλαν τόσο κόπο νά πείσουν ότι τέρμα οί ιδεολογικοί «άναχρονισμοί», τέρμα στά παλαιοκομμουνιστικά ιδεολογήματα, εμπρός γιά τόν «άριστερό δημοκρατικό εκσυγχρονισμό» καί τήν άποκομμουνιστικοποίηση. Τότε γιατί πρέπει ν' αλλάξουν πορεία όλοι αυτοί πού στήν πράξη, έντός τών κρατικών μηχανισμών, δέν κάνουν παρά άριστερό δημοκρατικό εκσυγχρονισμό;

Μήπως, πράγματι, ό Ξ. Γιαταγάνας τούς άνακαλεί στήν επαναστατική τάξη, τούς θέλει... επαναστάτες; Καί ποιās επανάσταση λοιπόν;

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΤΑΓΟΙ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ

Γιά να ξεφύγουμε από την οποιαδήποτε ήθικολογική αντιμετώπιση του θέματος αλλά και οποιαδήποτε προσωπικού χαρακτήρα περιπτώσιολογία, πρέπει να αρνηθούμε τη λανθάνουσα θεωρία στις θέσεις του Ξ. Γιαταγάνα, της ΕΑΡ, αλλά θα πρόσθετα να αρνηθούμε τη λανθάνουσα ή ρητή θεωρία στις γενικότερες και παραδοσιακές παραδεκτές παραστάσεις της ελληνικής Αριστεράς (δέν έννοώ τό νεότευκτο κόμμα) περί διανοουμένων και πολιτικοϊδεολογικής τους λειτουργίας. Νά τίς αρνηθούμε γιατί πάσχουν από άνυπόφορο έλιτισμό και ιδεαλισμό.

Θεωρώ όμως άναγκαίο να θέσω ένα προκαταρκτικό έρώτημα: *Τί είναι διανοούμενος, τί είναι ό άριστερός διανοούμενος.*

Μιά πολύ διαδεδομένη θά έλεγα εικόνα, παρά έννοια, είναι εκείνη του διανοητή μέ τό μεγάλο άρχικό Δ, του μεγάλου στοχαστή, του διακεκριμένου έπιστήμονα ή καλλιτέχνη, ή μεγάλη «πνευματική» προσωπικότητα. Η εικόνα αυτή θέλει τόν διανοούμενο μέ μακρία μαλλιά, άφηρημένο, να ζει στίς ύπερουράνιες σφαίρες τών διαλογισμών του, μακρία από τίς ποταπότητες του καθημερινού βίου, ευαίσθητο σέ σημείο πού κατακαίγεται έσωτερικά από τό πάθος τών εντάσεων, άδέκαστο, άδιάφθορο και άδιάλλακτο. Αυτή ή εικόνα του ύπερβατικού ανθρώπου, προσωποποίηση της ένδοξοσμιας ύπερβατικότητας, στους αντίποδες της θρησκευτικής ύπερβατικότητας, αλλά και έκκοσμίκευση του Δημιουργού (δέν λέγονται τάχα και δημιουργοί;) είναι αυτή άκριβώς πού, για να μήν πάμε πολύ μακρία στά βάθη τής ιστορίας τών ιερατειών, έθρεψε τήν ιδεολογία τής πνευματικής ήγemonίας. Αυτοί οι άνθρωποι, οι επίλεκτοι και έκλεκτοί, ονομάστηκαν πνευματικοί ταγοί: (ταγός = διάτασσω = άρχηγός άπόλυτος) και ή ιδεολογικοπολιτική τους λειτουργία αποτέλεσε τόν σκληρό πυρήνα τής σκληρότερης ιεραρχικής σχέσης, πού διαμορφώνεται μέ τή διάκριση πνευματικής και χειρωνακτικής έργασίας. Έπιπλέον, ή πνευματική τους έξουσία δέν ύπακούει στίς διακυμάνσεις τής πολιτικής ζωής πού έξ όρισμο π γνωρίζει συνεχώς νικητές και νικημένους: οι «πνευματικοί ταγοί» είναι άήττητοι, διαχρονικοί, όπως ό Δημιουργός, όπως οι άξίες πού πρέπει να εμφανίζονται αιώνιες, διαχρονικές, άδιαμφισβήτητες.

Από τήν άλλη μεριά, κάθε πραγματικό κίνημα, έστω κι άν δέν διάβασε Γκράμσι, γνωρίζει ότι άν δέν άναδείξει τούς δικούς του ιδεολόγους δέν έ-

χει καμία πιθανότητα να εύδοκιμήσει και πολύ περισσότερο να έπικρατήσει, διότι μόνο έτσι μπορεί να κατακτησει ένα ευρύτερο λαϊκό consensus και να άντεπεξέλθει νικηφόρα στήν πάλη για τό μετασχηματισμό τών μαζών. Έτσι άν τό άστικό κράτος και ή άστική τάξη στόν τόπο μας άναδεικνυε «πνευματικούς ταγούς» και όργάνωνε ιδεολογικούς μηχανισμούς για να διατηρήσει τήν έξουσία της, ή Αριστερά, από τήν πρώτη της εμφάνιση, ως κίνημα κριτικής τής άστικής τάξης πραγμάτων και κοινωνικής (άντικαπιταλιστικής) άπελευθέρωσης έφτιαξε κι αυτή τούς δικούς της «διανοούμενους τής Αριστεράς». Η άνάδειξη τους ήταν συνώνυμη μέ τήν πολιτική της άνάδειξη σέ νέο πολιτικό πρωταγωνιστή στή νεοελληνική ιστορία.

ΤΟ ΑΝΤΙΔΕΞΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ

Δέν πρέπει όμως να μάς διαφεύγει ό,τι, λόγω τών παρατεταμένων «άνώμαλων» πολιτικών συνθηκών (δικτατορία του Μεταξά, αντιφασιστικός πόλεμος, εμφύλιος, μετεμφυλιοπολεμική λευκή τρομοκρατία, θεσμοποιημένος άντικομμουνισμός, στρατιωτική δικτατορία), ό άρχικός πυρήνας τής άριστερης ιδεολογίας, ό *άντικαπιταλισμός και ό σοσιαλισμός*, έπικαλύφθηκε ή και διαθλάστηκε μέσα από τήν ιδεολογία του *άντιφασισμού*. Τό σημερινό άντιδεξιό σύνδρομο πού παίρνει τή δίλημματική μορφή ΠΑΣΟΚ ή Δεξιά δέν είναι τίποτε άλλο από μιά άναχρονιστική έπιβίωση τής αντιφασιστικής ιδεολογίας πού ταυτίζει τή Δεξιά μέ τό φασισμό, μέ τά καθεστώτα τής βίας και τής τρομοκρατίας. Έπομένως ό άριστερός διανοούμενος, ως συγκεκριμένη ελληνική ιστορική παραγωγή, είναι ό άντιφασίστας, ό άντιδεξιός διανοούμενος. Όχι ό άντικαπιταλιστής: και θά πρόσθετα όχι ό κομμουνιστής, δηλαδή εκείνος πού άναδεικνύει έπιστημονικά και ιδεολογικά τήν ένύπαρκτη στό καπιταλιστικό σύστημα κομμουνιστική τάση. Μάλιστα από τά χρόνια τής δικτατορίας και μετά παρατηρήθηκε σέ μαζική κλίμακα μιά διπλή κίνηση: άφ' ενός οι όροι «πνευματικός άνθρωπος, (;)» άριστερός διανοούμενος, προοδευτικός άνθρωπος, κομμουνιστής, σοσιαλιστής θά εμφανίζονται ως συνώνυμοι και παρτακτά θά άναγράφονται σέ χιλιάδες προκηρύξεις, διακηρύξεις, πολιτικές θέσεις, συνδικαλιστικά αίτήματα κ.ο.κ.* άφ' έτέρου ό χρόνιος καταναγκασμός τών άριστερών διανοουμένων στή σιωπή κάτω από τά κελεύσματα τής κομματικής έξουσίας και σκοπιμότητας κατέστησε τόν όρο κομμουνιστής διανοούμενος άφερέγγο, συνώνυμο του δογματισμού, του

άναχρονισμού, τής άρτηριοσκληρωσης, τής άπλοϊκής μικρόνοιας, του βλαχοποιμενισμού. Φαίνεται δέ ότι σέ μιά εποχή πού λύθηκε ή μακρόχρονη «έντός τών τειχών» πολιορκία του κομμουνιστή διανοούμενου, ή έξοδος στήν έλευθερία σήμαινε άλαλία. Η σιωπή αυτή κατέληξε σέ μαρασμό τής κριτικής, του κριτικού λόγου και από κει και πέρα άρχίζει τό μοναχικό περπάτημα όλων μέσα σέ μιά κοινωνία πού έχασε τήν κριτική της φωνή, τή δυνατότητα να έλέγχει τόν έαυτό της, και ζήτω ό φόβος όλων για όλα. Έτσι στό χώρο τής άνανεωτικής Αριστεράς, καταδικάζοντας, και όρθως, τίς κομματικές διοικητικές παρεμβάσεις, άρνούμενοι τά διοικητικά και πληβιακά μέσα, βρήκαμε καταφύγιο στόν δικαιοδικό μύθο του «πλουραλισμού». Άλλά άν είναι σωστό ότι στό στοχασμό και στόν πολιτισμό δέν ισχύουν τά μονολιθικά κατασκευάσματα, άν είναι άπαράδεκτοι οι κομματικοδιοικητικοί προκαθορισμοί τής Αλήθειας, τότε πώς βρίσκουν τήν έκφρασή τους οι κομμουνιστικές, οι άντικαπιταλιστικές, οι μαρξιστικές ιδέες όταν ό «πλουραλισμός» ύπαγορεύει ότι τό πρόβλημα σήμερα, έν δψει του 2000, είναι ή πρόοδος, ή άνάπτυξη, ό έκσυγχρονισμός, ό κοινοβουλευτισμός, τό ύφος και τό ήθος ενός μαλθακού ρεφορμισμού πού κατασκευάζει έν κενώ προτάσεις, έχοντας χάσει τίς κοινωνικές του άφετηριάσεις; Απλούστατα δέν βρίσκουν και έν πάση περιπτώσει δέν βρήκαν τόν τρόπο ούτε να συντηρηθούν ούτε να άναπαρχθούν στίς σημερινές συνθήκες. «Μετεξελίχθηκαν».

Η διαδρομή αυτή δέν προσιδιάζει άποκλειστικά στήν άριστερή διάνοηση αλλά συνολικά σ' εκείνη τήν Αριστερά πού, έχοντας άποκηρύξει τόν φιλοσοβιετισμό και τόν σοβιετόφωνο μαρξισμό —για τήν πτέρυγα του ΚΚΕ, τήν πτέρυγα πού ονομάστηκε δογματική άλλες είναι οι ιστορικές διαδρομές και οι συνεπακόλουθες ιδεολογικές άγκυλώσεις— περιπλανήθηκε από ΕΑΔΕ σέ ΕΑΔΕ για να καταλήξει, κάτω από τήν έλξη τής σοσιαλδημοκρατικής σαγήνης και τό άγχος του μοντερνισμού στήν αυτοανίρεσή της. Αυτό πού ό Ξ. Γιαταγάνας σήμερα ζορκίζει ως κίνδυνο ένσωμάτωσης δέν

* Ας θυμηθούμε τήν περίπτωση τής φασοκωμωδίας μέ τή «δεξιά κουλτούρα», πριν μερικά χρόνια, όταν άμφισβητήθηκε γοερά ότι είναι άδύνατο να ύπάρξει δεξιά κουλτούρα, ότι ή κουλτούρα είναι άποκλειστικό προνόμιο τής Αριστεράς κ.λπ. Λές και τό να είσαι ύπέρ του καπιταλιστικού συστήματος δέν είναι δεξιά ιδεολογία, λές και όλοι οι σαρκάσαντες τότε τά περι «δεξιάς κουλτούρας» του Α. Άνδριανόπουλου, από τή Μελίνα ως τόν Σμηίτη και τό Ρίζοσπάστη, κόπτονταν όλοι για τόν άντικαπιταλισμό.

ἦταν παρά ἡ μοιραία ἀπόληξη μιᾶς πορείας πού βλέπει νά πραγματώνονται τά ὄραματα τῆς Ἀριστερᾶς μέσα ἀπό τήν πεφωτισμένη παρέμβαση τῶν ἀριστερῶν ἐπαϊόντων στούς κρατικούς μηχανισμούς. Δέν πιστεύει βέβαια ὅτι οἱ κρατικοὶ μηχανισμοὶ εἶναι ἀλώσιμοι ἐκ τῶν ἔσω ἀλλά δέν πιστεύει ἐπίσης ὅτι εἶναι ἀνατρέψιμοι καί ἀνατρεπτοί. Εἶναι ὅμως ἐξελιξιμοί. Τί ἄλλο μπορεῖ νά σημαίνει ὁ ὅρος «ἐκσυγχρονισμός»;

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

Θά ἦταν ὡστόσο καθαρή μονομέρεια ἂν ἐξέταζε κανεὶς τά πράγματα μόνο ἀπό τήν πλευρά τῶν πολιτικοἰδεολογικῶν μετατοπίσεων καί διεργασιῶν, ἂν ὁ μόνος παράγοντας γιά τήν παρατηρούμενη σημερινή ἐνσωμάτωση τῶν ἀριστερῶν διανοουμένων στήν κρατική (καί γιατί ὄχι κρατικιστική) προοπτική ἔβλεπε μόνον ἰδεολογικές ἀλλοιώσεις. Ἡ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου μέ βάση τή θεωρία τῆς «προδοσίας τῶν ταγῶν» εἶναι καθαρά ἠθικολογικοῦ τύπου καί προσφέρεται μόνο σέ προσωπικοῦ χαρακτήρα ἄγονες κριτικές. Κανεὶς δέν εἶναι προδότης, κανεὶς δέν εἶναι ἐξωμότης.

Θά ἐπισημάνω πολύ ἐπιγραμματικά μερικές σημαντικές κοινωνικές ἀλλαγές πού προσδιόρισαν τὸ ρόλο τῶν διανοουμένων στή σημερινή συγκυρία.

Ὁ διανοούμενος μέ τὸ μεγάλο Δ ἀρχικό ἀποτελεῖ ὀλοφάνερα μυθευτική εἰκόνα, σχεδόν φολκλορική, ὄχι γιατί δέν ὑπάρχουν πιά μεγάλοι στοχαστές ἢ δημιουργοί, ἀλλά γιατί παραγωγίζει τήν κοινωνική πραγματικότητα μιᾶς μεγάλης καί συνεχῶς διογκούμενης στίς σύγχρονες κοινωνίες κοινωνικῆς κατηγορίας πού διαμορφώνεται, ἀκριβῶς, πάνω στή διάκριση χειρωνακτικῆς καί πνευματικῆς ἐργασίας, ἀποτέλεσμα τοῦ ὀλοένα καί περισσότερο ἀναπτυσσόμενου κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ. Ἀπό τή μεριά τῆς πνευματικῆς ἐργασίας δημιουργοῦνται νέες, εὐρύτατες κοινωνικές κατηγορίες, καί στρώματα. Οἱ διανοούμενοι, ὡς ἰδιαίτερη καί σημαντική κατηγορία τῆς σύνολης κοινωνικῆς δομῆς, εἶναι αὐτοὶ πού ἐπεξεργάζονται, καί ἐνεργοποιοῦν τήν ἰδεολογία ἢ ἀσκοῦν ὀργανωτικές — διευθυντικές λειτουργίες. Ἐντάσσονται δηλαδή στίς διευθυντικές — ἰδεολογικές λειτουργίες τοῦ κράτους, ὡς συστατικά στοιχεῖα καί ἀποτελέσματα τῆς δομῆς, ὡς παραγωγοὶ γνῶσης, ὡς διαχειριστές τῶν ὀκονομικῶν, ὡς δρώντες συντελεστές τοῦ συμβολικοῦ καί τοῦ φαντασιακοῦ χώρου. Ἡ κοινωνική τους λειτουργία εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τὸ σύγχρονο κράτος, καί μάλιστα τὸ κράτος τοῦ αὐταρχικοῦ κρατισμοῦ

μέ τήν τεράστια δύναμη ἀπορροφητικότητας, καί συνάμα εἶναι συνδεδεμένοι μέ τίς πολιτικές δυνάμεις τοῦ κράτους, δηλαδή τά κόμματα ἐξουσίας.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ διανοούμενοι, ὄντας στοιχεῖα τῆς κυρίαρχης δομῆς, εἶναι συνάμα κυριαρχούμενοι καθόσον τελοῦν σέ σχέσεις ἐξάρτησης, σέ σχέση ἐξαρτημένης, μισθοτῆς, ἐργασίας. Ἀπό τὸ κράτος προσλαμβάνονται, αὐτὸ τούς μισθοδοτεῖ, τούς ἐπιδοτεῖ, τούς συνταξιοδοτεῖ, μέσα ἀπ' αὐτὸ καί σ' αὐτὸ ἀποκτοῦν τὸ ὄπιο γόητρο, δύναμη, σ' αὐτὸ ἀποκτοῦν κοινωνική καταξίωση. Ἡ ἐπιστημονική ἢ καλλιτεχνική παραγωγή στίς μέρες μας εἶναι σχεδόν ἀδιανόητη ἂν τὸ κράτος δέν δημιουργήσει τήν ἀντιστοιχία ὑλική καί ὀργανωτική υποδομῆ, ἂν δέν παράσχει κίνητρα καί τροφεῖα. Ποιά ἐπιστημονική ἔρευνα καί ποιά καλλιτεχνική δημιουργία μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὑλικό καί θεσμικό πλαίσιο πού προσφέρει τὸ κράτος; Διανοούμενοι ἐκτός κράτους εἶναι σήμερα ἀνεπάγγελτοι. Καί γι' αὐτὸ τὸ εἶδος ἐξέλειψε.

Εἶναι ἐπομένως ἀναχρονιστικὴ ἢ εἰκόνα τοῦ «ἐλεύθερου» — ἀνεξάρτητου διανοητῆ, τοῦ κοινωνικοῦ κριτῆ, τοῦ διανοούμενου μέ τὸν ἀντεξουσιαστικό λόγο καί πρακτικὴ στό βαθμὸ πού προσεγγίζουμε ὄχι ἓνα συγκεκριμένο ἔργο ἢ δημιουργὸ ἀλλὰ μιὰ κοινωνική κατηγορία ἐργαζομένων πού ὑπάρχει καί ἀναπτύσσεται σέ στενὴ συνάρτηση μέ τὸ κράτος. Παραπέμπει σέ ἄλλες ἐποχές καί δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά καλλιεργεῖ τὸ μῦθο τοῦ δήθεν ἐξεργασμένου ἀτόμου, ἀκριβῶς γιὰ νά ἀποκρύψει μιὰν ἐξαιρετικὰ ἐνσωματωμένη στὸν κρατικὸ λόγο κοινωνικὴ συνθήκη.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ

Γιά νά συνοψίζουμε: μιὰ συγκεκριμένη ἱστορική πορεία τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς ἐπέτρεψε καί ἐπέβαλε μιὰ συνολικὴ μετατόπιση πρὸς τίς θέσεις τοῦ κράτους καί τῶν κυρίαρχων. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά ἡ διόγκωση τῶν ἀντιστοιχῶν κατηγοριῶν ἀλλὰ κυρίως ἡ αὔξηση τοῦ εἰδικοῦ πολιτικοἰδεολογικοῦ βάρους τῶν διανοουμένων λόγου, ἀκριβῶς, τῆς ἀνάπτυξης τοῦ πολιτικοἰδεολογικοῦ βάρους, τῆς ἐνσωματωτικῆς δύναμης καί τῆς ἀπορροφητικῆς ἐμβέλειας τῶν ἰδεολογικῶν καί διοικητικῶν κρατικῶν μηχανισμῶν, κατέστησε τὴ μετατόπιση αὐτὴ ὄχι λιποταξία ἀλλὰ ἀντικειμενικὴ ἀλλαγὴ τῆς λειτουργίας τοῦ διανοούμενου. Ἡ διαφορική: διανοούμενος σήμερα δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐνσωματωμένος στὸ κράτος, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι.

Τὰ προηγούμενα ἀναμφισβήτητα εἶναι πολὺ γενικά — πιστεύω ὅμως ὄχι

γενικόλογα. Καί σίγουρα θά χρειαζόταν πολὺ συζήτηση γιά νά φανοῦν τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς. Μιά ματιὰ στὸν κόσμον τῆς διοίκησης, τῶν κομμάτων τῆς ἐξουσίας, στίς ἐφημερίδες, τὰ περιοδικὰ, τὸν κόσμον τῆς τέχνης, τοὺς καλλιτεχνικούς θεσμούς, τὰ πανεπιστήμια, τὰ ἐρευνητικὰ κέντρα, τὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα, τὰ ραδιόφωνα, τὴν τηλεόραση θά μπορούσαν νά δώσουν πολλές, ἔστω καί ἐμπειρικές ἐνδείξεις. Καί πιστεύω ὅτι αὐτὴ ἡ διαδικασία, μέ βάση τίς ἀφετηρίες τῆς, τίς σκοπιμότητές τῆς, τίς ἰδεολογίες καί τίς ἀνάγκες πού τὴν ἐκτρέφουν, εἶναι ἀναντίστρεπτη. Τὸ ὁμολογεῖ ἄλλωστε καί τὸ σύνθημα τοῦ Ξ. Γιαταγάνα: «νά παίρνουν [οἱ διανοούμενοι] ὄλες τίς δυνατές πρωτοβουλίες πού θά τεινοῦν στήν καταγγελία τῶν κακῶς κειμένων καί στήν πρόταση καί τὴν ὑλοποίηση ἐναλλακτικῶν θέσεων» (ὑπογράμμιση δική μου), τὸ ὁμολογεῖ καί ἡ ἰδεολογία τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ». Καί εἶναι ἀναντίστρεπτη αὐτὴ ἡ διαδικασία διότι τὸ ἴδιο τὸ κράτος τοῦ αὐταρχικοῦ κρατισμοῦ δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά ἐκσυγχρονίζεται, ὥστε πῶ ἀποτελεσματικὰ νά κατακερματίζει τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν καί νά ἐνσωματώνει, νά ἀπολιτικοποιεῖ καί νά ἐξατομικεύει, νά ἐπαγγελματοποιεῖ καί νά ἀπομονώνει, νά τρομοκρατεῖ καί νά πατάσει, νά ἀπορροφᾷ ὄλες τίς ἐνέργειες τῆς κοινωνίας νά καθιστᾷ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ὑπόθεση μανάτζμεντ καί μανάτζερ.

Ἄλλὰ ὁ Ξ. Γιαταγάνας θορυβεῖται ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν διανοουμένων ζητᾷ ν' ἀλλάξουν στάση. Ἀπὸ τί ἀκριβῶς ὅμως θορυβεῖται; Προφανέστατα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ λογικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης, ὡς ἀντικειμενικὴ διαδικασία, ὀδηγεῖ στίς ἡγεμονικές δυνάμεις τῆς ἐξουσίας: στὸ ΠΑΣΟΚ. Ἡ ΕΑΡ δέν ἔχει ἀπ' αὐτὴ τὴ διαδικασία νά εἰσπράξει παρά πενιχρὰ τοκομερίδια μιᾶς ἐπένδυσης πού ἐξανεμίστηκε στὸ μεγάλο κράτος τοῦ χρηματιστηρίου τῶν ἀγῶνων καί τῶν ἰδεῶν. Εἶναι γνωστό: κυνηγώντας τίς μεγάλες μάζες στὰ πλατιά ποτάμια τῆς ἱστορίας χάθηκαν καί οἱ λίγοι. Γι' αὐτὸ τὸ σύνθημα τοῦ Ξ. Γιαταγάνα: «Παιδιά, παιδιά εἶπαμε νά μπουμ στὸν κρατικὸ μηχανισμό ἀλλὰ νά κοιτᾷμε λίγο καί τὸ σπίτι μας».

* Ὑπάρχει βέβαια καί ἡ ἄλλη πλευρά: ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία, οἱ κομμουνιστές, οἱ κοινωνικές τους ἀφετηρίες, ἡ ἀέναη ἐπικαιρότητα τῆς πάλης τους καί τὸ καθημερινὰ σκόρπισμά τους, ὑπάρχει πάντα τὸ πρόβλημα μιᾶς ἄλλης ἰδεολογίας καί πρακτικῆς διανοουμένων καί μὴ, ὄλων μας. Ἴσως τὰ καταφέρουμε νά συνεχίσουμε...

Κράτος και περιφέρεια

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

τά όρια της οικονομικής πολιτικής

του Σωτήρη Χτούρη

Τό ερώτημα που τίθεται σε αυτό τό σημείο είναι αν η τάση για αυτή τη μεταστροφή αφορά τους πραγματικούς συστατικούς όρους της ελληνικής οικονομίας και τα προβλήματά της ή παρακάμπει αυτά τα προβλήματα γοητευμένη από το εισαγόμενο μοντέλο της. Ένα αναγκαστικό ερώτημα, μιά και μās είναι γνωστή ή διάθεση των Έλλήνων οικονομολόγων και πολιτικών να μεταθέτουν τα πραγματικά προβλήματα στο χώρο της ιδεολογικής ή τεχνοοικονομικής συζήτησης.

Αν δεχτούμε ότι ο οικονομικός παρεμβατισμός προϋποθέτει έναν οργανωμένο κρατικό μηχανισμό που μπορεί να ιεραρχήσει και να επιβάλει τους οικονομικούς του στόχους στην οικονομική λειτουργία, και ότι ο νεοφιλελευθερισμός προϋποθέτει έναν κρατικό μηχανισμό που μπορεί να περιορίσει επιλεκτικά τη συμμετοχή του στην οικονομική δραστηριότητα, τότε η μετάβαση από τη μιά στην άλλη πολιτική, δηλαδή από την πολιτική του παρεμβατισμού στην πολιτική του νεοφιλελευθερισμού πρέπει να ακολουθηθεί από έναν ανάλογο μετασχηματισμό των κρατικών λειτουργιών, στο κέντρο και την περιφέρεια. Ας εξετάσουμε όμως την ελληνική περίπτωση και ως προς την ύπαρξη της πρώτης σχέσης αλλά και ως προς τις δυνατότητες εισαγωγής της δεύτερης.

Η ελληνική οικονομία ή τουλάχιστον τα προβλήματά της έχουν ξεευρωπαϊστεί. Μέ κάποια καθυστέρηση αλλά με τον ίδιο σχεδόν τρόπο τό νεοφιλελεύθερο οικονομικό δόγμα τείνει να υποκαταστήσει την τάση για κρατικό παρεμβατισμό που επικρατούσε προηγουμένως. Τό άμερικανικό παράδειγμα αλλά και ως ένα σημείο οι ανάλογες εμπειρίες ευρωπαϊκών χωρών κερδίζουν όπαδούς και γίνονται ο οδηγός αυτής της μεταστροφής. Μιάς μεταστροφής που πολλές φορές συμπαρασύρει — φυσικά πάντα με διακριτικό τρόπο — και γνωστούς σχολιαστές της Άριστερας.

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Στό άρθρο αυτό θά γίνει μιά προσπάθεια αντιπαράθεσης της πολιτικής του παρεμβατισμού και του νεο-

φιλελευθερισμού με όρισμένα εμπειρικά δεδομένα του πλαισίου της οικονομικής δραστηριότητας, που παράγει τό κράτος και όπως αυτά εμφανίζονται στην ελληνική περιφέρεια.* Η άναφορά στην περιφέρεια είναι ιδιαίτερα σημαντική μιά και τό αίτημα για οικονομική ανάπτυξη συμβαδίζει, ή είναι ακόμα πολλές φορές ταυτόσημο με τό αίτημα για την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας και την αποκέντρωση των λειτουργιών του κράτους.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ

Τό ελληνικό κράτος διαθέτει ένα πλούσιο θεσμικό-νομικό πλαίσιο για τόν έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο. Διερευνώντας τους νομαρχιακούς θεσμούς ανακαλύπτει κανείς ότι οι περισσότερες κατηγορίες της οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να ένταχθούν εύκολα στις προβλέψεις των ισχυόντων νόμων. Η μό-

* Οι άναφορές σε εμπειρικά δεδομένα στηρίζονται στα αποτελέσματα της έρευνας «Συγκρότηση και ρύθμιση τοπικών Προβλημάτων», που έγινε στο Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.

νη σημαντική εξαίρεση στην περίπτωση αυτή είναι οι επεμβάσεις στο περιβάλλον που είναι συνέπειες οικονομικών δραστηριοτήτων. Αντιστρόφως ανάλογη στον πλούτο αυτών των νομικών ρυθμίσεων είναι η γνώση των υπηρεσιών που έχουν επιφορτιστεί με την εφαρμογή τους. Οι διάφορες δημόσιες υπηρεσίες εποπτεύουν ένα πολύ μικρό πεδίο της ισχύουσας νομοθεσίας. Το πεδίο αυτό αναφέρεται συνήθως σε τρέχοντα επαναλαμβανόμενα προβλήματα, με τα όποια οι υπάλληλοι εξοικειώνονται με την πάροδο του χρόνου. Όλα τα θέματα που δεν εντάσσονται σε αυτό τον τύπο των προβλημάτων είναι συνήθως αδύνατο να ανταχθούν στις ανάλογες νομοθετικές ρυθμίσεις, γιατί οι υπηρεσίες δεν γνωρίζουν τον σωστό τρόπο ρύθμισής τους.

Μερικοί κύριοι λόγοι αυτού του νομοθετήματος είναι: α) η άθροιστική παραγωγή νομοθετημάτων, χωρίς έσωτερική ιεράρχηση και οργάνωση· β) η χαμηλή έως ανύπαρκτη εκπαίδευση και εξειδίκευση των δημόσιων υπαλλήλων· γ) η επικάλυψη αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους διάφορους νομαρχιακούς θεσμούς.

ΠΡΟΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ

Ένα πρόβλημα παράλληλο με την έλλειψη διαφάνειας της νομοθεσίας είναι και η αδυναμία των διαφόρων υπηρεσιών να προσδιορίσουν έπακριβώς τις αρμοδιότητές τους. Πολλές υπηρεσίες δεν γνωρίζουν ούτε την έσωτερική ιεράρχηση των αρμοδιοτήτων (ανάλογα με το επίπεδο του θεσμού ή του υπεύθυνου υπαλλήλου) αλλά ούτε και την δριοθέτηση αυτών των αρμοδιοτήτων σε σχέση με τις υπόλοιπες δημόσιες υπηρεσίες που λειτουργούν σε νομαρχιακό επίπεδο. Στή σύγχυση αυτή συντείνει και η συνεχής μετάθεση αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους κεντρικούς και περιφερειακούς θεσμούς αλλά και στο έσωτερικό των νομαρχιακών υπηρεσιών. Όπως και στην περίπτωση της νομοθεσίας, έτσι και στο πεδίο των αρμοδιοτήτων (που είναι και αρκετά συγγενές με το πρώτο), οι δημόσιες υπηρεσίες εποπτεύουν ένα περιορισμένο πεδίο των αρμοδιοτήτων που κατέχουν πραγματικά, με άμεσο αποτέλεσμα την άτυπη μετάθεση αρμοδιοτήτων, σε περίπτωση αμφιβολίας, είτε προς ένα ανώτερο επίπεδο (πήγαινε στο κεντρικό υπουργείο) είτε προς μία παράλληλη υπηρεσία (πήγαινε σε άλλη διεύθυνση της νομαρχίας). Ο χρυσός κανόνας της μετάθεσης είναι όμως το όσο μακρύτερα τόσο καλύτερα (με έστειλε στην άκρη του κόσμου). Ένα σύστημα που μοιάζει με την Collision Detection των δικτύων

των ηλεκτρονικών υπολογιστών, με τη μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή η δημόσια υπηρεσία προσπαθεί να αποφύγει συνολικά το πρόβλημα και όχι να το μεταθέσει απλώς χρονικά. Το μέγεθος της απόστασης σε σχέση με τη διάχυση των αρμοδιοτήτων αυξάνει πάντα την πιθανότητα ότι μία άλλη υπηρεσία θα βρεθεί να αναλάβει την αναγκαία ευθύνη που χρειάζεται η επίλυση του προβλήματος.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΔΕΝ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι ότι δεν υπάρχει καμιά ή σχεδόν καμιά εγγύηση για τον χρονικό προγραμματισμό οποιασδήποτε οικονομικής δραστηριότητας, εφόσον σε αυτήν υπεισέρχεται ο αστάθμητος παράγοντας κράτος. Όλα τα προβλήματα που μπορεί να έχει μία επιχείρηση ή ένας επαγγελματίας με το κράτος μπορεί να μετατραπούν μ' αυτές τις συνθήκες σε προβλήματα οικονομικής επιβίωσης.

Είναι γνωστό ότι η υπαρξη οποιασδήποτε οικονομικής δραστηριότητας στηρίζεται ακριβώς στην ικανότητα της χρονικής πρόβλεψης. Η συνεχής αποτυχία της οικονομικής πρόβλεψης είναι ταυτόσημη με την αποτυχία της ίδιας της οικονομικής δραστηριότητας. Φυσικά οι ανάγκες για πρόβλεψη και χρονικό προγραμματισμό είναι πολύ χαμηλότερες σε μία παραδοσιακή οικονομία απ' ό,τι σε μία αναπτυσσόμενη δυναμική οικονομία. Η αρνητική παρέμβαση του κράτους όπως στην ελληνική περίπτωση τείνει να διατηρήσει έτσι τις παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες και να εμποδίσει τις σύγχρονες και δυναμικές.

Η ΚΑΘΕ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΧΕΙ ΕΝΑΝ ΔΙΚΟ ΤΗΣ ΤΡΟΠΟ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η κάθε διεύθυνση της νομαρχίας και πολλές φορές μάλιστα το κάθε τμήμα μίας διεύθυνσης ακολουθεί ένα σχετικά αυτόνομο πρόγραμμα παρέμβασης στην οικονομική δραστηριότητα. Ο τρόπος, το είδος και το μέγεθος της παρέμβασης εξαρτώνται από πολλούς διαφορετικούς και πολλές φορές τελείως αστάθμητους παράγοντες, όπως τις πολιτικές/οικονομικές επιλογές των κεντρικών υπουργείων, το βαθμό ενημέρωσης των αρμόδιων υπαλλήλων σε σχέση με το υπάρχον νομικό πλαίσιο, τον αριθμό των υπαλλήλων που διαθέτει, τις προσωπικές επιλογές των υπαλλήλων και ιδιαίτερα του διευθυντή μίας υπηρεσίας. Στο

πλαίσιο αυτό, η παρέμβαση μίας υπηρεσίας στην οικονομική δραστηριότητα μπορεί να κυμαίνεται από το μηδέν μέχρι το 100%. Αυτή η διακύμανση μπορεί να αφορά το σύνολο των αρμοδιοτήτων μίας υπηρεσίας ή ένα μέρος τους, ή ακόμα ένα όρισμένο μέρος των οικονομικών μονάδων και επιχειρήσεων που έμπιπτουν στην αρμοδιότητά της. Γίνεται φανερό ότι η οικονομία σε τοπικό επίπεδο αντιμετωπίζει ένα ρευστό πλαίσιο κανόνων έλεγχου και παρέμβασης στις δραστηριότητές της. Η κατοχύρωση μίας οικονομικής δραστηριότητας μέσα από τυπικούς και απόλυτα νομικούς δρόμους είναι εξαιρετικά δύσκολη ή σχεδόν αδύνατη.

ΕΙΜΑΣΤΕ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΠΛΑΓΙΩΝ ΜΕΣΩΝ;

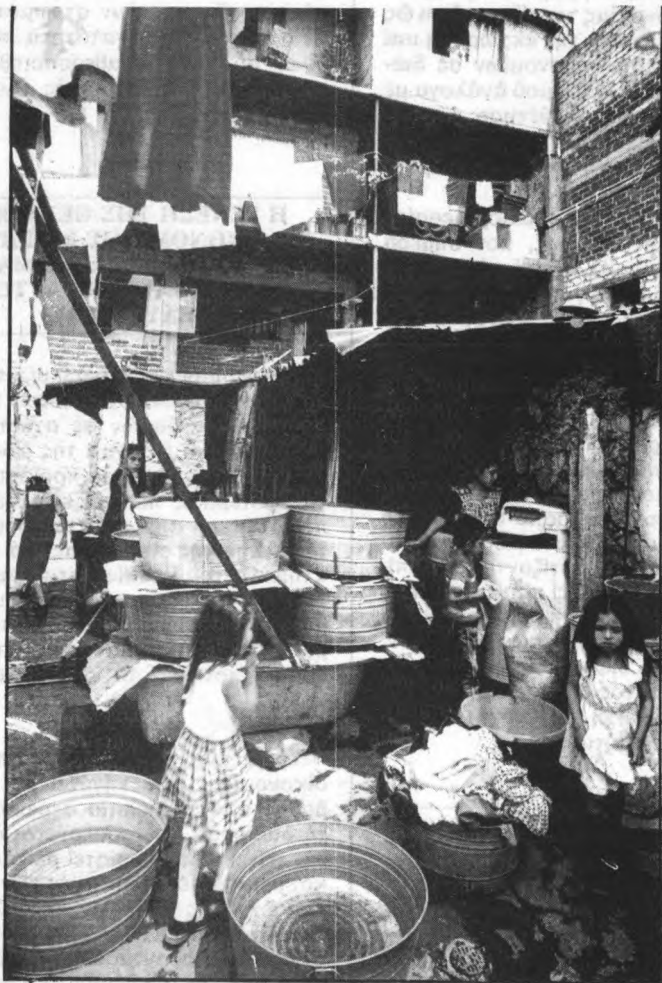
Ο μόνος τρόπος για να αποφύγει κανείς τους κινδύνους που συνεπάγεται το ρευστό και μεταβλητό πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας είναι οι εξασφαλίσεις που προσφέρει ο χώρος της πολιτικής και ο ίδιος ο χώρος του κράτους. Το πολιτικό μέσο και το ρουσφέτι, η παρέμβαση για τον συγγενή, τον φίλο, τον γνωστό, ή ακόμα το γνωστό λάδωμα και η δωροδοκία γενικότερα είναι η συνάρτηση των ίδιων των λειτουργιών του κράτους και της αδυναμίας του να προσδιορίσει με διαφάνεια τους όρους λειτουργίας της οικονομίας. Μέσα από αυτά παράγεται ταυτόχρονα ένα άτυπο ανεξέλεγκτο πλαίσιο όρων της λειτουργίας της οικονομίας, το οποίο ευνοεί επιλεκτικά όρισμένα άτομα ή επιχειρήσεις.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Οι προσπάθειες μεταρρύθμισης του πλαισίου της οικονομικής δραστηριότητας που έγιναν μετά τη μεταπολίτευση αλλά ιδιαίτερα μετά το 1981, έδειξαν ότι υπάρχουν εξαιρετικά ισχυρές αντιστάσεις απέναντι σε μία τέτοια μεταβολή. Οι παραλείψεις της πολιτικής δεν είναι αρκετές για να εξηγήσουν την αδυναμία του κρατικού μηχανισμού να χειριστεί την οικονομία.

Αυτή η αδυναμία του κρατικού μηχανισμού φαίνεται ότι δεν είναι ένα απλό τεχνικό-διοικητικό πρόβλημα αλλά παράγωγος σύνθετων κοινωνικοπολιτικών σχέσεων και συνθηκών.

Βλέπουμε κατ' αρχήν ότι εξελίχτηκε σε συνδυασμό με τις επιλογές της πολιτικής, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά. Ο άτυπος και πολλές φορές παράνομος τρόπος κατοχύρωσης της επιχειρηματικής δρα-

στηριότητας, εμφανίζεται ως παράγωγο πολιτικών διαχωρισμών και αντιθέσεων.

Ειδικά στη μετεμφυλιακή περίοδο έχουμε μία περίεργη αντιστροφή της νομιμότητας δσον άφορā τόν τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Ώς γενικό πλαίσιο λειτουργίας και εξασφάλισης της οικονομίας καθιερώθηκαν οι άτυπες ρυθμίσεις, ενώ αντίθετα τό νομοθετημένο πλαίσιο εφαρμoζόταν επιλεκτικά ως μέσο κοινωνικής και πολιτικής πειθαρχίας τών διαφόρων αντιφρονούντων και πολιτικών αντιπάλων. Θά τολμούσε κανείς τή διαπίστωση διτ τό μεγάλο μέρος της οικονομίας λειτουργούσε στό χώρο ανάμεσα στη νομιμότητα και τήν παρανομία, σέ αυτό πού άπό όρισμένους όνομάζεται «γκρίζα οικονομία» ή «παραοικονομία».

Άπό τή σημερινή όπτική γωνία είναι δύσκολο νά προσδιορίσει κανείς επακριβώς τήν άφετηρία αὐτής τής άμφίδρομης σχέσης, δηλαδή τό άν ή πολιτική χειραγώγηση εξώθησε τήν οικονομία στό χώρο τών άτυπων ρυθμίσεων, ή άν αντίθετα τά ισχυρά οικονο-

μικά συμφέροντα κατόρθωσαν νά εγκατασταθούν και νά εξασφαλιστούν έξω άπό τήν ισχύ του νομικού πλαισίου, περιθωριοποιώντας ταυτόχρονα τό πλαίσιο αυτό σάν μέσο πολιτικού και άστυνομικού έλέγχου.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ

Ή εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας μεταπολεμικά στηρίχτηκε πάντως σέ μεγάλο βαθμό στην άλληλεπίδραση και στη μεγέθυνση αὐτών τών δύο διαστάσεων, άσχετα άπό τό ποιά άπό τίς δύο ύπηρε ή άφετηρία. Οι έμπειρίες του εμφυλίου ταυτόχρονα συνοδεύουν μέχρι και σήμερα τό κοινωνικό και πολιτιστικό κλίμα πού περιβάλλει τήν οικονομία. Χαρακτηριστικό γι' αυτό τό κλίμα είναι οι τύποι τών διαχωρισμών πού δημιουργήθηκαν μέσα άπό τίς σχέσεις αυτές: φίλος και μή φίλος (= έχθρός), έξυπνέτηση του φίλου, του δικού μας ανθρώπου και διχι τών μή δικών μας τών άλλων (= αντίθετων).

Αὐτές οι σχέσεις διαχωρισμού και όροθέτησης ήρθαν νά προστεθούν στους παραδοσιακά προσδιορισμένους διαχωρισμούς και όροθετήσεις: συγγενής/πατριώτης — ξένος, δυσχεραίνοντας τήν έλευθερία κινήσεων και έπιλογών στην οικονομική δραστηριότητα.

ΔΥΣΑΡΜΟΝΙΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ

Οι μεταβολές πού γίνονται σέ ένα συγκεκριμένο πεδίο (πολιτική) δέν ακολουθούνται πάντα μέ τήν ίδια ταχύτητα άπό άνάλογες μεταβολές σέ άλλα πεδία (οικονομία). Οι διαδικασίες μπορεί νά είναι ραγδαίες στη μιά περίπτωση και άργόσυρτες στην άλλη. Τό φαινόμενο αυτό του έτεροχρονισμού (E. Bloch), εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονα στη Έλλάδα της μεταπολίτευσης. Στην περίπτωση αὐτή έχουμε ραγδαία μεταβολή και έκσυγχρονισμό του πολιτικού πλαισίου προς τήν κατεύθυνση του έκδημοκρατισμού τών πολιτικών θεσμών (άστυνομικό κράτος/δικτατορία — συνταγματική νομιμότητα, δημοκρατία), ενώ αντίθετα παρατηρείται μιά άργόσυρτη μεταβολή στην οικονομία. Μιά μεταβολή πού δσον άφορā τήν παραγωγή έχει πάρει και τό χαρακτήρα της όπισθοδρόμησης και της βιομηχανικής άποδόμησης. Στο συγκεκριμένο άρθρο θέλουμε όμως νά σταθούμε περισσότερο στα προβλήματα του έκσυγχρονισμού του πλαισίου της οικονομικής δραστηριότητας και λιγότερο στα προβλήματα του παραγωγικού μηχανισμού της οικονομίας.

ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Στην περίπτωση αὐτή μετά τή μεταπολίτευση, αλλά ιδιαίτερα μετά τήν άνάληψη της κυβέρνησης άπό τό ΠΑΣΟΚ, έχουν ληφθεί πολλαπλά μέτρα πού άφορούν τόν έκσυγχρονισμό του πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας. Ένα μεγάλο μέρος τών μέτρων αὐτών δέν μόρεσαν όμως νά προσεγγίσουν τά προβλήματα της οικονομίας και φυσικά δέν κατάφεραν νά μετασχηματίσουν τό πλαίσιο λειτουργίας της. Τό έρώτημα πού τίθεται σέ αυτό τό σημείο είναι ποιές δυνάμεις και ποιές κοινωνικές-οικονομικές δομές όδήγησαν σέ αὐτή τήν άποτυχία.

Έπιστρέφοντας στα έμπειρικά δεδομένα μπορούμε νά παρατηρήσουμε διτ ό σημερινός τρόπος λειτουργίας τών κρατικών θεσμών είναι σέ θέση νά κατασκευάσει και νά διατηρήσει μιά σειρά άπό προνομιακές οικονομικές

θέσεις εξασφάλισης (status), οι οποίες ευνουδούν τη συσσώρευση εισοδήματος και κερδών.

Αυτές οι προνομιακές θέσεις μπορούν να άφορουν:

α) καθαρές μεταβιβάσεις εισοδήματος
β) προνομιακή μεταχείριση στην κρατική κατανάλωση (κρατικές προμήθειες)

γ) προνομιακή μεταχείριση στη ζήτηση υπηρεσιών και κατασκευαστικών δραστηριοτήτων (έργολαβίες κ.λπ.)

δ) προνομιακή μεταχείριση στην επενδυτική διαδικασία και ιδιαίτερα στο πλαίσιο των επενδυτικών νόμων (έπιδοτήσεις, δάνεια)

ε) εξασφάλιση της κανονικής λειτουργίας των επιχειρήσεων και ελαστική εφαρμογή του υπάρχοντος νομικού πλαισίου άδειοδότησης και έλέγχου
στ) προνομιακή μεταχείριση στο πλαίσιο της εισπρακτικής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού (δασμοί, φόροι)

ζ) προνομιακή μεταχείριση στη δημιουργία άστικής γής, μέσα από την μετατροπή των χρήσεων γής.

Συνήθως ένα πρόσωπο ή μία συγκριμένη επιχείρηση μπορεί να έχει πολλά ή και όλα των πλεονεκτημάτων που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Τό επίπεδο και τό μέγεθος του ανταγωνισμού ανάμεσα στους οικονομικά δρώντες προσδιορίζεται έτσι περισσότερο από τό συνδυασμό και τό μέγεθος αυτών των προνομίων και λιγότερο από τις δυνατότητες και την ανταγωνιστικότητα μίας επιχείρησης στην αγορά. Ο χαμηλός βαθμός ανταγωνιστικότητας των προϊόντων ή των υπηρεσιών σε πραγματικές συνθήκες άνοιχτης αγοράς εξισορροπείται έτσι είτε από τις πραγματικές μεταβιβάσεις κεφαλαίων (δάνεια, έπιδοτήσεις) πρὸς τήν επιχείρηση είτε μέσω του περιορισμού του συνολικού κόστους (μείωση φόρων, δασμών κ.λπ.) είτε ακόμα μέσω της έμμεσης αύξησης των παγίων κεφαλαίων (μετατροπή των χρήσεων της ιδιόκτητης γής και μεταπώλησης της άκρικής άστικής γής).

ΤΡΟΠΟΙ ΕΚΧΩΡΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ

Ο καταμερισμός των διαφόρων προνομίων επηρεάζεται μιά σειρά από παράγοντες πού άλληλοσμπληρώνονται ή και άλληλοαναιρούνται μεταξύ τους. Οι κυριότεροι από αυτούς έχουν σχέση περισσότερο με τήν τοπική και γενική πολιτική, καθώς επίσης και με τόν βαθμό δργάνωσης και τόν τρόπο λειτουργίας των διαφόρων κρατικών θεσμών. Σέ αυτούς τούς παράγοντες συμμετέχουν επίσης και ή τοπική κοινωνική ιεραρχία καθώς και οι διάφορες πολιτιστικές ιδιομορφίες μιάς περιοχής (βλέπε γιά παράδειγμα Κρήτη).

Η μεταπολεμική μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας ταυτίζεται έτσι ως ένα σημείο με αυτή τήν εκχώρηση και τόν καταμερισμό προνομίων σε διάφορα μέρη του πληθυσμού ανάλογα με τήν πολιτική του τοποθέτηση, τόν τόπο καταγωγής, τό έπάγγελμα, τή θέση στην παραδοσιακή κοινωνική ιεραρχία κ.λπ.

Η δημιουργία του πλατιού μεσαιού κοινωνικού στρώματος, πού σήμερα κυριαρχεί στην ελληνική οικονομία, βρίσκεται σε άμεση σχέση με αυτή τή διαδικασία εκχώρησης προνομίων και προνομιακών σχέσεων. Τά προνόμια, άσχετα από τό άν είχαν διαρκή ή προσωρινό χαρακτήρα, παίζουν τόν βασικό ρόλο στην άπόκτηση/διατήρηση μιάς επιχειρηματικής δραστηριότητας ή μιάς επαγγελματικής ιδιότητας.

Παρόλο πού τά προνόμια αυτά δέν διαμοιράζονται ισόρροπα στο σύνολο του πληθυσμού του μεσαιού στρώματος, τά μέλη του ταυτίζονται στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής στο σύνολό τους με αυτή τή διαδικασία παραγωγής προνομιακών σχέσεων. Η έσωτερική διαφοροποίηση του μεσαιού στρώματος δέν καταργεί τό δεσμό και τή συνοχή (συνενοχή) πού παράγει αυτή ή ταύτιση.

«ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ» ΚΑΙ ΟΛΙΓΟΠΩΛΙΑ

Η διαδικασία αυτή ως γενεσιουργός παράγοντας του μεσαιού στρώματος καλλιεργείται επίσης διαρκώς και στο κοινωνικό-πολιτιστικό πεδίο. Ακόμα και ή διαμαρτυρία και ή γκρίνια εναντίον της (συνήθως από τούς ίδιους τούς δράστες) τονίζει και επιβάλλει τό γεγονός ότι όλες οι οικονομικές λειτουργίες πρέπει να συγκροτηθούν στη βάση κάποιας προνομιακής κατοχύρωσης. Τό μεσαίο στρώμα δέχεται λοιπόν ως συστατικό στοιχείο της οικονομίας αυτή τή διαδικασία, και συνδέει μαζί της τήν οικονομική πρόβλεψη, τό σχεδιασμό και τό οικονομικό ρίσκο (έπένδυση).

Στό επίπεδο της οικονομικής δομής μπορεί να άναγνωρίσει κανείς τό γεγονός αυτό στην ύπαρξη πολλαπλών ολιγοπωλιακών σχέσεων πού συγκροτούν τις επιμέρους αγορές προϊόντων, υπηρεσιών και έργασίας. Είναι φανερό ότι στην Ελλάδα δέν έχουμε μιά έλεύθερη αγορά. Η έλλειψη έλευθερίας δέν συνίσταται όμως τόσο στη συγκροτημένη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία αλλά στην πολλαπλή παραγωγή ολιγοπωλιακών σχέσεων μέσω της ειδικής λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών. Τά ολιγοπώλια της ελληνικής αγοράς είναι κρατικά προσδιορισμένα αλλά δέν είναι οριζόμενα και προγραμματισμένα από τό κράτος και τούς θεσμούς. Παρά-

γονται μέσω των οικονομικών συμπεριόντων των μεσαιών στρωμάτων και σε σχέση με τή δυνατότητα πού τούς δίνει αυτό να σταθεροποιηθούν σε προνομιακές οικονομικές εξασφαλίσεις.

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΤΟ ΜΕΣΑΙΟ ΣΤΡΩΜΑ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΕΤΑΙ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ

Η διατήρηση και ή ανάπτυξη των άφορων προνομιακών σχέσεων και ολιγοπωλιακών δομών σε σχέση με τό μεγεθυνόμενο άνοιγμα της έθνικής αγοράς στην προσφορά προϊόντων από τό έξωτερικό, περιορίζει ολοένα και περισσότερο τήν ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Τά πλεονεκτήματα του μεσαιού στρώματος μετατρέπονται έτσι σε ένα συνολικό μειονέκτημα της οικονομίας πού υποβαθμίζει με τή σειρά του τις επιμέρους δραστηριότητες, τά κέρδη και τις άμοιβές.

Τό αίτημα γιά έκσυγχρονισμό της οικονομίας, πού πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από τά μεσαία στρώματα και τή διανομή πού προέρχεται από αυτά, τείνει να περιοριστεί σε επιμέρους και μεμονωμένες κριτικές των προνομιακών εξασφαλίσεων και ολιγοπωλιακών σχέσεων. Τά μεσαία στρώματα αντιπολιτεύονται έσωτερικά τόν έαυτό τους, σε μιά εξαιρετικά δραματική και έπίπονη διαδικασία, ενώ ταυτόχρονα άμφισβητούν οποιαδήποτε ένέργεια γίνεται γιά τόν προσδιορισμό του πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας. Η στασιμότητα αυτή σε συνδυασμό με τή συνεχή άναγώριση των επιμέρους προνομιακών σχέσεων και τήν καταγγελία τους, παράγουν ένα έντονο κλίμα γενικής άνασφάλειας και άμφισβολίας. Λοιπόν, ακόμα και ή έπιστροφή στην «άφέλεια» της παλιάς «καλής έποχής» φαίνεται άδύνατη.

Η μερική άποτυχία της θεσμικής μεταρρύθμισης πρέπει ως ένα σημείο να άποδοθεί σε αυτές τις ισχυρές έσωτερικές κοινωνικές τριβές πού υπάρχουν μέσα στον ίδιο τόν μεταρρυθμιστικό φορέα. Στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο δέν συγκροτείται έτσι κανένα σώμα ή ομάδα πού να ταυτίζεται με τις τυπικές μεταρρυθμιστικές άποφάσεις της πολιτικής (νόμοι κ.λπ.), ή ακόμα πού να είναι σε θέση να επιβάλει τά δικά του μερικά συμφέροντα ως γενικούς κανόνες λειτουργίας της οικονομίας.

Υπάρχει πρόβλημα υπερπληθυσμού;

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Ένας κόσμος δημογραφικά διαιρεμένος

του Μιχάλη Μοδινού

Β' ΜΕΡΟΣ

(συνέχεια από τό προηγούμενο τεύχος)

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΓΕΝΝΗΣΕΩΝ

Η απόπειρα έλέγχου των γεννήσεων χρονολογείται από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Στην αρχή επρόκειτο για εισαγωγή του ιατρικού τεχνολογικού πακέτου μέσω κατασκευής πανάκριβων, άποστειρωμένων κλινικών, όπου λευκοί γιατροί με τίς κατάλευκες ποδιές τους περίμεναν τούς πελάτες να σκάσουν μύτη. Όποια άγνοια! Μόνο περαστικές γυναίκες θά εισέβαλαν, κινούμενες περισσότερο από περιέργεια, και συχνά θά πείθονταν να δοκιμάσουν τό χάπι. Σύντομα ή προσέγγιση στο πρόβλημα θά άλλαζε. Κινούμενα συνεργεία θά διέσχισαν στέπες και σαβάνες για να πείσουν τόν κόσμο για τά κακά πού σημαίνει ένα επιπλέον παιδί. Ταυτόχρονα ενεργοποιούνταν τά μέσα μαζικής ενημέρωσης εξηγώντας τούς μηχανισμούς τής αναπαραγωγής, μεγεθύνοντας τά γεννητικά όργανα και αναδεικνύοντας όψεις, κατόψεις και προσόψεις αντικειμένων πού δέν θύμιζαν τίποτε. Συχνά τά μινύματα θά ήταν ψευδή και άποθητικά. Ένα τυπικό πόστερ πού κυκλοφόρησε έκτεταμένα τήν έποχή εκείνη απεικόνιζε τήν αντίθεση μεταξύ ενός λευκού καλοθερμένου παιδιού τριγυρισμένου από κάθε λογής καταναλωτικά άγαθά και ενός μίζερου έγχρωμου πού τσαλαβουτούσε στίς λάσπες. «Ίδού τό πρόβλημα, ή λύση έναπόκειται σε σάς τούς ίδιους». Η τυπική τρι-

τοκοσμική αντίδραση σε τέτοιου τύπου μηνύματα πού υπόσχονταν θαυμάσιες βίλες και δύο αυτοκίνητα παρακαρισμένα απ' έξω, ήταν: «Τί κρίμα να μην έχουν παραπάνω παιδιά αυτοί οι λευκοί για να απολαύσουν όλα αυτά τα άγαθά». Ο μέσος Άφρικανός άγρότης ξέρει θαυμάσια ότι άκόμη και αν δέν έκανε καθόλου παιδιά, δέν θά είχε καμιά πιθανότητα να άγγίξει αυτό τό επίπεδο κατανάλωσης, ότι, αντίθετα, με 4-5 ρωμαλέα παιδιά ίσως έχει κάποια πιθανότητα να γεράσει άξιοπρεπώς.

Μιά νέα προσέγγιση έκανε τήν εμφάνισή της μετά τά μέσα τής δεκαετίας του '60, αντιμετωπίζοντας τό ζήτημα στο επίπεδο τής κοινότητας και στοχεύοντας στην ενεργοποίηση όλων των διαθέσιμων μέσων σε τοπικό επίπεδο, ώστε τό μήνυμα να γίνει αποτελεσματικό. Η διάδοση του άπλου προφυλακτικού, πού ή χρήση του ήταν εύκολο να έπιτευχθεί χωρίς να απαιτείται εκπαιδευμένο προσωπικό, υπήρξε ό πυρήνας του προγράμματος σε μιά σειρά χωρών. Πρωτοπόρος στην προσπάθεια αυτή υπήρξε ή Κίνα, όπου φάνηκε έγκαιρως ότι άκόμη και αν έπιτυχανόταν τό επίπεδο άπλης ύποκατάστασης (δύο παιδιά ανά οικογένεια), ό πληθυσμός θά συνέχιζε να αυξάνει κατά εκατοντάδες εκατομμύρια για μεγάλο διάστημα, με προφανείς οικονομικούς και περιβαλλοντικούς κινδύνους. Η προσέγγιση υπήρ-

ξε όρθολογική και σειρά μελετών προσπάθησε να καταδείξει τό συσχετισμό μεταξύ πληθυσμιακών συντελεστών και φυσικών πόρων, πράγμα σχετικά εύκολο σε μιά οικονομία κεντρικά σχεδιαζόμενη. Περί τό τέλος τής δεκαετίας του '70 είχε ήδη τεθεί ό στόχος του ενός παιδιού ανά οικογένεια με σημαντική έπιτυχία. Ο συντηρητισμός τής κινεζικής κοινωνίας βοήθησε σημαντικά και οι σχετικές ένδοικογενειακές αποφάσεις κατευθύνονταν από κριτήρια του τύπου «τί κόσμο θά βρουν τά παιδιά μας» αντί για τά παραδοσιακά του τύπου «περισσότερα παιδιά προσφέρουν μεγαλύτερη ασφάλεια». Σε μιά έλεγχόμενη άνερωτική κοινωνία, ή έπιτυχία υπήρξε άναμφισβήτητη και ή μέριμνα για τό μέλλον έφτασε μέχρι τή γενικευμένη υιοθέτηση των άμβλώσεων πού —υπάρχουν σχετικές καταγγελίες— πολλές φορές γίνονται ύποχρεωτικά. Σημαντικά ποσά επενδύθηκαν από τό κράτος προς αυτή τήν κατεύθυνση.

Η Ίνδια υπήρξε πάντως ή πρώτη χώρα πού έφάρμοσε ένα παρόμοιο πρόγραμμα στίς άρχές άκόμη τής δεκαετίας του '50, αν και με περιορισμένη έπιτυχία. Τό σημαντικότερο μεγάλης κλίμακας πείραμα σχεδιάστηκε τό 1968 και περιέλαβε τή χρησιμοποίηση του ιδιωτικού τομέα για τή διοχέτευση στην αγορά προφυλακτικών μέσω ενός δικτύου 200.000 μαγαζιών. Τό '68 οι πωλήσεις άγγιζαν τά 20 έκκατ.

και μιά πενταετία αργότερα είχαν εξαπλασιαστεί: μικρή παρηγοριά για μιά χώρα που ήδη άγγιζε τους 700 εκατ. κατοίκους. Πάντως τού σύστημα αυτό είχε μεγαλύτερη επιτυχία από αντίστοιχα πειράματα που χρησιμοποιήσαν κοινοτικούς και δημόσιους υπαλλήλους, για προφανείς λόγους. Παρόμοια προγράμματα, στά όποια ενεπλάκησαν και πολυεθνικές εταιρείες, εφαρμόστηκαν με διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας στη Σρί Λάνκα, τό Μπαγκλαντές και τό Πακιστάν. Στο Μπαγκλαντές τό πρόγραμμα είχε τήν εξής ιδιομορφία: δεδομένης τής απαγόρευσης —γνωστής ως πούρντα— που αποκλείει από τίς γυναίκες τήν εμφάνιση σε δημόσιους χώρους, προσελήφθησαν 16.000 γυναίκες για νά διαδώσουν τό προφυλακτικό επισκεπτόμενες τό κάθε νοικοκυριό. Μεταξύ 1975 και 1978 διατέθηκαν 60 εκατ. προφυλακτικά και 8 εκατ. κύκλοι χαπιού. Πολλές ιστορίες κυκλοφορούν έντούτοις για οικογενειάρχες που πετούσαν τά νεόφαντα αυτά είδη στά σκουπίδια ή τά πουλούσαν στήν πλησιέστερη λαϊκή αγορά. Μάλιστα δημιουργήθηκε σταδιακά και ένα λαθρεμπόριο πρός τίς γειτονικές χώρες, Βιρμανία και Καμπότζη, μέσω τής ανοιχτής σε όλα Ταϊλάνδης.

Τά αποτελέσματα ποικίλλουν αισθητά. Στήν Αίγυπτο ή χρήση αντισύλληψης πέρασε από τό 18% στό 32% του πληθυσμού μέσα σε μιά δεκαετία και στήν Ταϊβάν από τό 47% στό 62%. Σε όλες τίς περιπτώσεις παρατηρήθηκε κακή χρήση, άποθήκευση των προϊόντων και μεταπώληση σε σημαντικά ποσοστά. Έντούτοις ή γονιμότητα παρουνιάζει εμφανή κάμψη σε πολλές ασιατικές χώρες, παράλληλα (και ίσως εξαιτίας) με μιά δραματική αύξηση τής πορνείας και τής παιδικής ομοφυλοφιλίας (Φιλιπίνες, Ταϊλάνδη, Ίνδονησία). Αντίθετα, οι κομμουνιστικές ασιατικές χώρες (Βιετνάμ, Καμπότζη, Βιρμανία, Λάος) μένουν σε μιά σταθερή πληθυσμιακή αύξηση κοντά στό 3%, χωρίς σημεία κάμψης πρός τό παρόν. Πάντως, σε χώρες τόσο διαφορετικές όσο ή Κόστα Ρίκα, ή Κολομβία, ή Νότια Κορέα και ό Άγιος Δομίνικος, τά αποτελέσματα είναι πάντοτε έντυπωσιακά, οι μέθοδοι πρωτότυπες και ή χρήση παντοειδών κοινωνικών δικτύων έντυπωσιακή. Μόνο στή Μαύρη Άφρική ή όποιαδήποτε προσέγγιση του πληθυσμού έχει άποτύχει, ίσως λόγω του υπερβάλλοντος έρωτισμού των ανθρώπων και τής βαθύτατης επιθυμίας τους νά άποκτήσουν παιδιά, παράλληλα βεβαίως με τήν κοινωνική άνεκτικότητα και τήν έσσει σύνδεση τής έρωτικής πράξης με τήν πιθανότητα άποκτησης παιδιού. Είναι ίσως κρίμα που ελάχιστα έχει μελετηθεί από άνθρωπολογική σκοπιά ή έρωτική συμπερι-

φορά των μαύρων, ένα πεδίο πολλά ύποσχόμενο από πολλές άπόψεις.

Ή αντίσταση κατά τής αντισύλληψης έχει έντούτοις και άλλες ένδιαφέρουσες έντυχές. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των Άφρικανών άποτελούν ένα ένδιαφέρον παράδειγμα προσαρμογής στα τοπικά κλιματικά και επιδημιολογικά δεδομένα που άπέληγαν παλαιότερα σε ύψηλότατη παιδική θνησιμότητα. Πρέπει έδώ νά προστεθεί ή δραματική έπίπτωση του δουλεμπορίου που στέρησε τή Μαύρη Ήπειρο από εκατομμύρια νεαρά άτομα και ώθησε τους έναπομείναντες στήν έκτατική άναπαραγωγή και τήν πολυγαμία. Αντιστοίχως, είσαχθέντα πολιτισμικά στοιχεία όπως ό καθολικισμός στή Νότια Άμερική, άκύρωσαν —άπό έντελώς διαφορετική σκοπιά— τήν αντισύλληψη για μεγάλο χρονικό διάστημα με τήν άπειλή του καθαρτηρίου. Στήν Κολομβία, για παράδειγμα, ή διάδοση του οικογενειακού προγραμματισμού συνάντησε λυσσαλέα αντίσταση από τήν εκκλησία αλλά τελικά κέρδισε σε πολλά σημεία αναγκάζοντάς τή σε τακτική ύποχώρηση, με τελικό άποτέλεσμα τήν άποδυνάμωση του ρόλου τής εξαιτίας αυτού και μόνο του γεγονότος. Σε χώρες όμως όπως ή Χιλή και ή Παραγουάη, όπου τά δικτατορικά καθεστώτα έπιμένουν στήν άναβίωση ενός παρωχημένου συντηρητισμού, ό ρόλος τής εκκλησίας δεν έχει διόλου ύποχωρήσει. Φιλόδοξες καμπάνιες με σημαντικό βαθμό επιτυχίας έχουν εξαπολύσει ή Βραζιλία και τό Μεξικό, χρησιμοποιώντας πολλά μέσα δανεισμένα από τό άμερικανικό μάρκετινγκ όπως σαπουνόπερες, άθλητές και τίς θεία λειτουργία. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις παίζουν μικρό ρόλο έν προκειμένω. Ένδιαφέρουσα είναι και ή στάση τής βουδιστικής εκκλησίας στις χώρες τής Νοτιοανατολικής Άσίας. Στή Σρί Λάνκα, για παράδειγμα, ή κυριότερη αντίσταση στό κυβερνητικό πρόγραμμα Πρέθι (που σημαίνει εύτυχία) προέρχεται από τήν κυριαρχούσα ιδέα τής σεξουαλικής δσωωσης. Κατ' αλήθειν τά κολπικά ύγρά άπορροφώνται από τόν άνδρα όπως τό σπέρμα από τή γυναίκα και αυτή ή ανταλλαγή ύγρων άνανεώνει τόν ανθρώπινο οργανισμό, κάτι που δεν μπορεί νά συμβεί όταν χρησιμοποιείται προφυλακτικό. Παρ' όλα αυτά, ό οικογενειακός προγραμματισμός στή Σρί Λάνκα πηγαίνει καλύτερα άπ' ό,τι στις λοιπές χώρες τής περιοχής και ή χρήση αντισυλληπτικών μεθόδων έχει έπταπλασιαστεί τήν τελευταία δεκαετία. Άλλά σε χώρες όπως οι ασιατικές, που δεν φημιζονται για τήν έλευθερία των ήθών τους, συχνά γεννιέται μιά αντίδραση από τή νεοαστική τάξη που αισθάνεται ότι τά ήθη τής προσβάλλονται από καμπάνιες του τύπου «τό

προφυλακτικό Χ κάνει τήν έρωτική έμπειρία άνεπανάληπτη εφαρμόζοντας άριστα κ.λπ. κ.λπ.».

Ή στειρώση και ή βαζεκτομή έπαιξαν περιορισμένο ρόλο, μέχρι στιγμής τουλάχιστον. Πρωτοπόρος και έδώ ύπήρξε ή Ίνδία, που δεν είδε έντούτοις τό δείκτη έτήσιας πληθυσμιακής τής αύξησης του 2,8% νά κάμπτεται, παρά όριακά. Οι στειρώσεις άρχισαν γύρω στό 1970 και οι αντίδράσεις που τίς άκολούθησαν ήταν σοβαρές. Τό 1973 τρία εκατομμύρια άτομα στειρώνονταν κάθε χρόνο, τά περισσότερα άφου είχαν ήδη άποκτήσει ένα σημαντικό αριθμό παιδιών. Λίγο αργότερα ή προσέγγιση στό πρόβλημα άλλαξε. Ή Ίντιρα Γκάντι καλλιέργησε έν κλασική δυτική ιδέα ότι μόνο ή οικονομική ανάπτυξη θά έπέφερε άνακοπή των γεννήσεων, εξαπολύοντας τό σύνθημα «τό καλύτερο προφυλακτικό είναι ή ανάπτυξη». Φυσικά άπέτυχε άφου ή ανάπτυξη δημιουργησε μεγαλύτερες άνισότητες, άρα περισσότερους φτωχούς, με άποτέλεσμα νά άναπαράγεται ό γνωστός φαύλος κύκλος. Άποδεικνύεται και πάλι ότι για νά πειστούν οι άνθρωποι ν' αλλάξουν τό μέγεθος τής οικογένειάς τους πρέπει νά δημιουργηθούν οι συνθήκες που θά τους αλλάξουν τίς σχετικές πεποιθήσεις και ότι τό οικογενειακό μέγεθος είναι διαμέσου τής ιστορίας όρθολογικά προγραμματιζόμενο. Έτσι σήμερα οι περισσότεροι άναγνωρίζουν ότι ή ανάπτυξη δεν έχει πλέον τόν άπαραίτητο χρόνο νά παίζει τόν αντισυλληπτικό τής ρόλο προκαλώντας μιά δυτικού τύπου δημογραφική μετάβαση.

Ή στειρώση σύντομα έπανεήλθε στό προσκήνιο. Περιφερειακοί διοικητές και άξιωματούχοι συναγωνίστηκαν σε ζήλο και σε πολλές περιπτώσεις, όπως στό κρατίδιο τής Μαχαράστρα, κατέστησαν τή στειρώση πρακτικά ύποχρεωτική. Ό αριθμός των έθελοντών προγραμματιστών ξεπέρασε κάθε προσδοκία, αριθμητικοί στόχοι τέθηκαν σε τοπικά προγράμματα, ή ελάχιστη ηλικία γάμου όρίστηκε στα 18 χρόνια για τίς γυναίκες και στα 21 για τους άντρες, και περιορίστηκαν τά έπιδόματα των δημόσιων υπαλλήλων που είχαν περισσότερα από δύο παιδιά. Όμως σύντομα ξεσπασαν διαδηλώσεις ως αντίδραση κατά του τυφλού αυτού βολонταρισμού και τής βίας που συχνά χρησιμοποιήθηκε. Άκολούθησαν φονικές συγκρούσεις με τήν άστυνομία και ή Γκάντι έχασε γι' αυτό τό λόγο τίς εκλογές του 1977. Ή ήττα ήταν συντριπτική στα κρατίδια με τίς περισσότερες στειρώσεις. Τό σύνθημα τής αντιπολίτευσης ήταν «Διώξτε τήν Ίντιρα, σώστε τό πουλί σας» και άπ' ό,τι φαίνεται ό ίνδικός λαός τά κατάφερε νά διασώσει τήν ύστατη πηγή άπόλαυσής του. Άπό 8,5

έκατ. τό 1977 οι στειρώσεις έπεσαν στίς 650.000 τό 1979 καί συνεχίζουν τήν καθοδική τους πορεία. 'Η Ινδική περίπτωση θά μείνει στήν Ιστορία ώς κλασική άποτυχία τής έφαρμογής βίαιων μέτρων σέ τομείς όπου ή κοινωνία έπιμένει νά έχει τόν τελευταίο λόγο. Σήμερα πού ή στρατηγική στηρίζεται σέ μιά σφαιρική αντίληψη καλής διατροφής, εκπαίδευσης καί μητρικής προστασίας, δέν λείπουν έντούτοις οί πιονέροι νοσταλγοί τού προγράμματος πού υπερηφανεύονται ότι 37 έκατ. γεννήσεις άποφεύχθηκαν κατά τή διάρκεια τής έφαρμογής του. Οί φωνές αυτές έχουν άκόμη τό άκροατήριό τους, καθώς ή τελευταία άπογραφή καί οί προβολές γιά τό μέλλον προκάλεσαν ένα νέο σοκ στήν Ινδική κοινωνία. «Είναι όμως άδύνατο νά πείσεις τόν κόσμο νά κάνει δύο μόνο παιδιά όταν ή παιδική θνησιμότητα παραμένει έξαιρετικά ύψηλή, όποτε κινδυνεύει νά μή μείνει κανένα», μου έλεγε πέρυσι ό καθηγητής Μ.Α. Σίνγκ του Πανεπιστημίου του Δελχί. Αυτό φυσικά ισχύει γιά όλο τόν Τρίτο Κόσμο πού διατηρεί νωπές τίς μνήμες έ-

νός παρελθόντος έξαιρετικά ύψηλής παιδικής θνησιμότητας. 'Αλλωστε, μετά τίς πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, παρουσιάζεται ήδη σημαντική επιβράδυνση στή βελτίωση τού δείκτη θνησιμότητας όφειλόμενη σέ πολλούς λόγους, κυρίως τών όποιων είναι ή δυσμενής εξέλιξη τού άστικού περιβάλλοντος καί οί οικολογικές καταστροφές πού όδηγούν σέ λιμούς. Γιά παράδειγμα στά νησιά Μπαρμπάντος ή παιδική θνησιμότητα έπεσε από 34 σέ 23 τούς χιλίους τή δεκαετία τού '70, γιά νά ανάκάμψει έλαφρά εκτοτε, στόν Παναμά τήν ίδια περίοδο από 55 σέ 22 τούς χιλίους γιά νά μείνει εκτοτε σταθερή, καί παρόμοιες τάσεις παρατηρήθηκαν στήν 'Αργεντινή καί τήν Κούβα, άκόμη καί στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες. Γι' αυτό τό λόγο κυρίως, οί άνθρωποι προτιμούν νά μείνουν προσκολλημένοι στήν παράδοση καί όχι άπλώς επειδή ή αντισύλληψη είναι άκριβή ή έχει παρενέργειες στήν υγεία.

Πρός τό παρόν, λοιπόν, μέ τήν έτήσια αύξησή της τού 2,3% ή 'Ινδία πρέπει νά συνηθίσει στήν ίδια ότι στή στροφή

τής χιλιετίας τήν περιμένουν ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι.

Στόν αντίποδα τής Ινδικής έμπειρίας βρίσκεται αυτή τής μικρής Σιγκαπούρης, τής πιό πυκνοκατοικημένης χώρας στόν κόσμο. 'Ενας συνδυασμός κινήτρων καί άντικινήτρων (πού πάντως χρησιμοποιήθηκαν καί στήν 'Ινδία) άποδείχθηκε εδώ ιδιαίτερα άποτελεσματικός, ίσως λόγω τού μικρού μεγέθους τού νησιού, αλλά καί λόγω τού έξαιρετικού συστήματος επικοινωνιών καί τής διοικητικής ύποδομής του. 'Ο πληθυσμός δέχεται σήμερα επισκέψεις πού έξασφαλίζουν τήν ενήμερωσή του ένώ όλες οί αντισυλληπτικές μέθοδοι είναι πρακτικά διαθέσιμες. Παράλληλα από τό 1966 τά έξοδα τής γέννησης ενός παιδιού δεκαπλασιάστηκαν, οί φορολογικές μειώσεις περιορίστηκαν στά τρία πρώτα παιδιά, άδεια μητρότητας παρέχεται μόνο γιά τά δύο πρώτα παιδιά, ένώ οί γονείς πού δέχονται κάποτε νά στερηθούν έξασφαλίζουν γιά τά παιδιά τους τό καλύτερα σχολείο. Τό πλέγμα αυτό μέτρων δούλεψε θαύματα σέ μιά χώρα πού είχε ήδη δεκα-

πλασιάζει τον πληθυσμό της από τις αρχές του αιώνα, με αποτέλεσμα ό δείκτης γεννητικότητας να πέσει από 32 τοίς χιλίοις τό 1964 σέ 17 τοίς χιλίοις τό 1979. Έτσι ή έτήσια πληθυσμιακή αύξηση έπεσε θεαματικά από τό 2,4% τό 1964 στό 1% μιά είκοσαετία άργότερα. Ή πλήρης άναστροφή τών τάσεων και ό φόβος γιά πιθανή γήρανση του πληθυσμού έκανε τήν κυβέρνηση νά εξετάζει από τίς αρχές τής δεκαετίας του '80 τά αντίστροφα κίνητρα, προκειμένου νά ανακάμψουν οι γενήσεις. Ίδού τά παράδοξα τής ιστορίας εφαρμοζόμενα από μιά ήμιδικτατορική κυβέρνηση πού άφομοίωσε τέλεια τό άμερικανικό μάντζμεντ, πού ξερίζωσε όλες τίς παραδόσεις, ξύρισε όλες τίς china-towns, έχτισε ούρανοξύστες στό μισό νησί και δημιούργησε ένα τεχνητό τροπικό πάρκο στό άλλο μισό.

Ή Σιγκαπούρη είναι άσφαλώς μιά ειδική περίπτωση, αλλά κινεζικός πληθυσμός δέν ζει μόνο σ' αυτή. Ζει πρωτίστως στή μητέρα Κίνα όπου, μέσω έντελώς διαφορετικών δρόμων, έπιτεύχθηκαν ήδη παρεμφερή άποτελέσματα. Έκει, σημαντικό ρόλο έπαιξε ή κομματική καθοδήγηση και ό νεοπουριτανισμός, πού έριξαν θεαματικά τή γεννητικότητα από 35 σέ 22 τοίς χιλίοις μέσα σέ μιά δεκαπενταετία. Έπίτευγμα έξαιρετικά σημαντικό άν συνυπολογιστεί τό μέγεθος τής χώρας, οι κυριαρχούσες άγροτικές δομές και τό άνεπαρκές έπικοινωνιακό δίκτυο. Άρχικα δέν υπήρξαν σχετικοί νόμοι, αλλά κομματικές νόρμες πού άπαγόρευαν τό γάμο πριν από τά 25 χρόνια, επέβαλαν έλάχιστο χρόνο μεταξύ δύο παιδιών, τά πέντε χρόνια, και μέγιστο αριθμό παιδιών ανά οικογένεια τά τρία. Τέθηκαν στόχοι ανά γειτονιά, οικοδομικό μπλόκ και κοινότητα, ή καθοδήγηση καθόρισε μέγιστα και έλάχιστα και ή δημόσια αυτοκριτική χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον, άκόμη και μετά τή μορφωτική επανάσταση. Ή σημερινή περισσότερο φιλελεύθερη προσέγγιση, είναι άγνωστο άν θά έχει τά ίδια άποτελέσματα.

Ή χρήση αντισυλληπτικών μεθόδων γνώρισε πάντως θεαματική άνοδο και σέ περιοχές πού βρίσκονται σέ επαφή με τον έκσυγχρονισμένο τομέα τής οικονομίας ή με τον δυτικό τρόπο ζωής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα έν προκειμένων είναι οι τουριστικές ζώνες τής Ν.Α. Άσίας (Μανίλα, Μπανγκόκ, Μπαλί), όπου ή έμπορευματοποίηση του έρωτα λόγω εισβολής λευκών τουριστών έξοικειωσε σύντομα τούς τοπικούς πληθυσμούς με τίς αντισυλληπτικές μεθόδους. Τό αρχικό κίνητρο έδώ ήταν ή προστασία κατά των άφροδισίων και ή άποφυγή άνεπιθύμητων παιδιών από —συνηθέστατα— μισητούς ξένους, αλλά σύντομα ή σχετική γνώση διαδόθηκε σέ

μεγάλο τμήμα του πληθυσμού και στίς ίδιες τίς αρχές. Ή θεαματική στροφή στην όμοφυλοφιλία έπαιξε επίσης τό ρόλο τής. Πάντως στό Μπαλί τής Ίνδονησίας, κλασικό πλέον προορισμό γιά τούς εύπορους δυτικούς τουρίστες, τά άποτελέσματα ενός σχεδιασμένου οικογενειακού προγραμματισμού υπήρξαν θεαματικά. Μέσα σέ μιά δεκαετία (1969-79) τό ποσοστό του πληθυσμού πού χρησιμοποιούσε αντισυλληπτικές μεθόδους πέρασε από τό 0% στό 66%, επίπεδο πού άπαντάται μόνο σέ βιομηχανικές χώρες. Τά κοινοτικά συμβούλια (banjar) χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον γιά τή διάδοση ή και έπιβολή τών νέων ιδεών, αλλά αυτό πού κυρίως βοήθα είναι τό θαυμάσια οργανωμένο δίκτυο κοινωνικών επαφών έντός τής κοινότητας, ή έλλειψη έξαρτημένης εργασίας, ή άλληλοβοήθεια στους άγρούς, ό μεταξύ οικογενειακών δανεισμός εργατικών χεριών χωρίς οικονομικά άνταλλάγματα, γενικότερα μιά κοινωνική δομή έξισωτική στίς πρακτικές τής εκφάνσεις παρά τήν έπιβίωση ενός άσθενοϋς συστήματος κάστας. Σημαντικό επίσης σημείο γιά τήν έπιτυχία του προγράμματος είναι τό γεγονός ότι τά banjar λειτουργούσαν άνέκαθεν ως θεσμοί κοινωνικής άσφάλισης γιά τούς άναξιοπαθείς και τούς γεροντότερους και τό κύρος τους αυτό τά βοήθησε στό νέο τους ρόλο.

Τά πιό πάνω δείχνουν ποικιλία στίς συλλήψεις, τό σχεδιασμό, τήν εφαρμογή, τίς υφιστάμενες κοινωνικές άντιστάσεις. Ποικιλία πού άποδεικνύει ότι ή παγκόσμια όμογενοποίηση μπορεί άκόμη ν' άποφευχθεί και ότι τά μονοπάτια τής όποιας εξέλιξης άπαιτούν φαντασία. Έργοιόν παραμένει ότι οι πολλές αντισυλληπτικές μέθοδοι πού υπάρχουν σήμερα, επιτρέπουν τήν έπιλογή τής καταλληλότερης κατά περι-

πτωση. Όμως όντως ό στόχος είναι ό μηδενισμός τής πληθυσμιακής αύξησης;

ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΝΤΩΣ ΤΟΣΟΙ ΠΟΛΛΟΙ ΠΑΝΩ ΣΤΟΝ ΠΛΑΝΗΤΗ;

Ή σχετικότητα του προβλήματος του υπερπληθυσμού έχει ήδη διαφανεί. Σχετικότητα ως προς τήν έπιδίωξη τής αναπτυξιακής πορείας, ως προς τό επίπεδο διαβίωσης αλλά και ως προς τούς τρόπους πού ό κόσμος άντιλαμβάνεται τό πρόβλημα. Έντούτοις ή υποτίμησή του θά ήταν άστοχη κυρίως λόγω του ήλιγγιάδους ρυθμού τών μεταβολών πού δέν επιτρέπει στά κοινωνικά σώματα νά άναπροσαρμοστούν. Με αυτή και μόνο τήν τελευταία έννοια ή οικολογική θεώρηση άποκτά βαρύτητα δικαιούμενη νά οικειοποιηθεί τον Μάλθους και όχι με τήν άπλουστευτικά γραμμική έννοια τής φέρουσας ικανότητας τών οικοσυστημάτων. Ή έννοια αυτή σχετικοποιείται άπόλυτα άν συνυπολογιστούν ή διαθέσιμη τεχνολογία, ό τύπος τής κοινωνικής οργάνωσης και ή μη άπομόνωση τών έπιμέρους οικοσυστημάτων ή πληθυσμών πού δροϋν έπ' αυτών. Τό βέβαιο πάντως είναι ότι ή ζήτηση ένέργειας, πρώτων ύλών και τροφίμων αύξάνει κατακόρυφα λόγω τής πληθυσμιακής έκρηξης και ότι —ένώ οι λύσεις είναι συχνά γνωστές— τίθενται συστηματικά σέ παρένθεση. Τό ξανάπαμε, τό σημαντικότερο ζήτημα είναι ή κατανομή τών πόρων ή όποία τόσο στο μικρο- όσο και στο μακρογεωγραφικό επίπεδο έχει μιά τάση νά διευρύνει τίς άνισότητες. Είναι λοιπόν αυτή ή τάση και όχι τά άπόλυτα πληθυσμιακά μεγέθη πού δικαιολογεί τήν καταστροφολογία, τό φόβο νέων πολέμων ή έξεγέρσεων. Δέν πρέπει άκόμη νά λησμονείται ή μεγάλη άνισότητα στην πληθυσμιακή κατανομή κατά γεωγραφικές ζώνες. Μέχρι πολύ πρόσφατα τά 2/3 τής άνθρωπότητας ήταν συγκεντρωμένα στό 15% τής έπιφάνειας τής Γής και άκόμη τό 92% τών κατοίκων του πλανήτη κατοικούσε τό βόρειο ήμισφαίριο. Είναι λοιπόν ή τάση άναστροφής αυτών τών μεγεθών πού αϊφνιδιάζει, όχι τά άπόλυτα μεγέθη, γιατί είχαμε συνηθίσει στην ιδέα ότι ή Εϋρασία διαθέτει τό 75% του παγκόσμιου πληθυσμού και ή Άφρική μόνο τό 9%.

Προσφάτως έχει εμφανιστεί και μιά υπεραιτιόδοξη σχολή στοχαστών περί τά ζητήματα του πληθυσμού και τής ανάπτυξης. Οι στοχαστές αυτοί πιστεύουν ότι μιά ύψηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα είναι έπιθυμητή, όχι μόνο σέ κλασικά άραιοκατοικημένες χώρες, όπου λόγου χάρη ή Μογγολία ή ή Λιβύη, αλλά γενικότερα στό σύνολο του πλανήτη. Ή εκ πρώτης δ-

πewos άφελής αυτή σχολή έχει κυριότερο εκπρόσωπό της τον Τζούλιαν Σάιμον ό οποίος, σε συνεργασία με τον μελλοντολόγο Χέρμαν Κάν, επιχείρησαν να ανατρέψουν τις άπαισιόδοξες άπόψεις του γνωστού *Report 2000* που είχε γραφεί κατ' έντολήν του τότε προέδρου των ΗΠΑ Τζίμυ Κάρτερ. Ο Σάιμον συνόψισε μάλιστα τις άπόψεις του στο μπέστ σέλερ *Ο τελευταίος πόρος (The Ultimate Resource)*, όπου επιχειρεί να εμφανίσει προοπτικές και λύσεις σε κάθε πρόβλημα επί τη βάσει της γνωστής προκλητικής συλλογιστικής ότι ή ανθρωπότητα επιλύει όλα τά προβλήματα που θέτει στον έαυτό της. Μόνο που έτσι θά μπορούσε να θεωρηθεί ως λύση και ό πυρηνικός δλεθρος ή ή χολέρα. Φυσικά ό Σάιμον δέν τό λέει αλλά, όπως μιά σειρά «ιδιοφυών προφητών», έμπιστεύεται την τεχνολογία και έναποθέτει στο ανθρώπινο μυαλό την επίλυση όλων των κοινωνικής φύσεως προβλημάτων μέσω της τεχνικής. Περισσότεροι άνθρωποι σημαίνουν κατ' αυτόν μεγαλύτερη πιθανότητα να λυθεί ένα πρόβλημα, ενώ ή στενότητα

των πόρων υποχρεώνει τις κοινωνίες να σκεφτούν για λύσεις. Τό θέμα φυσικά είναι τί καλό προκύπτει από την επίλυση ενός προβλήματος τό όποιο δημιουργήσες για να έχεις τή χαρά να τό λύσεις. Καί άκόμη παραπέρα: τί γίνεται αν άποτύχεις στις επικείμενες έξετάσεις;

Τά παιδιά όταν μεγαλώσουν λύνουν προβλήματα, αυτό είναι γνωστό, αλλά όταν είναι μικρά πρέπει να ανατραφούν χωρίς να προσφέρουν παραγωγικό έργο, αυτό είναι έξίσου γνωστό. Τό θέμα λοιπόν είναι αν θά καταφέρουν να μεγαλώσουν φυσιολογικά ή αν «έγκληματούμε γεννώντας θανατοποινίτες», κατά την έκφραση ενός φίλου μου καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Χαρτούμ. Τά «περισσότερα κρανία που θά σκύψουν πάνω στο πρόβλημα της ύψηλίου» όπως Ισχυρίζεται ό Σάιμον, κινδυνεύουν να περιέχουν έγκεφάλους άτροφικούς λόγω της πείνας και της άρρώστιας. Η στατιστική αυτή προσέγγιση κάπου πάσχει, κυρίως όταν συνεπικουρείται από τό έπιχείρημα ότι σε χώρες σαν τό Μπαγκλαντές δέν μπορεί να άναπτυχθεί ή έρευνα έ-

πειδή τό σύνολο του εργατικού δυναμικού είναι έντατικά άπασχολημένο. Η λύση κατά τον Σάιμον είναι παρούσα: τεχνικές έντάσεως κεφαλαίου, περισσότερο διαθέσιμος κόσμος, άπόρριψη των μαλθουσιανών ιδεών, άρα έντατική άνάπτυξη. Η ανθρωπινή έφευρετικότητα στην άποθέσή της, σαν να λές πως ή ανθρωπότητα βασίζεται στους μοναχικούς ιδιοφυείς έφευρέτες. Η άποψη της σχολής αυτής είναι άσφαλώς προϊόν της ρηγκανικής έποχής όπου οι άνθρωποι πρέπει να άποφασίζουν μόνοι τους, ποτέ με την καθοδήγηση του κράτους ή των ένδιάμεσων κοινωνικών φορέων. Συγκλίνει σε άφάνταστο βαθμό με τό νεοφιλελευθερισμό: περισσότερα ανθρώπινα όντα σημαίνουν μεγαλύτερη ζήτηση, άρα επενδύσεις, και ως έκ τούτου έπαναλειουργία της οικονομίας στο φύλ.

Άπό μιά έντελώς διαφορετική σκοπιά τέτοιες άπόψεις συμπλέουν με τους στόχους όρισμένων άφελών «τριτοκοσμικών» που βλέπουν στα περισσότερα πεινασμένα στόματα «τό θέμα της κρίσης του καπιταλισμού»

και την έκτροφη μιάς νέας τάξης επαναστατών. Την εξάντληση των φυσικών πόρων και τα οικολογικά δρια της ανάπτυξης δεν τά βλέπουν ούτε οι μόν ούτε οι δέ. Αντίθετα επιχειρηματολογούν υπέρ της σύγχρονης γεωργίας που πολλαπλασίασε παγκοσμίως την παραγωγή της μεταπολεμικά, μη βλέποντας την κατά κεφαλήν πτώση τροφίμων στην Αφρική ούτε τους λιμούς που χτύπησαν ακόμη και την κομμουνιστική Κίνα το 1958-62, λιμούς πρωτοφανείς στην Ιστορία. Η σχολή του Σάιμον επανερχόμενη σέ Ξναν λανθάνοντα εθνικισμό θεωρεί πολύ σημαντικότερο πρόβλημα την προϊούσα γήρανση της λευκής φυλής, χωρίς όμως νά εξηγεί γιατί. Εκτός βεβαίως κι αν ύπονοι τόν παραλογισμό του Ιατρικού συστήματος που ξεθεύει κολοσσιαία ποσά γιά νά συντηρεί ανθρώπους φυτά, όποτε όμως τίθεται υπό ήθική σκοπιά ένα μέγιστο οικολογικό ζήτημα: γιατί άραγε είναι ανήθικο νά περιορίζεις τις γεννήσεις και ήθικά αποδεκτό νά παρατείνεις τεχνητά τις ζωές έπειδή έτσι ή Ιατρική τεχνολογία αποφάσισε; Και γιατί ή θνησιμότητα των ώριμων ατόμων θά έπρεπε διαρκώς νά μειώνεται; Θέτω ώμα τό έρώτημα γιατί ώμα τίθενται τά πράγματα. Θεωρείται σήμερα αυτονόητη ή υιοθέτηση όποιας τεχνολογίας βγει στην αγορά και ούδόλως τίθεται έν άμφιβόλω ή χρησιμότητά της, πολύ λιγότερο δέν εξετάζονται οι πραγματικές της έπιπτώσεις. Ίδέες σάν του Σάιμον, του Κάν και λίγο παλαιότερα του Κόλιν Κλάρκ, του Άλμπερτ Χίρσαν και εκείνου του άγνωσμένου οικονομολόγου του 17ου αιώνα, του Γουίλιαμ Πέττυ, έχουν ως μοναδικό προσόν την κατάδειξη του γεγονότος ότι οι κραυγές των καταστροφολόγων δέν είναι ή μόνη δυνατή αξιοπρεπή διανοητική στάση. Ότι αντίθετα ένα μικρό ποσόν άισιοδοξίας επιτρέπεται, άρκει νά τεθούν οι προτεραιότητες. Άν οι πίο πάνω σφάλλουν, αυτό όφείλεται στην άναστροφή μέσων και στόχων που τούς κάνει νά συμπλέουν μέ ιδεολογικούς αντιπάλους τους υπό τό πρόσχημα της συνεχούς ανάπτυξης.

Πολύ πίο σεμνά και όρθολογικά είχε θέσει τό θέμα ό Νότσταϊν, άπορρίπτοντας τις θέσεις τόσο των «καταστροφολόγων» όσο και των «αισιόδοξων». Μόνο που ή θεωρία του «της δημογραφικής μετάβασης», παρά την ιδιοφυή της σύλληψη, δέν μπόρεσε νά έρμηνεύσει τά μοντέλα που άκολουθήθηκαν στις περισσότερες χώρες. Τό πρόβλημά της ήταν τό γνωστό: εκκινώντας από τό δυτικό μοντέλο θέλησε νά τό επιβάλλει σάν πανανθρώπινη, διιστορική συμπεριφορά, έρμηνεύοντας έτσι τά πώς και τά γιατί της ανάπτυξης μέ σημείο εκκίνησης τή δημογραφία. Όπως είπαμε ήδη, στις περισσό-

τερες χώρες σήμερα δέν τίθεται καν θέμα μετάβασης στό τρίτο στάδιο των χαμηλών γεννήσεων και θανάτων αλλά μάλλον επαναφοράς στό πρώτο, των υψηλών γεννήσεων και θανάτων, όχι μόνο ως ποσοστών αλλά και ως άπόλυτων μεγεθών πλέον. Αυτό είναι τό άποτύπωμα στον σύγχρονο κόσμο τεσσάρων δεκαετιών ανάπτυξης και αυτή ή πορεία που πρέπει νά αναστραφεί. Τά δεδομένα βρίσκονται πλέον ένώπιόν μας. Πολλές κοινωνίες ενημερούν οικονομικά παρά τόν ύψηλό τους δείκτη πληθυσμιακής αύξησης ή ακόμα και παρά την έλλειψη διαθέσιμου κεφαλαίου και φυσικών πόρων. Τό ίδιο συνέβαινε και στό παρελθόν όταν οι κοινωνίες σύντομα επανέρχονταν σέ κατάσταση ισορροπίας, άποροφώντας μιά τυχόν στιγμιαία διαταραχή στον πληθυσμιακό παράγοντα.

Δέν μπορούμε λοιπόν νά γενικεύουμε σέ δ,τι άφορά τό δημογραφικό ζήτημα. Υπάρχουν έπιμέρους λύσεις που όμως ύπαγορεύονται από τούς ύστατους στόχους της επιβίωσης της κοινωνίας σέ μιά νέα κατάσταση ισορροπίας, προσδιοριζόμενη από την κοινωνική δικαιοσύνη και την άποκατάσταση της σχέσης της μέ τό φυσικό περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- R. Dajoz: *Dynamique des population*, Mascon et Cie, 1974.
 H. le Bras: *L'avenir de la population mondiale*, La Recherche 103, Σεπτέμβριος 1979.
 Claire Brisset: *Surpopulation et Faim*, Cahiers Francais, No. 213, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1983.
 Lester R. Brown: *Analyzing the demographic trap* στο *The State of the World*, Worldwatch Institute, New York, 1987.
 Lester R. Brown: *World Food Resources and Population: The Narrowing Margin*, Population Bulletin, Vol. 36, No. 3.
 Nazli Choucri: *Population and Conflict*, UNFPA, New York, 1983.
 Catherine Coquery-Vidrovitch: *Afrique Noire, Permanences et Neptures*, Payot, Paris 1985.
 R. Cuca και C. Pierce: *Experiments in family planning*, John Hopkins, Baltimore, 1977.
 R. E. Easterlin: *What will 1984 be like?* Demography, Vol. 15, No. 4, Νοέμβριος 1978.
 FAO και UNFPA: *Report on Land Resources for Population of the Future*, Rome 1982.
 Pierre George: *Géographie de la Population*, Presses Universitaires de France, 6η έκδοση, Παρίσι 1983.
 Global 2000 Report: *The Resourceful Earth*, Blackwell, Λονδίνο 1980.

J. Hanlon και A. Aggarwal: *Mass sterilisation at gunpoint*, New Scientist, 5 Μαΐου 1977.

M.J.K. Harper: *Birth Control Technologies, Prospects for the Year 2000*, University of Texas Press, Austin, 1983.

Paul Harrison: *The Third World Tomorrow*, Penguin Books, Harmondsworth, 1981.

I.I.E.D. (International Institute for Environment and Development): *World Resources 1986*, New York (ειδικά τό κεφάλαιο 2).

International Statistical Institute: *World Fertility Survey, Major Findings and Implications*, London 1984.

Yves Lacoste: *Géographie du Sous-Developpement*, Presses Universitaires de France, 3η έκδοση, Παρίσι 1985.

H. Léridon: *Le role des méthodes modernes de contraception dans l'évolution de la fécondité*, Συνέδριο Régulation de la Fécondité, Παρίσι, Μάρτιος 1979.

Jonathan Lieberman: *Sommes nous très nombreux sur cette planète?* Παρ. Jeune Afrique (1355-56), 1986.

Robert McNamara: Λόγος στό Μ.Ι.Τ., Βοστώνη, Μασαχουσέτη, 28.4.1977.

D. Noin: *Géographie de la population*, Mascon et Cie, 1979.

Frank Notestein, Dudley Kirk, Sheldon Segal: *The Problem of Population Control*, στο P. M. Mauser (ed.), *The Population Dilemma*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1963.

O.N.U.: *Publications Demographiques*, Παρίσι, διάφορα έτη.

J. Peterson, *Global Population Projections through the 21st Century*, Ambio, Vol. 13, No. 3, 1984.

Παγκόσμια Πληθυσμιακή Συνδιάσκεψη: *The Population Debate, dimensions and perspectives*, Βουκουρέστι 1974 και Μεξικό 1984 (Πρακτικά).

Jean-Marie Poursin: *La population mondiale*, Le Seuil, Paris 1976.

Population Reference Bureau: *1986 World Population Data Sheet*, Washington D.C. 1986 (άπ' όπου έχουν παρθεϊτά περισσότερα στοιχεία).

A. Sauvy: *Théorie générale de la population*, P.U.F., Paris 1963 και 1966 (2 τόμοι).

A. Sauvy: *Mondes en Marche*, Calmann Levy, Paris 1982.

Albert Samuel: *La faim dans le monde*, Cahiers Francais, No. 213, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1983.

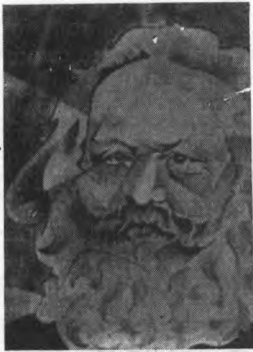
Julian Simon: *The Ultimate Resource*, Princeton University Press, 1981.

Max Sorre: *L'homme sur la terre*, Hachette, Παρίσι 1961.

U.N., *World Population Prospects: Estimates and Prospects as assessed in 1982*, Population studies No 86, New York 1985.

O.H.E.: *World Population Trends and Perspectives by Country 1950-2000*, 1979.

Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἰδεολογία

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Μιά νέα ἀναρώτηση

τοῦ Georges Labica

Συνεχίζουμε τή διερεύνησή μας ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀρχή, θέλω νά πῶ ἀπό μιά νέα ἀναρώτηση πάνω στά διάκενα τῆς ρεφορμιστικῆς ἰδεολογίας τῶν ὁποίων, ἴσως, ἀπό ὑπερβολική συγκαταβατικότητα ὑπερτιμήσαμε τίς ἐπιπτώσεις, θέτοντας ἀκόμη μιά φορά τό ζήτημα τῆς ἰδεολογίας τῶν κυριαρχούμενων ὡς πρός τό ὁποῖο ἄς θεωρήσουμε κατακτημένη τήν ἀποψη ὅτι ἡ τάξη τῆς παραγωγῆς διαθέτει τή δική της διαλεκτική, δηλαδή τή διαλεκτική τῆς πάλης τῶν τάξεων πού, βεβαίως, δέν μᾶς τά ἔχει πεί ὅλα ἀκόμη, καταφεύγοντας, τέλος, στήν ἐπικουρία τῆς γιατί τά ὀριά τῆς εἶναι λιγότερο ἀξεπέραστα ἀπ' ὅσο φαίνεται. Οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές δέν εἶναι ρητορικές. Βαδίζουμε σέ ἐκεῖνο τό πεδίο ὅπου ὁ Μάρξ θεωρητικοποίησε λιγότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἀνιχνεύοντας κατευθύνσεις πού ἡ μεταγενέστερη ἱστορία ἀκολούθησε, ἀνέπτυξε καί μερικές φορές τυποποίησε.

Ρωγμές ἢ ρυτιδώματα;

(...) Καμιά ἀνάγνωση, καμιά πρακτική δέν καταφέρνει νά βάλει ἐντός παρενθέσεως τή φύση τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἐκφράζονται στή φόρμα-ἰσοδύναμο (χρῆμα). Ἀντίθετα, ἀπό τό ἐμπόρευμα ὡς τό χρῆμα, στή συνείδηση ὅπως καί στήν πραγματικότητα, ἡ φύση τῶν σχέσεων παραγωγῆς ἐπιβάλλεται πάντοτε στούς κοινωνικούς/ἀντιπάλους. Ἡ κοινωνική σχέση, ἔχοντας ἀποκτήσει τήν πληρότη-

τά τῆς στή σχέση Χ-Χ' [Χρῆμα-Χρῆμα], ὅπου ἡ ἀξία αὐτομετασηματίζεται σέ ἀξία, «*ὑλοποιεῖται στή μορφή ἑνός ἀντικειμένου, τοῦ χρήματος*», τό ὁποῖο «*ἀποκτᾶ ἔτσι τήν ιδιότητα νά δημιουργεῖ ἀξία, νά ἀποφέρει κέρδος, ἐντελῶς φυσιολογικά ὅπως ἡ ἀχλαδιά κάνει ἀχλάδια*». ¹ Πρόκειται γιά τήν «*πιό βάνουση καπιταλιστικῆς μύθευσης*», τόν «*αὐτόματο φετιχισμό*», (automatische Fetisch) κάτω ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ ὁποίου τό κεφάλαιο, αὐτή ἡ «*μυστηριώδης πηγή*» τοῦ ἑαυτοῦ του, προβαίνει στήν αὐτοδημιουργία του, καί καθιστώντας «*μὴ ἀναγνώρισιμη τήν καταγωγή τοῦ κέρδους*», «*χορηγεῖ στό ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς διαδικασίας παραγωγῆς, διακριτοῦ ἀπό τήν ἴδια τῆ διαδικασία, ἀνεξάρτητη ὑπαρξη*». ²

Οἱ σημερινές διακυμάνσεις τοῦ δολαρίου, πού κανένας οἰκονομολόγος δέν καταφέρνει νά ἐξηγήσει κι ἀκόμη λιγότερο νά ἐλέγξει, μᾶς δίνουν μιάν τέλεια ἀπόδειξη.

Ὅσο ἰσχυρές κι ἄν εἶναι οἱ ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τῆς δομῆς πού παράγουν οἱ ταξικοί ἀγῶνες, ποτέ δέν ἀγγίζουν τήν οὐσία. Δέν εἶναι παρά διευθετήσεις καί... ὑποσχέσεις. Αὐτό συμβαίνει π.χ. μέ τή νομοθεσία τοῦ ἐργοστασίου.

«*Ὁ ἐκμηχανισμός θά συνταράξει κυριολεκτικά τή νομική σχέση μεταξύ ἀγοραστή καί πωλητῆ τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἔτσι πού ὀλόκληρη ἡ διαδικασία θά χάσει ἀκόμη καί τά ἐξωτερικά τῆς γνωρίσματα ὡς ἐλεύθερη συναλλαγῆ μεταξύ ἐλεύθερων προσώπων.*

Αὐτό ἀκριβῶς παρέσχε ἀργότερα στό ἀγγλικό Κοινοβούλιο τό νομικό πρόσχημα γιά τήν ἐπέμβαση τοῦ κράτους στό καθεστῶς τῶν ἐργοστασίων. (...) Καθώς τό κεφάλαιο, ἀπό τή φύση του, εἶναι ἰσοπεδωτικό στό ὄνομα τοῦ ἔμφυτου δικαίωμάτος του, ἀπαιτεῖ νά εἶναι ἴδιες γιά ὅλους οἱ συνθήκες τῆς ἐκμετάλλευσης σέ ὅλες τίς σφαῖρες τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι οἱ ἐργατικοί συνεταιρισμοί «*ἀναπαράγουν καί δέν μποροῦν νά μὴ ἀναπαράγουν παντοῦ στήν πραγματικὴ τους ὀργάνωση ὅλα τά ἐλαττώματα τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος*» ⁴.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τό ζήτημα τῶν ἐθνικοποιήσεων, ἀντικείμενο σήμερα ἀντιδικιών, συχνά συγκεχυμένων. ⁵

Στή βάση αὐτή οἱ ἀπολογίες τῆς Ἀριστερᾶς ὅπως καί τῆς Δεξιᾶς πού ἀναφέρονται στή «*συμμετοχή*», στά μερίσματα ἢ, στίς μέρες μας, στόν «*ἐργατικό καπιταλισμό*» παρουσιάζουν ἐξαιρετικὴ εὐρωστία. Ὡστόσο, ὅπως ἤδη παρατηροῦσε ὁ Ἐνγκελς στόν

1 Κ. Μάρξ *Κεφάλαιο*, III, 2, σ. 56 τῶν Editions Sociales ἢ Marx-Engels Werke, 25, 405.

2. Στό ἴδιο 56-57.

3. *Κεφάλαιο*, I, 2, σελ. 80-81.

4. *Κεφάλαιο*, 3, 2, 6. 105 καί MEW, 25, 456.

5. Βλ. τά σχετικὰ λήμματα στό *Dictionnaire Critique du Marxisme*, Georges Labica, (διευθύνση) καί Gérard-Bensussan (συνεργασία).

Προυντόν, όλα αυτά είναι «σάν να κόβεις άσημένα πεντόφραγκα στο φεγγαρόφωτο» (γράμμα στον Μάρξ, 18 Σεπτ. 1846).

Οι αγώνες που ανακυκλώνονται

Οι αναστατώσεις, όποια κι αν είναι ή έντασή τους, αποδεικνύουν την αντίσταση των γεγονότων. Είναι λιγότερο «χαμένες ευκαιρίες», που εύκολα μπορεί να τις δικαιολογήσει κανείς εκ των υστέρων, παρά εμπειρία των όριων εντός των οποίων περιορίζονται, όριων εσωτερικών των ιδεολογικών αυταπατών και εξωτερικών της ικανότητας έλέγχου και καταστολής εις βάρος των κυριαρχουμένων. "Αν ο Φεβρουάριος του 1848 επέτρεψε στο προλεταριάτο να εμφανιστεί στο προσκήνιο «ως ανεξάρτητο κόμμα», αυτή ή συγκυρία δέν του παρέσχε ώστόσο παρά «τό πεδίο εν όψει του αγώνα για την επαναστατική χειραφέτησή του, όχι όμως την ίδια τή χειραφέτησή του».⁶

Αφέθηκε να αυτοπαρασυρθεί από τό μύθο της αδελφότητας, «αυτήν τή φανταστική κατάργηση των ταξικών σχέσεων».⁷ Η άστική τάξη του αντίταξε τούς μικροπαραγωγούς, τό λούμπεν προλεταριάτο και τούς χωρικούς, «τήν τάξη που αντιπροσωπεύει τή βαρβαρότητα μέσα στον πολιτισμό» και ή όποια θά κάνει τό δικό της Φλεβάρη στις 10 Δεκεμβρίου. Όταν έγινε τό πραξικόπημα που χαιρέτησε ο Γκιζό «ως τόν πλήρη και όριστικό θρίαμβο του σοσιαλισμού», ο Μάρξ διέβλεψε μέ έναργεια ότι ή ύποκατάσταση τής

έκτελεστικής εξουσίας στις άρμοδιότητες τής νομοθετικής θά προαναγγείλει τό βάθεμα τής επαναστατικής διαδικασίας (είναι τό επεισόδιο του «γεροτυφλοπόντικα») αλλά συνάμα θά διαπιστώσει ότι όλες «οί αναταραχές αντί να καταστρέψουν τήν κρατική μηχανή δέν θά αποφέρουν παρά τήν τελειοποίησή της».⁸

Θά μπορούσε ακόμη να διαπιστώσει κανείς ότι επρόκειτο για τήν άνοδο στην έξουσία των τελευταίων άστικών στρωμάτων. Άλλά ούτε ή Κομμούνια πέτυχε τή ρήξη τής όποίας όλοφάνερα ήταν ο φορέας. Άπό τήν έξουσία των Σοβιέτ, τό 1917, προήλθαν τό συγκεντρωτικό κράτος και ή γραφειοκρατία σε σημείο που ο Στάλιν, είκοσι πέντε χρόνια άργότερα, να χαρακτηρίσει ξεπερασμένη τή θέση για τό μαρασμό του κράτους. Ο Μάρξ του 1968 που για τούς πιο μετριοπαθείς όφειλε να «αλλάξει τόν άξονα πλεύσης», για τούς πιο φιλόδοξους «ν' αλλάξει τή ζωή», για τούς μέν και για τούς δέ να δρομολογήσει τή «ρήξη μέ τόν καπιταλισμό», ικανοποιείται ώστόσο στην διαχείριση τής Κρίσης, τής όποίας τό άρχικό κεφαλαίο αποκρύπτει τό μικρό άρχικό του κεφαλαίου ενώ οι «ειδικοί», χωρίς πιά να νοιάζονται για τή λειτουργία παραγωγής ήγεμονίας, επενδύουν στην ύπηρεσία τής εξουσίας και όπως λέει ο άλλος κάθονται σ' αυγά τους. Τό σχέδιο τής κοινωνικής επανάστασης για μία φορά ακόμη άμβλώθηκε σε άλλαγή κυβέρνησης. Η ρήξη έγινε εναλλαγή και εσχάτως «συγκατοίκηση». Τό κλειδαμπάρωμα άποδείχτηκε άποτελεσματικότατο.

Είναι άθραυστο; Η άπάντηση που δίνει ή άλτουσεριανή θέση για τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, που περιέχουν τις εργατικές οργανώσεις, κόμματα και συνδικάτα, ως προς τό κύριο, είναι θετική. Ο Έτιέν Μπαλιμπάρ τή συνοψίζει ως έξης:

«Οί ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους είναι λειτουργικά ένταγμένοι στην διαδικασία των σχέσεων αναπαραγωγής. Άναπτύσσουν άπειρους τρόπους (θρησκευτικούς, πολιτιστικο-εκπαιδευτικούς, επαγγελματικούς, πολιτικούς, νομικούς, ήθικοοικογενειακούς κ.λπ.) ύποταγής ή "έγκλησης των άτόμων σε ύποκειμενα". Είναι ταυτόχρονα αντικείμενο και πεδίο ταξικών αγώνων στους όποιους προσδίδουν τις συγκεκριμένες ιστορικές τους μορφές. Γι' αυτό ή άποψη του Άλτουσέρ αντιπροσωπεύει προφανώς τήν πιο ριζική άπόπειρα για να θεμελιώσουμε τήν κλασική μαρξιστική θέση σύμφωνα μέ τήν όποια ο "πυρήνας" τής κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας είναι ή νομική ιδεολογία (διακριτή από τό δικαιο, παρόλο που δέν μπορεί να ύπαρ-

6. Κ. Μάρξ, *Ταξικοί αγώνες* στη Γαλλία, και MEW 7, 18.

7. Κ. Μάρξ, *Ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*, MEW, 7,21.

8. Κ. Μάρξ, *18 Μηνιαία*, VII, και MEW 8, 196-97.

ξει χωρίς αὐτό) καί, ἐπομένως, γιά νά στοχαστοῦμε τήν ἱστορία καί τήν πολιτική ἐξω ἀπό τίς κατηγορίες αὐτῆς τῆς νομικῆς ἰδεολογίας. Ἀλλά ταυτόχρονα, ἐνῶ διατηρεῖ τήν ἀποψη ὅτι μόνο ἡ ἰδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ σέ πλήρες σύστημα —πράγμα πού κάνει δύσκολο τό νά μιλά κανεῖς γιά κάποια "κυριαρχοῦμενη ἰδεολογία" ἀπομονώσιμη ὡς τέτοια— ὀρίζει ὅτι στή διαρκή "ἰδεολογική ταξική πάλη" τό καθοριστικό στοιχείο, σέ τελευταία ἀνάλυση, παραδόξως εἶναι ἡ θέση πού κατέχουν *μέσα στό ἰδεολογικό πεδίο* οἱ κυριαρχοῦμενες καί ὑφιστάμενες τήν ἐκμετάλλευση τάξεις». ⁹

Θά ἐπανεέλθουμε στόν ἀντιφατικό χῶρο πού ὀρίζουν οἱ ἰδεολογικοί μηχανισμοί τοῦ κράτους. Σημειώνουμε ὡστόσο, ἂν τραβήξουμε στίς ἀκραίες συνέπειες τῆ λογικῆ τῆς ἐνταξίας, ὅτι κάποιιο ἐπίγονοι (τοῦ ἀλτουσερισμοῦ), δέν θά μπορέσουν νά ἀποφύγουν τή διαπίστωση γιά τήν πλήρη νομιμοφροσύνη τῆς ἐργατικῆς τάξης καί θά ἀμφισβητήσουν ἀκόμη καί τήν ὑπαρξή της πού θά τήν ἀποδώσουν σέ «ἐφεύρημα» τῆς μπουρζουαζίας. ¹⁰

Ἡ Ἐδέμ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου

Τά δύσκολα παιγνίδια τοῦ δυνατοῦ καί τοῦ ἐφικτοῦ, τῆς θεωρίας καί τῶν συγκυριῶν ἔδωσαν ἀφορμή στόν Μάρξ καί στόν Ἐνγκελς γιά διάφορες κρίσεις, μερικές φορές καί γιά ἐπανορθώσεις. Ἄς θυμηθοῦμε τή φοβερή ἔγκληση τοῦ *Μανιφέστου*:

«Οἱ ἰδέες σας οἱ ἴδιες ἀπορρέουν κι αὐτές ἀπό τό ἀστικό καθεστῶς παραγωγῆς καί ἰδιοκτησίας· τό δικαίό σας δέν εἶναι παρά ἡ βούληση τῆς τάξης σας ἀνυψωμένη σέ νόμο, βούληση πού τό περιεχόμενό της καθορίζεται ἀπό τίς ὑλικές συνθήκες ὑπαρξῆς τῆς τάξης σας».

Ἄπηχῶσε ἡ φράση αὐτή ἐκείνες τίς σελίδες τῆς *Γερμανικῆς Ἰδεολογίας* ὅπου ὁ Μάρξ ἀφοῦ ἐξέθετε τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα σέ συμφέρον ἰδιαίτερο καί συλλογικό καθώς καί τή λύση τῆς ἀντίφασης αὐτῆς στήν «ἀπατηλή κοινότητα» τοῦ κράτους, συμπεραίνει:

«Ἐπεται ὅτι ὅλοι οἱ ἀγῶνες στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους, ὁ ἀγῶνας μεταξύ τῶν δυνάμεων τῆς δημοκρατίας, τῆς μοναρχίας καί τῆς ἀριστοκρατίας, ὁ ἀγῶνας γιά τό δικαίωμα ψήφου κ.λπ., δέν εἶναι παρά οἱ ἀπατηλές μορφές κάτω ἀπό τίς ὁποῖες διεξάγονται οἱ

πραγματικοί ἀγῶνες μεταξύ τῶν διαφόρων τάξεων». ¹¹

Σέ αὐτή τήν τελεσιδικία ἀπόφαση, πού ἡ αἰσιοδοξία της θεμελιώνεται πάνω στήν ἀρχή τῆς *ἐξωτερικότητας* τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀντιτάσσεται, σαράντα χρόνια ἀργότερα, ἐκείνη τοῦ Ἐνγκελς τῆς ὁποίας ἡ αἰσιοδοξία αὐτῆ τῆ φορά προϋποθέτει τήν *ἐσωτερικότητα* τῆς ἐργατικῆς τάξης ὡς πρός τοὺς θεσμούς. Ὁ Ἐνγκελς, ἔχοντας ὑποστηρίξει τήν ἀποψη ὅτι, τό 1848, λόγω τῆς ἀνωριμότητας τῶν οικονομικῶν συνθηκῶν στήν ἀρχή τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, «οἱ προλεταριακές μάζες δέν εἶχαν καμιά ἰδέα γιά τόν ἀκολουθητέο δρόμο», στηριζόμενος στίς πρόσφατες ἐκλογικές ἐπιτυχίες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, θά προσθεῖ:

«Ἄν αὐτό συνεχιστεῖ ἔτσι ἀπό σήμερα ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα θά κατακτήσουμε τό μεγαλύτερο τμήμα τῶν μεσοστρωμάτων, μικροαστοῦς καί μικροχωρικούς, καί θά ἀναπτυχθοῦμε ὡς τό σημεῖο νά γίνουμε ἡ ἀποφασιστική δύναμη στή χώρα, μπροστά στήν ὁποία ὄλες οἱ ἄλλες δυνάμεις, εἴτε τό θέλουν εἴτε ὄχι, θά ὀφείλουν νά ὑποκλιθοῦν». ¹²

Τέλος στά χαρακώματα, ἡ ἐπανάσταση βρίσκεται στήν ἄκρη τοῦ δικαιώματος τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Ὁμως, ὁ ἴδιος ὁ Ἐνγκελς, τρία χρόνια νωρίτερα, ἐπανερχόμενος αὐτοκριτικά στά συμπεράσματα τοῦ ἔργου του *Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία* ὅπου προέβλεπε τή συμμετοχή τῶν «ἰδίων τῶν καπιταλιστῶν» στήν ἀπελευθέρωση τῆς κοινωνίας, ἔγραφε:

«Ὅσο οἱ κατέχουσες τάξεις ὄχι μόνο δέν αἰσθάνονται καμιά ἀνάγκη ἀπελευθέρωσης ἀλλά ἀντίθετα μέ ὅλη τους τή δύναμη ἀντιτίθενται στήν ἀπελευθέρωση τῶν ἐργαζομένων, ἡ ἐργατική τάξη θά ἀναγκαστεῖ νά ἀναλάβει καί νά φέρει σέ πέρασ *μόνη της* τήν κοινωνική ἐπανάσταση» ¹³ (ὑπογράμμιση Ζ.Λ.)

Τό «σόλο» (τῆς ἐργατικῆς τάξης, σύμφωνα μέ τή γνωστή ἔκφραση τοῦ Μάρξ) ἔπαυε, τάχα, νά εἶναι «ἐπικήδειο ἄσμα»;

Ἄς σταθοῦμε γιά λίγο στό ζήτημα τοῦ δικαιώματος τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Μιά ὀρισμένη ἀστυρότητα ἀπέναντι στίς ἀυταπάτες τοῦ Ἐνγκελς δέν εἶναι ὑποχρεωτικά ἀπαραίτητη. Ἄς πάρουμε ὑπόψη ὅτι μ' αὐτόν, καί περισσότερο γιά τόν Μάρξ, ἡ καθολική ψηφοφορία ἦταν μιά ἐξαιρετική κατάκτηση, πού πραγματοποιούνταν μπροστά στά μάτια τους, φορέας τῶν πιό γόνιμων ἐλπίδων στήν Ἀγγλία, τήν Γαλλία, τήν Γερμανία. Ἐμεῖς, ἐνῶ ἐκεῖνος ὁ 19ος αἰῶνας ἔχει

τελειώσει καί σέ λίγο τελειώνει κι ὁ 20ός, γνωρίζουμε τί πρέπει νά συγκρατήσουμε ἀπ' αὐτή τήν ἱστορία: ἡ πρόσφατη καί σημαντική ἐπέκταση τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος καταρχήν στίς γυναῖκες, στή συνέχεια στοὺς νέους ἄνω τῶν δεκαοχτώ καί ἀβριο στοὺς μετανάστες (;) ἐπιβεβαίωσε στίς δυτικές δημοκρατίες ὀλοκληρωτικά τήν κυριαρχία τοῦ ἀστισμοῦ, καί τήν ἐξίσου καταπληκτική ἰκανότητα τοῦ ἰδεολογικῆς ἀφομοίωσης, ἐνσωμάτωσης καί ἐλέγχου. Τό «μέσον ἐξαπάτησης» δέν μετατράπηκε σέ «μέσον χειραφέτησης» σύμφωνα μέ τήν ἐνγκελσιανή πρόβλεψη. Θά ἐπανεέλθουμε διότι, ἀκριβῶς τό ζήτημα ἄπτεται τῆς ἰδεολογίας. Ἀλλά ἄς ξεφορτωθοῦμε στό μεταξύ τήν ὀλοφάνερη παλινωδία στήν ὁποία ἔδωσε λαβή αὐτή ἡ «κατάκτηση» στοὺς κόλπους τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τή μορφή τῆς ἐναλλακτικῆς διεξόδου, πού τάχα τοῦ προσφέρεται μεταξὺ «βίαιου δρόμου» καί «εἰρηνικοῦ δρόμου». Σά νά 'ταν αὐτό τό ζήτημα! Λές καί θά ἦταν δυνατόν οἱ κυριαρχοῦμενοι νά προκρίνουν ἀντί τοῦ «εἰρηνικοῦ δρόμου» τό δρόμο τῆς ἀνοιχτῆς βίας τῆς ὁποίας θά ἦταν τά πρῶτα θύματα, ὅπως ἀλλοῦστε εἶναι τά θύματα τῆς θεσμοποιημένης βίας. Λές κι ἔχουν τή δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς. Ἐνα παρόμοιο διδάγμα, ὅπως κι ἂν ἐμφανίζεται, παραγνωρίζει τίς ἱστορικές συνθήκες. Ἡ ἀναίρεσή του, καθαρά ἠθική, ἐπικυρώνει τά ἀποτελέσματα τῆς δομῆς. Διότι τό πρόβλημα εἶναι τελείως διαφορετικό: τό πρόβλημα εἶναι ἕνας ἀγῶνας μέσα-ἐξω, ὅπου τό παιγνίδι δέν εἶναι προαποφασισμένο. Ὁ Ἐνγκελς δέν τό ἀγνοοῦσε καθώς ὑπογράμμισε μέ ἀστυρότητα στό *Σοσιαλισμό τῶν νομικῶν*:

«Ἡ ἐργατική τάξη μέ τό μετασχηματισμό τοῦ φεουδαλικοῦ τρόπου παραγωγῆς σέ καπιταλιστικό ἀποξενώθηκε ἀπό κάθε ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς. Καθῶς δέ μέ τοὺς μηχανισμοῦς καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀναπαράγεται διαρκῶς σ' αὐτήν τήν κληρονομική κατάσταση τῆς μὴ κατοχῆς (*Eigentumlosigkeit*), δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει ἰκανοποιητικά τή θέση της μέσα ἀπό τίς ἀπατηλές, νομικές προκειμένες τοῦ ἀστισμοῦ.

9. E. Balibar, στό *Dictionnaire Critique du Marxisme*, δ.π., λήμμα «appareil», σ. 56.

10. B. Edelman, ἐκδ. Cl. Bourgeois, Paris 1978.

11. *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, E.S. 62, καί MEW, 3, 33.

12. Φ. Ἐνγκελς, «Πρόλογος τοῦ 1895 στοὺς *Ταξικούς ἀγῶνες στή Γαλλία*», MEW, 22, 524.

13. Ἐνγκελς, «Πρόλογος» τοῦ 1892 στήν *Κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία*, MEW 22, 321, καί E.S. σ. 391.

Δέν μπορεί νά αναγνωρίσει πλήρως ή ίδια αυτή τήν κατάσταση παρά μόνο αν κοιτάξει τά πράγματα χωρίς τά γυαλιά τού νομικού, αν τά δει μέσα στήν πραγματικότητα τους¹⁴». |

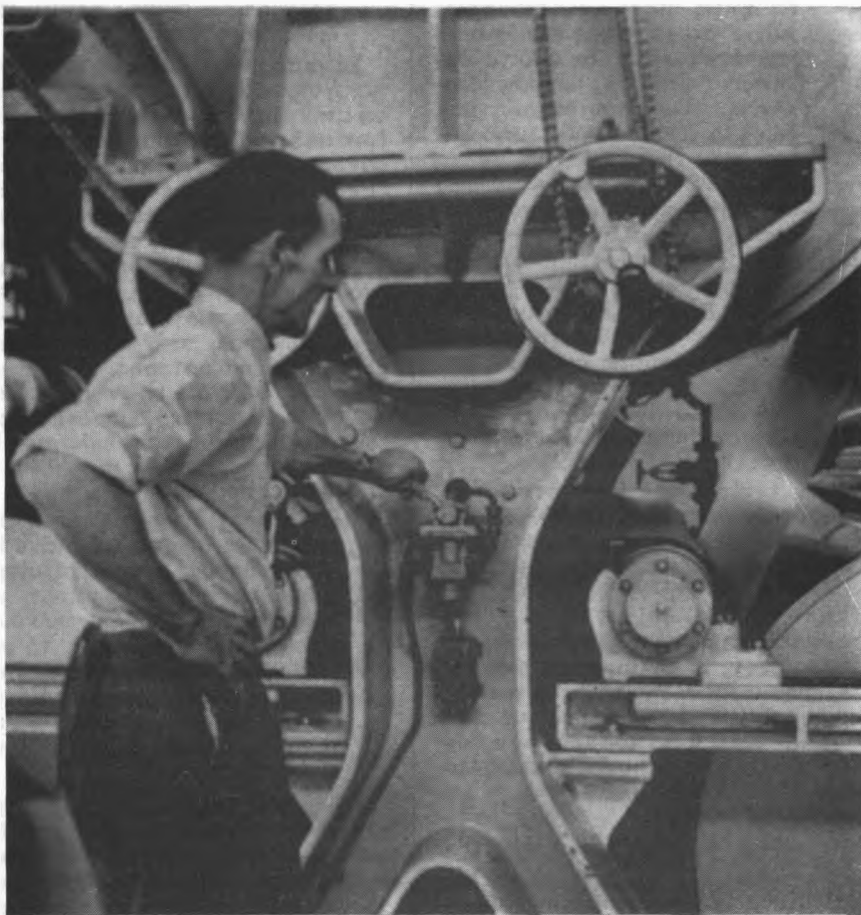
Ο Π. Σιότλερ¹⁵ στήν έμπεριστατωμένη μελέτη πού αφιέρωσε σ' αυτό τό κείμενο τού Ένγκελς έξάγει τά ανάλογα συμπεράσματα: ό Ένγκελς προβαίνει «σέ ριζική έκκαθάριση λογαριασμών μέ τή νομική ιδεολογία, κυρίαρχη στό πλαίσιο τού ίδιου τού εργατικού κινήματος»: υποστηρίζει ότι «μαρξισμός και νομική ιδεολογία είναι άσυμβίβαστα». Τέλος τών αυταπατών.

Νά προσθέσουμε ότι ακόμη και ή «καταστρατήγηση τού νόμου», ακόμη κι όταν οί κυριαρχούμενοι αγωνίζονται γιά τό σεβασμό δικαιωμάτων πού παραδίδουν οί κυρίαρχοι, πραγματοποιείται στό χώρο τού δικαίου και επιβεβαιώνει τήν ήγεμονία του; Ότι τό ίδιο συμβαίνει μέ τήν κατάκτηση «νέων δικαιωμάτων»; Ότι ή διεκδίκηση τής ισότητας δέν πέτυχε ακόμη τό τέλος τών τάξεων; Ότι κανείς δέν πέτυχε νά δει πίσω από τό εργατικό δίκαιο τήν ιδιοποίηση τών μέσων τής παραγωγής; Μήπως όλα αυτά σημαίνουν ύποτίμηση τής διαλεκτικής τών αγώνων, τής καθημερινής τους αναγκαιότητας και τών έπιτευγμάτων τους; Καθόλου. Όριακά, σημαίνουν, αντίθετα, τονισμό τής σημασίας τους, άπαλλαγή από τήν αυταπάτη τής έσωτερικής κατάρρευσης τού συστήματος (ρεφορμισμός) αλλά και από τήν άρνηση νά δουλεύει κανείς πάνω στίς αντιφάσεις τού συστήματος (άριστερισμός).

«Τό εργατικό δίκαιο», γράφει ύπέροχα ό Λυόν-Καέν, «χει μιά διαλεκτική δομή: σέ μιά δεδομένη στιγμή εκφράζει ταυτόχρονα τό καθεστώς τής εκμετάλλευσης και τούς περιορισμούς της πού ό εργατικός αγώνας τού επιβάλλει. Τό εργατικό δίκαιο είναι λοιπόν τό δίκαιο πού δεσπόζει στά νόμιμα έργαλεία τής εργατικής ταξικής πάλης και τίς κατακτήσεις πού ύπήρξαν χάρη σ' αυτά τά έργαλεία». ¹⁶ Αποτελεί έπομένως «μιά σειρά κατακτήσεων τής εργατικής τάξης εις βάρος τής εργοδοσίας και τού κράτους, συνέπεια τής πολιτικής και τής οικονομικής της πάλης, κατακτήσεις συχνά άκυρωμένες και έπανακατακτημένες πού συμβάλλουν στή βελτίωση τής θέσης της χωρίς ποτέ νά πετυχαίνουν νά αλλάξουν ριζικά τήν εργατική συνθήκη». ¹⁶

(...) Πρέπει, λοιπόν νά συμπεράνει κανείς ότι:

«ή σφαίρα τής κυκλοφορίας τών έμπορευμάτων, όπου πραγματώνεται ή άγορά και ή πώληση τής

εργατικής δύναμης είναι ή πραγματική Έδέμ τών δικαιωμάτων τού Άνθρώπου και τού Πολίτη, ότι αυτό πού πραγματικά βασιλεύει μόνο του είναι ή Έλευθερία, ή Ίσότητα, ή Ίδιοκτησία και ό Μπένθαμ»;¹⁷

Σ' ένα πολιτικό του άρθρο στήν *Νέα Έφημερίδα τού Ρήνου* ό Μάρξ έγραφε: «*Η άστική ιδιοκτησία είναι τό ίδιο άγία και άτρωτη όσο ή φεουδαλική ιδιοκτησία είναι άμφισβητήσιμη και τρωτή*». Έπισημαινε έδώ ένα τεράστιο έμπόδιο, ύποτιμώμενο συχνά, πού άπαγορεύει ώστόσο κάθε άναλογία ανάμεσα στή μετάβαση από τόν φεουδαλικό τρόπο παραγωγής στόν κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής, ή διαφορετικά ότι τό προλεταριάτο και οί κυριαρχούμενοι γενικώς δέν μπορούν νά έπαναλάβουν εις βάρος τού άστισμού τό χτύπημα πού αυτός κατάφερε κατά τής φεουδαρχίας, νά επιβάλλει τήν οικονομική του κυριαρχία ένόσω διαρκεί ή πολιτική ήγεμονία τού αντιπάλου του. Οί κυριαρχούμενοι πρέπει νά καταφέρουν στόν αντίπαλό τους ένα διπλό χτύπημα, οικονομικό και πολιτικό, και μάλιστα τριπλό: ιδεολογικό. Γνωρίζουμε άλλωστε ότι τό άστικό

κάστρο δέν άποτελείται από έξχωρα έξαρτήματα κι ότι δέν καταστρέφεται από τά μέσα. Σέ τί χρησιμεύει, λοιπόν, ή ύπονόμευση; Έδώ βέβαια δέν τίθεται σέ άμφισβήτηση ή ύπαρξη τής εργατικής τάξης ούτε ό πραγματικός της αγώνας ένάντια στά φαινόμενα, ένάντια και μέσα στό κράτος, ένάντια και μέσα στή νομικοαστική ιδεολογία ούτε ό αγώνας της γιά τήν πιό πλατιά δημοκρατία. Διαμφισβητείται ή άποτελεσματικότητά της και ικανότητά της νά φέρει σέ πέρας τόν τελικό σκοπό, πράγμα πού δέν έξαρτάται από τήν ύπαρξη της. Από πού θά προέλθει λοιπόν αυτή ή ικανότητα και ή άποτελεσματικότητα αν όχι από τήν έπιστη-

14. Ένγκελς, *Γιά τή θρησκεία*, ES. 266 και MEW 21, 494.

15. P. Sciöttlter, «Fred. Engels et Karl Kautsky, critiques du "Socialisme des juristes", *Procés* 1982, άρ. 91, 145-177, και στό *Demokratie und Recht*, 1980, φ. 1.

16. G. Lyon-Kaen, *Manuel du droit du travail et de la Sécurité Sociale*, LGDJ, 1955 Παρις, σ. 18.

17. *Κεφάλαιο*, 1, 1, 178.

μονική γνώση τῶν ὑλικῶν τῆς συνθηκῶν; Σ' αὐτὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ξαναγυρίζουμε.

Ἡ κριτική μέσα στὴν ἀναταραχή

(...) Ἐπιστήμη καὶ προλεταριάτο

Ὅτι ὑπάρχει μιά σύνδεση μεταξύ ἐπιστήμης καὶ προλεταριάτου εἶναι ἀναντίρρητο. Αὐτό ἄλλωστε ἐκφράζει τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ μαρξισμού, τὴν πιό βαθιὰ πρόθεση τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ. Γνωρίζουμε τὸ ἀντικείμενο μιᾶς τέτοιας ἐπιστήμης:

«Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι γιά μᾶς οὔτε μιά κατάσταση πού πρέπει νά δημιουργηθεῖ οὔτε ἓνα ἰδανικό στό ὁποῖο ὀφείλει νά προσαρμοστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμό τὴν πραγματική κίνηση (Wirkliche) πού καταστρέφει τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων».¹⁸

Ὁ κομμουνισμός εἶναι ἡ δράση τοῦ προλεταριάτου ἡ ἐγγεγραμμένη στὴν οἰκουμενική ἱστορία:

εἶναι «ἡ οἰκουμενική, ἡ ἱστορική ὑπαρξη τῶν ἀτόμων, ἡ ἀλλιώς ἡ

ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τὴν οἰκουμενική ἱστορία ὑπαρξη τῶν ἀτόμων. (...) Οἱ σοσιαλιστές καὶ οἱ κομμουνιστές εἶναι οἱ θεωρητικοὶ τῆς προλεταριακῆς τάξης (...). Ὅσο ἀναζητοῦν τὴν ἐπιστήμη, ὅσο δέν κάνουν παρά συστήματα, ὅσο βρίσκονται στὴν ἀρχὴ τῆς πάλης, δέν βλέπουν μέσα στὴν ἀθλιότητα παρά τὴν ἀθλιότητα, χωρίς νά διακρίνουν τὴν ἐπαναστατική πλευρά, τὴν ἀνατρεπτική, πού θά ἀνατρέψει τὴν παλαιὰ κοινωνία. Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ ἐπιστήμη πού παράγεται ἀπὸ τὴν ἱστορική κίνηση καὶ συνδέεται μαζί της μέ πλήρη ἐπίγνωση, παύει νά εἶναι δογματική· γίνεται ἐπαναστατική».¹⁹

Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι ἀφομοιώσιμος σέ καμιά φιλοσοφία, σέ καμιά οὐτοπία καὶ μ' ἀκόμη λιγότερο, σέ καμιά θρησκεία. Εἶναι ἡ ὑλικότητα τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς.

«Οἱ θεωρητικές προτάσεις τῶν κομμουνιστῶν μέ κανέναν τρόπο δέν ἐδράζονται σέ ἰδέες, σέ ἀρχές, πού ἐφεῦρε ὁ τάδε ἢ ὁ δείνα μεταρρυθμιστής. Δέν εἶναι παρά

ἡ γενική ἔκφραση τῶν πραγματικῶν σχέσεων (Tatsächlicher Verhältnisse), μιᾶς ὑπαρκτῆς ταξικῆς πάλης, ἑνός ἱστορικοῦ κινήματος πού ἐκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας».²⁰

Ὁ ἱστορικός ὕλισμός, ἄς τὸν ποῦμε μέ τ' ὄνομά του, δέν παρακολουθεῖ καμιά ἄλλη σκοπιμότητα ἐξόν νά δώσει τὸ λόγο σ' αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, καὶ νά ἐκφράσει ἐπομένως τὴν ταξική σκοπιὰ τοῦ προλεταριάτου του.

Ὁ Μάρξ τὸ ὑπογραμμίζει στὴν ἀρχὴ τοῦ *Κεφαλαίου*:

«Στὸ βαθμό πού μιά τέτοια κριτική, μέ γενικό τρόπο, ἀντιπροσωπεύει μιά τάξη, δέν μπορεῖ παρά νά ἀντιπροσωπεύει ἐκεῖνη τὴν τάξη τῆς ὁποίας ἡ ἱστορική ἀποστολή εἶναι ἡ ἐπαναστατικοποίηση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ ἡ τελική κατάργηση τῶν τάξεων, δηλαδή ἀντιπροσωπεύει τὸ προλεταριάτο».²¹

Μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε ἀφιερῶσει τὸ βασικό του ἔργο σέ ἓνα ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους φίλους τοῦ προλεταρίου, τὸν δάσκαλο Βίλχελμ Βόλφ, γιὸ φτωχῶν ἀγροτῶν. Ὅσο δέ γιά τὴ λειτουργία τῆς ἐν λόγω ἐπιστήμης εἶναι ἐπίσης πρόδηλη. Ἐπιφορτίζεται νά ἀναδείξει τὴν πραγματική κίνηση πού ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενική, τίς συνθήκες τῆς παραγωγῆς πίσω ἀπὸ τίς σχέσεις τῆς ἀγορᾶς, τίς τάξεις πίσω ἀπὸ τὴν ἀτομική ἐξατομίκευση, ἢ διαφορετικὰ τὴν ἀλήθεια τῆς δομῆς πίσω ἀπὸ τίς μορφές τῆς ἐνσωμάτωσής της. Καταγγέλλει τὸ λόγο τῆς ἀπόκρυψης, τίς νομικές αὐταπάτες, πού καλύπτουν «τίς οἰκονομικές πρακτικές τῆς κυρίαρχης τάξης».

«Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς, γράφει ὁ Ἐνγκελς, οἱ θεωρητικοὶ τοῦ δημόσιου δικαίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀποκρύπτουν τὴ σχέση μέ τὰ οἰκονομικά δεδομένα. Καθὼς σέ κάθε ιδιαίτερη περίπτωση τὰ οἰκονομικά δεδομένα ἐξαναγκάζονται νά πάρουν τὴ μορφή νομικῶν ἐλατηρίων ὥστε νά κατακυρωθοῦν μέ τὴ μορφὴ νόμων καὶ καθὼς πρέπει ἐπίσης νά ληφθεῖ ὑπόψη ὁλόκληρο τὸ ἰσχύον δικαϊκὸ σύστημα, ἡ

18. Μάρξ, Γερμανική Ἰδεολογία, ΜΕW, 3, 35.

19. Μάρξ, Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας, ΜΕW, 4, 13.

20. *Μανιφέστο*, II.

21. *Κεφάλαιο*, «Πρόλογος» στὴ 2η γερμανική ἔκδοση, ΜΕW 23, 22.

νομική μορφή είναι τό πᾶν καί τό οικονομικό περιεχόμενο τίποτε». ²²

Τό μόνο δίκαιο κατά τόν Σπινόζα πού είναι ολοκληρωτικά αντιπαράθεσιμο στό αστικό δίκαιο, τό μόνο πού είναι μή αναγώγιμο καί πού γιά τούς κυριαρχούμενους είναι ἐξίσου ἀναπαλλοτρίωτο μέ τήν κυριαρχία τῶν πλῆθους, είναι τό δικαίωμα στήν ἐπανάσταση.

«Τό δικαίωμα στήν ἐπανάσταση, σέ τελευταία ἀνάλυση, είναι τό μόνο πραγματικό "ἱστορικό δικαίωμα", τό μόνο πάνω στό ὁποῖο ἐδράζονται, χωρίς ἐξαίρεση, ὅλα τά σύγχρονα κράτη;». ²³

"Ἄς σημειώσουμε ὅτι αὐτό τό στερνό χωρίο τοῦ "Ἐνγκελς είναι ἀψεγάδιαστο. Ἡ προσέγγιση ἐκ νέου μέ τόν Σπινόζα δέν ἔρχεται στήν τύχη. Αὐτή είναι ἡ θέση πού ἀνέπτυξε ὁ Α. Νέγκρι. ²⁴ Καί ὁ Α. Ματερόν στό σημείο πού μᾶς ἀπασχολεῖ δίνει τήν πιό ἐγκυρή παρουσίαση:

«Τό δίκαιο εἶναι ἰσχύς, τίποτε ἄλλο. Τό δικαίωμα πού ἔχουν οἱ κάτοχοι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι λοιπόν ἡ ἰσχύς τῶν πολλῶν καί τίποτε ἄλλο: εἶναι ἡ συλλογική δύναμη πού οἱ πολλοί ἐκχωροῦν στους ἡγεμόνες ἀλλά πού σέ κάθε στιγμή θά μπορούσε νά πάψουν νά τούς τήν ἐκχωροῦν. Ἄν ὁ λαός ἐπαναστατεῖ ἔχει δίκιο ἐξ ὀρισμοῦ καί κατά συνέπεια τό δικαίωμα τοῦ ἡγεμόνα ἐξαφανίζεται ἐξ ὀρισμοῦ ipso facto. Ἡ πολιτική ἐξουσία, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς νομικῆς σημασίας τοῦ ὄρου «ἐξουσία», εἶναι ἡ δήμευση ἐκ μέρους τῶν ἡγεμόνων τῆς συλλογικῆς δύναμης τῶν ὑπηκόων τους: δήμευση φαντασιακή πού παράγει πραγματικά ἀποτελέσματα στό μέτρο πού οἱ ὑπηκοοὶ οἱ ἴδιοι πιστεύουν στήν πραγματικότητά της. Τό πρόβλημα συνεπῶς δέν εἶναι νά ἀνακαλυφθεῖ ἡ καλύτερη μορφή κυβέρνησης: ἀλλά ἀντίθετα νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ καλύτερες μορφές ἀπελευθέρωσης σέ κάθε τύπο πολιτικῆς κοινωνίας, δηλαδή οἱ δομές πού θά ἐπιτρέψουν στους πολλούς νά ἐπανακτήσουν τήν δύναμή τους ἀναπτύσσοντάς τη στόν μέγιστο δυνατό βαθμό — καί οἱ ὅποιοι χάρη σ' αὐτήν καί μόνο τήν ἀπελευθέρωση θά γνωρίσουν μίαν ἀριστη αὐτορρύθμιση». ²⁴

Ἡ κομμουνιστική ἰδεολογία

Ἄπό τά προηγούμενα ἀπορρέουν πολλές συνέπειες. Θά περιοριστῶ νά ἀναφέρω μόνο τήν πρώτη: Σχετίζεται μέ

τό καθεστῶς τῆς *Wissenschaft* (Ἐπιστήμη) τοῦ Μάρξ πού δέν ἔχει νά κάνει ἀπολύτως τίποτε μέ τήν Πολιτική Οἰκονομία καί ἀντιθέτως ἔχει νά κάνει μέ τήν *κριτική της*, ἰκανή ἐπομένως νά δικαιώσει τήν ἴδια τήν συγκρότησή της — τήν «πραγματική» ἱστορία. ²⁵ Κατά συνέπεια, καί αὐτό ἴσως εἶναι λιγότερο αὐτονόητο, ἡ αστική πολιτική οἰκονομία, ἡ κλασική, πού ὁ Μάρξ χαρακτηρίζει ὡς «ἐπιστημονική», δέν ἀπορρῆει ἀπό τό ἴδιο καθεστῶς. Δέν διαθέτει τόν ἴδιο βαθμό ἐπιστημονικότητας. Εἶναι ἀπατηλή ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στους «οἰκονομολόγους», ὡς «ἐπιστημονικῶν ἐκπροσώπων τῆς αστικῆς τάξης», καί τούς κομμουνιστές ὡς «θεωρητικῶν τῆς προλεταριακῆς τάξης» (Μάρξ, *Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας*). Ἡ ἐπιστήμη τῶν «οἰκονομολόγων», ὅπως τό ἀπεδείκνυε ἡ «Ἐισαγωγή τοῦ '57» στή *Grundrisse*, ὄχι μόνο ἔχει ἀδικο νά πιστεῖται ὅτι οἱ ἐννοιολογήσεις της εἶναι ἐγκυρες γιά ὅλους τούς τρόπους παραγωγῆς, νά αὐτοανακηρύσσεται δηλαδή οἰκουμηνική καί ἀχρονη, ἀλλά ἐπιπλέον ἀδυνατεῖ πλήρως νά γνωρίσει τό ἴδιο της τό ἀντικείμενό της δηλαδή τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς. Κι αὐτό διότι γι' αὐτήν ἡ πάλι τῶν τάξεων δέν ἐκτείνεται μέχρι τόν κομμουνισμό ὡς πραγματικῆς τάξης, ἐνῆρκτης στίς σύγχρονες σχέσεις παραγωγῆς. Ἀκόμη καί ἂν τοῖς ἀποδώσουμε ὅτι ἔχουν συνείδηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, οἱ ἐπιστημονικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ἄστισμοῦ δέν βλέπουν στόν κομμουνισμό παρά μία φιλοσοφία, μία οὐτοπία ἢ μία ...ἰδεολογία.

Μία δευτέρα συνέπεια, ἰδιαίτερως σημαντική, ἀνακύπτει σ' αὐτό τό επίπεδο: καί βέβαια ὑπάρχει μία κομμουνιστική ἰδεολογία ἡ διαφορετική «κοσμοαντίληψη». Ἄς συγκρατήσουμε τίς συνιστώσες της, ἀλληλένδετες μεταξύ τους: τήν *ἐπιστήμη* καί τό *προλεταριάτο*. Ἡ μεταξύ τους σχέση δέν εἶναι σχέση *ἐξωτερικότητας* τῆς πρώτης ὡς πρὸς τή δευτέρα ὅπως τό ὑπέθετε, ὡς καλός διανοούμενος, ὁ νεαρός Μάρξ τό 1843 (ἢ ὁ Κάουτσκι τόν ὁποῖο προφανῶς ἀκολούθησε ὁ Λένιν) καί θεωρητικοποιῶσε μέ τή συγχώνευση ἐργατικῆς κινήματος καί σοσιαλισμοῦ ἀλλά σέ μία σύνθετη σχέση διαλεκτικῆς συμπληρωματικότητας καί μέ βάση τῆ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα.

Α. Ἄν ὁ κομμουνισμός εἶναι ἐγγεγραμμένος στήν ὑλικότητα τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας, ἡ πραγματικότητα του, δηλαδή οἱ κυριαρχούμενοι καί κυρίως τό προλεταριάτο («*πού παράγει τό κεφάλαιο καί τό κάνει νά καρποφορεῖ*») ²⁶ εἶναι οἱ κύριοι παράγοντές του. Καί τό εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα μέ τήν πρακτική τους σ' αὐτό τό ἀνακάτωμα πού ὀνομάζεται πάλι τῶν τάξεων. Αὐτό πού ὀνομάζεται «ταξικό ἐνστικτό»

ἢ «ἐργατική αὐθορμητικότητα» εἶναι μάρτυρες, τόσο παλαιοὶ ὅσο καί τό ἴδιο τό ἐργατικό κίνημα, ὀργανωμένο ἢ ὄχι, ὁρατό σέ κάθε περίπτωση, τουλάχιστον ἀπό τό 1830 καί μετά. Ὑφιστάμενοι τήν ἐκμετάλλευση ἐναντία στους ἐκμεταλλευτές τους, ἡ προλεταριακή κουλτούρα λείει αὐτά πού θέλει νά πεῖ. Ὁ Μάρξ πού ἔδωσε τόση προσοχή στή Συνέλευση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, στήν ἐξέγερση τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Σιλεσίας, στή ἐπανάσταση τοῦ '48 καί στήν Κομμούνα τοῦ Παρισιῦ, δέν ἀγνοοῦσε τά συνθήματα «ἡ βασιλεία μας θά ῥθει ὅταν ἡ δική σας τελειώσει» ²⁷...», «παραγωγοί, ἄς σώσουμε μόνοι μας τόν ἑαυτό μας». Οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς πρακτικῆς στήν ἴδια του τῆ σκέψη ἔπαιξαν ἀποφασιστικό ρόλο.

Β. Ἡ συμβολή τοῦ Μάρξ τοῦ ἴδιου σχετικοποιεῖται σ' αὐτή τήν ἀναμέτρηση. Μπαίνει δίπλα σέ ἄλλες, μέ τήν ἴδια μεριά τῶν μεγάλων οὐτοπιστῶν Σαίν Σιμόν, Φουριέ, Ὅουεν πού ὁ Μάρξ ἀκατάπαυστα ἐξυμνοῦσε· ἡ κατά τῆ μεριά τοῦ Ντιέζγκεν αὐτόν τόν φιλόσοφο-βαρελά· ἡ κατά τῆ μεριά τοῦ Χόντσκιν πού, ὅπως τό ὑπεθυμίζει ὁ Ὄζι ἐπῆρξε «*ἐνας ἀπό τούς πρώτους προλετάρους κριτικούς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*» ²⁸· καί τόσους ἄλλους μέ ἡ χωρίς ἀναγνώριση χρέους ἐκ μέρους τοῦ Μάρξ. Αὐτή ἡ σχετικοποίηση τῆς συμβολῆς τοῦ Μάρξ τοῦ δίνει περισσότερη ἀξία διότι σ' αὐτόν ὀφείλεται ἀποκλειστικά, ὅπως λείει ὁ Ἐνγκελς, τό πέρασμα ἀπό τήν οὐτοπία στή ἐπιστήμη, καί, μέ τό *Κεφάλαιο*, ἡ ἀνάδειξη τῶν ὄρων μιᾶς πραγματικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἔργασίας. Ὁ ἴδιος ὁ Ἐνγκελς στόν *Σοσιαλισμό τῶν νομικῶν* θά προσθέσει:

Ὁ Μάρξ βοήθησε τήν ἐργατική τάξη μέ τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, μέ τήν ἀπόδειξη πού προσκόμισε ὅτι ὅλες οἱ παραστάσεις τῶν ἀνθρώπων, νομικές, πολιτικές, φιλοσοφικές, θρη-

22. Ἐνγκελς, *Λουδοβίκος Φόουερμαχ*, MEW 21, 30.

23. «Πρόλογος» τοῦ Ἐνγκελς στους *Ταξικούς ἀγῶνες στή Γαλλία*, Μᾶς 1925, MEW 22, 524.

24. Α. Negri, *L' anomalie sauvage*, PUF, 1982, «Πρόλογος» Α. Matheron.

25. Bl. E. Balibar, "Le statut anarxiste de la philosophie" στο *Dictionnaire Critique du Marxisme*, δ.π.

26. *Κεφάλαιο*, ES, 1, 3, 55, σμ. 1.

27. *Notre règne arrivera quand votre règne finira*, ἀπόσπασμα ἀπό ἐργατικό τραγούδι τῶν Kaputs, μεταεργατῶν τῆς Λυών πού ἐξεγέρθηκαν τό 1830 καί 1831.

28. J.P. Osier, *Thomas Hodgskin*, Paris, Maspero 1976.

σκευτικές κ.λπ., ἀπορρέουν, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπό τίς συνθήκες τῆς οἰκονομικῆς τους ζωῆς, ἀπό τόν τρόπο παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων. Ἔτσι δόθηκε στό προλεταριάτο ἐκείνη ἡ κοσμοαντίληψη πού ἀντιστοιχοῦσε στίς λειτουργίες τῆς ὑπαρξῆς του καί τοῦ ἀγώνα του: στήν ἔλλειψη ἰδιοκτησίας τῶν ἐργαζομένων ἀντιστοιχοῦσε ἡ ἔλλειψη αὐταπατῶν στό κόμμα τους. Κι αὐτή ἡ προλεταριακή κοσμοαντίληψη κάνει τώρα τό γύρο τοῦ κόσμου. (MEW, 21, 494).

Γ. Ἡ *βοήθεια* τοῦ Μάρξ φωτίζει μέ νέο φῶς τή σχέση ἐπιστήμη-προλεταριάτο. Μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀπό τή μία μεριά, σέ πρακτικές ἀμφισβητήσεις τῆς καθεστηκυίας τάξεως καταδικασμένες στή διασπορά, στήν ἐνσωμάτωση, ἢ στήν ἀποτυχία, προσφέρει τά θεμέλια πού τοὺς ἐξασφαλίζουν ἀντικειμενικότητα, ἐνότητα, ἀμυνα καί προοπτική νίκης· ἀλλά πού, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ συμβολή τοῦ Μάρξ δέν θά μπορούσε ποτέ νά γίνει τό ὑποκατάστατο αὐτῶν τῶν πρακτικῶν, ἢ, ἀκόμα, νά τίς δημεύσει γιά λογαριασμό της. Θά χρειαζόταν μεγάλες δόσεις σχολαστικότητας ἢ ἀπλοϊκότητας γιά νά περισταλεῖ αὐτή ἡ ἀμοιβαία ἀνταλλαγῆ στό ἀποπτωχευτικό ζεῦγμα τῆς θεωρίας καί τῆς πρακτικῆς ὅπου ἡ δεύτερη δέν παρέχει στή πρώτη, δηλαδή στήν ἐπιστήμη, παρά προσχέδια, τραυλισματα ἢ... ἐφαρμογές. Χωρίς τήν ἐργατική δημιουργικότητα ὁ ἱστορικός ὕλισμός δέν θά 'ταν τίποτε· χωρίς τίς μάζες οἱ ἰδέες δέν θά γίνονταν ποτέ ὑλικές δυνάμεις. Γι' αὐτό οἱ μάμτζες κάνουν τήν ἱστορία. Ὅσα ὁ Ἐνγκελς ἀπύθνηε στόν Μπόργκιους σχετικά μέ τή σχέση ἐπιστήμης-τεχνικῆς, ἐδῶ ἀποκοτῶν πλήρη σημασία (ἐπιστολή, 25 Ἰαν. 1894). Μέ τή μόνη διαφορά ὅτι ἡ ἐπιστήμη πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ δέν διδάσκειται στό σχολεῖο, ἀλλά στή διάρκεια τῶν ταξικῶν ἀγῶνων, καί ὅτι εἶναι μέσα στήν ἀναταραχή.

Ἡ ἔκφραση *κομμουνιστική ἰδεολογία* στά ἐξῆς θά ἀντιστοιχεῖ καλύτερα στή σχέση ἐπιστήμη-προλεταριάτο. Εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν ἔκφραση προλεταριακή ἰδεολογία, πού χωρίς νά εἶναι ἀναντίστοιχη πρὸς τό ἀντικείμενό της, παρουσιάζει ὡστόσο τό διπλό πλεονέκτημα νά ὑπαινίσσεται ἀφ' ἑνός μιά περιστολή στήν ἴδια τήν τάξη καί ἀφ' ἑτέρου νά ἐλαχιστοποιεῖ τή «βοήθεια» πού ἡ τάξη δέχεται. Ὅτι ὁ μαρξισμός γίνεται καί ὁ ἴδιος μ' αὐτό τόν τρόπο ἰδεολογία δέν ἀποτελεῖ ἀντίφαση. Ἀντίθετα, στή διάρκεια τῶν ἰδεολογικῶν ἀγῶνων ἐξασφαλίζει στοὺς κυριαρχούμενους τό πλεονέκτημα μιάς θεμελιωμένης αὐτεπίγνωσης.

Τό ζήτημα τοῦ κόμματος

Καταλήγουμε σέ ἕνα νέο ζήτημα, σχετικό μέ ἀσκηση τῆς ἐπιστήμης ἢ διαφορετικά μέ τήν ἐφαρμογή τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας. Μιά ἐτοιμοπαράδοτη ἀπάντηση ἔρχεται αὐθόρμητα: ἐκείνη πού θεωρεῖ τό κόμμα, ὡς τήν ἀνώτερη μορφή τῆς συνείδησης, τόν ἐγγυητή τῶν συμφερόντων ἢ τῆς «ἀποστολῆς» τῆς τάξης. Ἀλλά τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά. Ἀκόμη καί γιά τόν ἴδιον τόν Μάρξ — κυρίως γι' αὐτόν.

Α. Ποιά εἶναι τά καθήκοντα τῶν κομμουνιστῶν; Ἔτσι ἀνοίγει, ὡς γνωστόν, τό δεύτερο μέρος τοῦ *Μανιφέστου*, πού τιτλοφορεῖται «προλετάριοι καί κομμουνιστές». Ἐκεῖ, μέ τόν πιό ἄμεσο τρόπο, μαθαίνουμε: ὅτι οἱ κομμουνιστές διαφέρουν ἀπό τοὺς προλετάριους· ὅτι οἱ κομμουνιστές δέν σχηματίζουν ἕνα ξεχωριστό κόμμα· ὅτι δέν ἀντιτίθενται στά «ἄλλα ἐργατικά κόμματα»· ὅτι δέν ἐπιδιώκουν νά πλάσουν τό ἐργατικό κίνημα μέ βάση «ἰδιαιτέρες ἀρχές», σέ διάσταση μέ τά «συμφέροντα ὁλόκληρου τοῦ προλεταριάτου»· ὅτι προωθοῦν, ὡς μόνα διακριτά σημεῖα, «τά ἀνεξάρτητα συμφέροντα τῆς ἐθνικότητας ἀλλά καί κοινά σέ ὅλο τό προλεταριάτο» καί «τά συμφέροντα τοῦ κινήματος στήν ὁλόκληρη του»· ὅτι «ὁ σκοπός τους εἶναι ὁ ἴδιος μέ τό σκοπό ὅλων τῶν προλεταριακῶν κομμάτων: συγκρότηση τοῦ προλεταριάτου σέ τάξη, ἀνατροπή τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας, κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο»· Ἡ ὑπεροχή στήν κατανόηση τῶν συνθηκῶν τῆς ἱστορικῆς κίνησης παρέχει στοὺς κομμουνιστές τή μοναδικότητα τοῦ νά εἶναι τό «τεῖμα» [“Teil”] τό πιό ἀποφασιστικό τῶν ἐργατικῶν κομμάτων ὅλων τῶν χωρῶν, πού συμπαρασύρει ὅλα τά ἄλλα».

Ἄς κρατήσουμε τό πρωταρχικό καθήκον τῶν κομμουνιστῶν: τή συγκρότηση τοῦ προλεταριάτου σέ τάξη, καί ἄς ἀφήσουμε στήν ἄκρη τίς θεωρήσεις, ἀκόμη καί τίς μαρξιστικές, γιά τήν τάξη καθ' ἑαυτήν καί τάξη γιά τόν ἑαυτό της. Τό προλεταριάτο δέν εἶναι τάξη. Μπορεῖ νά γίνει ἂν κατανικήσει τήν ἐξατομίκευση τῶν ἀτόμων, ἐνῦπαρκτη (ἱστορικά) καί ἀπαραίτητη (ἰδεολογικά) στήν καπιταλιστική κυριαρχία. Γι' αὐτό οἱ κομμουνιστές ὀφείλουν καί μποροῦν νά τό βοηθήσουν, βοηθούμενοι καί οἱ ἴδιοι στό ἐργο τους ἀπό τήν ἐμπειρία καί τίς πρακτικές τῶν προλετάρων. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ταξική συνείδηση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τή συνειδητοποίηση, «τῆν κατανόηση», τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς καί πάλης. Ὅυτε ψυχολογικό συμπλήρωμα ὅυτε δῶρο· ὅπως θά πεῖ ὁ Λούκατς, δέν «εἶναι κατακυρωμέ-

νη» παρά μέ τό νά εἶναι παρούσα — ὄχι καθ' ἑαυτήν — στήν πράξη τῆς πραγματικῆς κίνησης. Οἱ ἀγωνιστές καί οἱ ἡγέτες τῆς Α' Διεθνούς, ὅπως σήμερα οἱ ἀντάρτες στή Γουεταμάλα καί τό Σαλβαντόρ, δέν εἶχαν διαβάσει τό πρῶτο βιβλίο τοῦ *Κεφαλαίου*. Ὡστόσο τό ἐφάρμοζαν στόν ἀνοιχτό ἀνταγωνισμό τῶν ἐργατικῶν κομμάτων καί τῶν θεωριῶν τους.

Ἡ κομμουνιστική ἰδεολογία, λοιπόν, δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἐργατική τάξη, τό δικό της ἐντεῦθεν καί τό ἐπέκεινα — ἡ ἐπιστήμη δέν ἀνήκει σέ ὅλο τόν κόσμο, ἀκόμη καί στήν ἀστική τάξη; Ἡ τάξη πού ἔχει, ἐπιπλέον, αὐτό τό σκοπό δέν εἶναι ταυτόσημη μέ κανένα κόμμα διότι, ἀκριβῶς, παράγει πολλά. Ὡστόσο πασχίζει συνεχῶς νά αὐτοανυψωθεῖ σέ κόμμα καί ἀκόμη περισσότερο νά συσπειρώσει καί ἄλλα κοινωνικά στρώματα καί ἄτομα στή «σκοπιά τοῦ προλεταριάτου». Πράγμα πού σημαίνει ὅτι «τό πνεῦμα τοῦ κόμματος» δέν εἶναι ταυτόσημο μέ ἕνα συγκεκριμένο κόμμα γιατί εἶναι τό κατεξοχῆν πνεῦμα τῆς τάξης. Ὁ Μάρξ ἔγραφε στόν Μπούχνερ: «... Ἡ ἐμπιστοσύνη πού τρέφω γιά σᾶς ὡς ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ κόμματος...» (1η Μαΐου 1867).

Β. Εἶναι ἄσκοπο νά ὑπογραμμίσαι κανεῖς πόσο μακριά βρίσκεται ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἐκείνη πού θεωρεῖ τοὺς κομμουνιστές ἕνα καί μοναδικό κόμμα, τό ταυτίζει μέ τήν τάξη ὡς ἰδιοκτητή της (τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης), ἀποδοκιμάζοντας καί καταπολεμώντας τοὺς ἄλλους κομματικούς σχηματισμούς, τήν πλάθει μέ βάση τίς «ἰδιαιτέρες ἀρχές του» καί τοῦ ἐνσταλάζει τήν ἐπιστήμη μέ μονοσήμαντο τρόπο. Δέν ἀπομένει μετά ταῦτα παρά τό κόμμα, οἱ μηχανισμοί του καί ὁ ἀρχηγός του νά ἀγιοποιηθοῦν, νά ἀγιοποιηθεῖ ἡ ἐπιστήμη του σέ ὀριστικό τυφλοσοῦρτη (διαλεκτοματεριαλισμός, ἱστορικοματεριαλισμός) καί τό ὅλο νά κατακυρωθεῖ ἀπό τό κομματικό πνεῦμα πού συγγέεται μέ τήν στρατιωτικο μοναρχική πειθαρχία.²⁹

Αὐτά σημαίνουν ὅτι τό κόμμα εἶναι μιά ἱστορική κατασκευή. Δέν θά ἀσχοληθῶ ἐδῶ μέ τήν καταγωγή του περιοριζόμενος νά θίξω ὅτι ἐπιβλήθηκε προοδευτικά ξεκινώντας ἀπό μιά παλαιότερη κατάσταση ὅπου συνυπῆρχαν αὐθόρμητα κινήματα, πολλαπλότητα ὀργανώσεων καί θεωρητικοῖ-δεολογικῶν ρευμάτων, ἤδη πρὶν τῆ δεκαετίας τοῦ 1840, τήν προεπαναστατική, πρὶν τήν Α' Διεθνή καί τήν Κομ-

29. Βλ. Georges Labica, *Le marxisme-Leninisme, éléments pour une critique*, Paris 1983.

μούνα. 'Ο Μάρξ και ο Ένγκελς ήταν σύγχρονοι αυτής της εξέλιξης και έζησαν τις εντάσεις της. 'Ο Ένγκελς έγραφε στον Μπέμελ:

«Οί άνθρωποι νομίζουν ότι απ' εδώ τραβάμε τα νήματα όλόκληρης αυτής της ιστορίας ενώ ξέρετε εξίσου καλά με έμένα ότι σχεδόν ποτέ δεν ανάμειχθήκαμε στις έσωτερικές υποθέσεις του κόμματος και ότι αν, κατά τύχη, τό είχαμε κάνει, ήταν πάντα για να αποκατασταθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι άστοχίες που κατά τή γνώμη μας είχαν διαπραχθεί, και πάντα στο επίπεδο της θεωρίας» (28 Μαρτίου 1875).

Μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε ότι δεν ξέφυγαν από τις λανθάνουσες στή σχέση έπιστήμη-προλεταριάτο αντιφάσεις και δικαίως να θέσουμε, όπως τό πράττει ο Μπαλιμπάρ, τό έρώτημα:³⁰ Μήπως υπάρχουν στον Μάρξ και τον Ένγκελς δύο λόγοι ανταγωνιστικοί για τό ζήτημα του κόμματος;

Σήμερα, εμπρός στά μάτια μας ή κρίση της «μορφής-κόμμα», κεντρικό στοιχείο της «κρίσης του μαρξισμού», μαρτυρεί πιθανότατα για τό τέλος μιας περιόδου για τήν όποια ή διάγνωση ακόμη δεν έχει γίνει ούτε βρέθηκαν τά φάρμακα. Έπιστώ μόνο τήν προσοχή στή σύγκλιση φαινομένων όπως ή πολιτική άποχή, ιδίως των εργατών, μέ τήν ανάπτυξη, νέων και άξιοσημειώτων κινήματων που ονομάστηκαν «νέα κοινωνικά κινήματα» — φεμινίστριες, οικολόγοι, αντιρατσιστές κ.λπ. —, διότι ή έξωγενής κριτική τους φαίνεται να μαρτυρεί για τόν μη συν-εκτατικό χαρακτήρα της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο κόμμα και τήν τάξη.

Παρά τήν επαλληλιότητα τους, αυτοί οι τρεις δροι παραμένουν διακριτοί. Τά πάντα συμβαίνουν σαν τό κόμμα της εργατικής τάξης να βρέθηκε στή παγίδα του γεννήτορά του, δηλαδή τήν ίδια τήν εργατική τάξη, και ως έκ τούτου δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στή λειτουργία αναπάρστασης των «συμφερόντων του κινήματος στήν όλότητά του». Είναι σά να βρισκόμαστε σέ μία έντελώς διαφορετική από τήν προηγούμενη κατάσταση, ως πούμε σαν κι εκείνη του *Μανιφέστου*, χωρίς ωστόσο, είναι πρόδηλο, να είναι δυνατό να απαλλαγούμε από μία διαστροφή ή να αντιτάξουμε τή νόρμα στήν παρέκκλιση — αυτό τό ζεύγος των ένόχων. Μπορούμε ωστόσο να επικυρώσουμε τό κλείσιμο μιας ιστορικής περιόδου.

Γ. Αυτό που είναι αλήθεια για τήν εργατική τάξη μήπως δεν είναι αλήθεια και για τό κάθε κόμμα. Άν ή σύμπτωση ιδεολογίας-τάξης-κόμματος θά πρέπει να εγκαταλειφθεί στήν μπουτίκ των αυταπατών ή, ακριβέστερα, να παραπεμφθεί στον άπλοποιητικό βο-

λονταρισμό των πολιτικών πρακτικών, αυτό ισχύει και για τήν άστική τάξη και τις μεσαίες τάξεις, τους χωρικούς και τους διανοούμενους.

Άν τό ζήτημα του κόμματος, όπως ξέρουμε, είναι άξεδιάλυτα συνδεδεμένο μέ τό ζήτημα του κράτους, μήπως δεν θά 'πρεπε να επανεξετάσουμε και τά δύο πάνω στις ίδιες βάσεις; Όταν πρόκειται για τό προλεταριάτο, τό να μιλάμε για «κόμμα κυβέρνησης» δεν αντιπροσωπεύει τήν όμολογία, κάτω από ψευτοπαλικαρισμούς, της άδυναμίας να αντιμετωπιστεί ή κυρίαρχη ιδεολογία, τό άθραυστο τελικά του άστικού κάστρου;

Τέλος, πάνω σέ ένα πεδίο πιό σίγουρο, μήπως δεν άρμόζει καλύτερα να άπαρνηθεί κανείς κάθε ψευδοεπιλογή που θά υποχρέωνε τους κυριαρχούμενους να αιωρούνται ανάμεσα σέ μία πρακτική στά διάκενα της έξουσίας και τήν οικειοποίηση της έπιστημονικότητας που τους έκθέτει; Μήπως δεν θέσαμε σέ δοκιμασία καθένα από τους δρους της άλτερνατίβας και δεν ανακαλύψαμε τό άδιέξοδο στο όποιο όδηγούσε, πότε στον τομέα της παραγωγής και πότε στον τομέα των τάξεων;

Άκόμη για τήν κομμουνιστική ιδεολογία

Άπομένει να μιλήσουμε ακόμη για τήν κομμουνιστική ιδεολογία. Αυτή ήταν τό αντικείμενό μας και σέ διάφο-

ρες στιγμές αυτήν έντοπίσαμε ως άυτονομία του προλεταριάτου και μόνο παράγοντα ένσωματωμένης έκρηκτικότητας. Αυτή είναι τό ζήτημα. Διότι ως προς τήν καπιταλιστική και τή μικροαστική ιδεολογία τά πράγματα είναι καθαρά. Η πρώτη είναι σύμφυτη στή δομή (κυριαρχίας), ή δεύτερη είναι τό κατεξοχήν πεδίο σχηματισμού των ιδεολογιών. Μέ αυτές τις δύο ή κομμουνιστική ιδεολογία έχει τό έξής κοινό: άφορά όλους τους κοινωνικούς παράγοντες, μέ τήν έννοια ότι άτομα, ομάδες, ακόμη και τάξεις δυναμικά μπορεί να προσχωρήσουν σ' αυτήν. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι ή εργατική τάξη είναι ο προνομιακός αντίπρόσωπος και φορέας της λόγω της θέσης της στις σχέσεις παραγωγής και συνάμα λόγω των συμφερόντων της, των άγώνων της και της ένιδεκτικότητάς της να γνωρίσει τό σύνολο του κοινωνικού δυναμικού. Άλλά ή κάθε τάξη δεν μοιάζει μέ τις γειτονικές της. Η άστική είναι ένοποιημένη χάρη στήν πρακτική της (τό κεφάλαιο) και τήν έξουσία της (τό κράτος), ή μικροαστική χάρη στήν ιδεολογική της λειτουργία. Η εργατική τάξη είναι τό αντικείμενο μιας διπλής ύποταγής: στήν άστική τάξη ως δομική ύποταγή· στή μικροαστική έπίσης ως δομική, αλλά αυτή ή ύποταγή είναι αντιφατική διότι, όπως παρατηρούσε ή Λούξεμπουργκ:

«ή μικροαστική τάξη ήταν τό τιμώμένο πού, κατά τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις, ένοποίησε τις πιό έτερόκλητες τάξεις· έδρασε μέ δημιουργικό τρόπο και υπήρξε ο φορέας εκείνης της άναγκαίας λειτουργίας μέσω της όποιας παρουσιάστηκε ως ή όλότητα του «λαού» σέ ταξικούς άγώνες πού, λόγω του ιστορικού τους περιεχόμενου, ήταν κινήματα της μπουρζουαζίας». Και ταυτόχρονα συμπλήρωνε, «ήταν ή πολιτική, ψευματική και ιδεολογική παιδαγωγός του προλεταριάτου».³

Άς σημειώσουμε ότι ή πλάνη της Λούξεμπουργκ συνίσταται στο ότι ήθελε να πιστεύει ότι αυτός ο ρόλος της μικροαστικής τάξης, όπως τό άνήγγειλε και τό *Μανιφέστο*, θά παρήκμαζε υπέρ ενός διπολικού σχήματος προλεταριάτο-άστισμός. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού από εκείνη τήν έπο-

30. E. Balibar, "Etat, parti ideologie" σέ συλλογικό έργο μέ A. Tosel και C. Luperini, Paris 1979.

31. R. Luxemburg, Les enseignements des trois Doumas, 1908

χή έδειξε τήν αυταπάτη πού μοιράζονταν οί περισσότεροι από τούς φίλους της και αντιπάλους της στή Β' Διεθνή.

Η εργατική τάξη γιά νά υπερνικήσει μιά τέτοια ύποταγή έχει ένα διπλό καθήκον: 'Αφ' ενός νά γίνει τάξη, νά πραγματώσει τήν αυτονομία και τήν ενότητά της· και αφ' έτερου νά κερδίσει μέ τό μέρος της, στήν ταξική της θέση, τήν πλειοψηφία, άν όχι τό σύνολο, τών κυριαρχουμένων, τής μικροαστικής τάξης συμπεριλαμβανομένης.

Η κομμουνιστική ιδεολογία είναι, λοιπόν, δυναμική πλειοψηφική και ικανή νά κυριαρχήσει. Ποιά μέσα τής προσφέρονται γιά νά φέρει σέ πέρας τήν «άποστολή» της;

Τό πρώτο πού έρχεται στό μυαλό είναι ή οργάνωση. Πρόκειται γιά τήν πασίγνωστη θεωρία του κόμματος τής πρωτοπορίας πού εξέθεσε ο Λένιν στό *Τί νά κάνουμε*; Η πολιτική φροντίδα, δηλαδή ή ανατροπή του άστικού κράτους, δέν παίρνει άπλως τό προβάδισμα στον οικονομικό άγώνα αλλά του δίνει και νόημα. Πασιχίζει νά τον βγάλει από τά εργοστάσια νά τον μετατοπίσει έξω από τήν παραγωγή ενώ αυτή ή τελευταία, ούτως ή άλλως, παραμένει τό πεδίο τής ύποταξης και τών άγώνων περικύκλωσης· νά τή μετατοπίσει πρós άγώνες άμφισβήτησης τών μορφών κυριαρχίας πού έγγυώνονται τήν αιωνιότητα τής σχέσης κεφάλαιο-εργασία. Γι' αυτό τό κόμμα πρέπει νά πραγματοποιήσει τή «συγχώνευση» θεωρίας και τάξης, έγγράφοντας τς εμπειρίες τών άγώνων στήν κατανόηση αυτού του στόχου. Τό κόμμα, λοιπόν, τοποθετείται από τήν πλευρά τής επιστήμης.

Ξέρουμε πού οδήγησε αυτή ή λογική μέ τήν έπεξεργασία του καουτσικικού μοντέλου. Σέ αντίθεση μέ τούς πρώτους μπολσεβίκους πού γνοιάζονταν γιά τή διαλεκτική μάζες-κόμμα, θά άνοιξει τό δρόμο τής παντοδυναμίας τής κομματικής καθοδήγησης. Τό κορυφαίο σημείο θά είναι τό σταλινικό δόγμα πού θά άποδώσει στήν ήγετική όμάδα και τελικά στον Γενικό Γραμματέα τήν παντογνωσία και τήν παντοδυναμία. Άλλά ήδη ή γερμανική σοσιαλδημοκρατία είχε εξασφαλίσει τό πέρας από τό κόμμα τής πρωτοπορίας στό μαζικό κόμμα, θέτοντας τήν κομματική μάζα κάτω από τον έλεγχο τών ήγετών, τόσο πολύ πεφωτισμένων πού ήταν σέ θέση νά αποφασίζουν άν ή επανάσταση ώριμασε ή όχι, άν πότε και πώς οι έν λόγω μάζες έπρεπε νά επέμβουν ή όχι.

Όποια κι άν είναι ή ιστορική νομιμοποίηση μιάς παρόμοιας άπάντησης θά πρέπει νά παραδεχθούμε ότι ήταν άκατάλληλη: Γιά πολλούς λόγους:

Α) Άν κρατήσουμε τό διδάγμα του *Μανιφέστου* σύμφωνα μέ τό όποιο ή τάξη οφείλει νά γίνει κόμμα, τό κόμμα

δέν πρέπει νά υποκαταστήσει τήν τάξη παρά προπαιδευτικά και προσωρινά ώστε νά δημιουργηθούν οί έγκυροι πρωταγωνιστές, ή όπως λέει ο Λένιν, οί διανοούμενοι νέου τύπου, προλεταριακού, και νά περιοριστούν τά άποτελέσματα τής ταξικής διάσπασης πού αναπαράγονται συνεχώς λόγω του ανταγωνισμού τών εργατών μεταξύ τους.

Β) Η διατήρηση μιάς τέτοιας κατάστασης και άκόμη περισσότερο ή θεσμοποίησή της σημαίνει καθιέρωση μιάς σχέσης παιδαγωγικής μεταξύ κόμματος και τάξης και, πέρα απ' αυτό, μέ τς μάζες πού οφείλουν νά προσχωρήσουν σέ μιά στρατηγική και σέ τακτικές πού άλλοι έχουν έπεξεργασθεί στό όνομά τους και αντί γι' αυτές. Μιά τέτοια σχέση, είτε τό θέλουμε είτε όχι, αντιπροσωπεύει άναγκαστικά μιά σχέση κυριαρχίας. Τό κόμμα τής εργατικής τάξης αναπαράγει γιά λογαριασμό του τή σχέση άστική τάξη-κράτος/υποκείμενα-πολίτες. Έτσι, δέν προξενεί έκπληξη ότι έρχονται έπίμονα στήν επιφάνεια, στήν ίδια τήν ορολογία του κόμματος, οί άναλογίες μέ τό στρατό και τήν Εκκλησία. Μήπως θά 'πρεπε, όπως μερικοί καλόπιστα πιστεύουν, στήν κομ-

ματική άστηρότητα νά αντιπαραθέσουμε τς άρετές του ταξικού άυθορμητισμού και του άυθορμητισμού τών μαζών; Έδώ προκύπτει μιά ψευδοδιάμαχη, άπέναντι στήν όποία ή στάση του Μάρξ και του Ένγκελς είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική γιά τς συνεχώς ένσωμάτωναν στίς θεωρητικές τους αναλύσεις τς πραγματικές πρακτικές του εργατικού κινήματος τής εποχής τους. Τό *Κεφάλαιο* μαρτυρεί περί αυτού. Οί άλλεπάλληλες επανορθώσεις του Μάρξ λένε πολλά γιά τή φύση τής προσπάθειάς του· ιδίως ως πρós τή δικτατορία του προλεταριάτου. Νά βεβαιώνει κανείς μαζι μέ τόν Λένιν ότι ο Μάρξ κι ο Ένγκελς ύπηρεξαν από τή μιά άκρη ως τήν άλλη τής ύπαρξής τους «άνθρωποι του κόμματος» δέν μπορεί νά σημαίνει ότι ήταν «άνθρωποι τής οργάνωσης», μέ τή μεταγενέστερη έννοια του όρου, παρά μέ τό τίμημα μιάς παρανόησης πού άποσιωπά ότι τό κόμμα τους συγγέονταν μέ τήν τάξη και ότι ή άποψή τους δέν ήταν άλλη από τήν υιοθέτηση τής ταξικής σκοπιάς. Δάσκαλοι του εργατικού κινήματος σίγουρα, αλλά άρχηγοί του ένθρονισμένου ποτέ. Η σκληρότητα τών κριτικών τους πρós τήν Α' Διεθνή ή τήν γερμανική σοσιαλδημοκρατία δέν είχε τό όμοιο της, όπως και ή καχυποψία τους άπέναντι στίς διάφορες οργάνώσεις πού στήνονταν μπροστά στα μάτια τους, έστω και μέ τή συγκατάθεσή τους. Αυτή ήταν ή έννοια τής «βοήθειας» και τό όριο μιάς επιστημονικότητας πού δέν είχε λόγο ύπαρξης έξω από τήν πρακτική του άγώνα. Ο 'Α. Γκράμσι κατανόησε τέλεια αυτό τό μάθημα όταν ύποστήριζε ότι:

«οί οργάνώσεις δέν επικαλύπτουν και δέν μπορούν νά επικαλύψουν όλη τή πολύμορφη άνάδυση τών επαναστατικών δυνάμεων πού άποδεσμεύει τό κεφάλαιο». ³²

Γ) Άν τέλος συμφωνήσουμε ότι ή κομμουνιστική ιδεολογία είναι πιό έκτατική από τήν ιδεολογία τής (προλεταριακής) τάξης θά πρέπει επίσης νά δεχθούμε ότι διανοούμενοι οί όποιοι, όπως λέει τό *Μανιφέστο*, «έφτασαν σέ σημείο νά κατανοούν τό σύνολο του κινήματος», έχουν έναν ιδιαίτερο ρόλο νά διαδραματίσουν. Δέν θά είναι πιά εκείνοι πού, λιποτάκτες άλλων τάξεων, προσχωρούν ως σύμμαχοι στον άγώνα τής εργατικής, όπως διδάσκει τό δόγμα τής ορθοδοξίας, αλλά άντίθετα έχουν μιά ουσιαστική

32. Α. Γκράμσι, Τά εργοστασιακά συμβούλια

ένταξη και ένα πραγματικό πεδίο εργασίας. Όταν γνωρίζουμε, στις άπαρχές του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, τη σημασία που είχαν οι διανοούμενοι μετά τον Μάρξ και τον Ένγκελς και πολύ αργότερα στη διαμόρφωση των Κομμουνιστικών Κομμάτων, μπορούμε να αναλογιστούμε το βάρος της γραφειοκρατικής μονομέρειας που κατέστησε τόσο κοινότυπη την κηδεμονία και την καχυποψία εις βάρος τους.

Δέν είμαστε πιά στον καιρό της Β' Διεθνούς ούτε της Γ' Διεθνούς. Κανένα κόμμα δέν κατάφερε να γίνει η τάξη, ούτε ακόμη λιγότερο να γίνει το επίκεντρο της συσπείρωσης των μαζών. Στις χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» το Κράτος, όπου ο μή μαρσμός του —θεωρητικοποιημένος από το σταλινισμό— ποτέ δέν άμφισβητήθηκε στα σοβαρά, οργανώνει και πλαισιώνει την κοινωνία με τρόπο, ως προς τη δομή του, ταυτόσημο με το άστικό κράτος.

Στις «δυτικές» δημοκρατίες τά Κ.Κ. απέδειξαν την άνικανότητά τους να δημιουργήσουν πλειοψηφικά κινήματα άντιπολίτευσης, ή ρήξης, προς τον καπιταλισμό. Θέλοντας και μή άρκέστηκαν να διαχειρίζονται τις πολιτικές προσδοκίες μιάς παραδοσιακής πρωτοπορίας που πλήττεται σήμερα και παρακμάζει λόγω των οικονομικών μεταλλαγών, καθώς και τις πολιτιστικές προσδοκίες των μεσαίων στρωμάτων και των διανοουμένων, υπό την ήγηση ύπαλληλοποιημένων ήγετικών ομάδων των όποιων ή σχέση με τις μάζες είναι σέ τέτοιο σημείο τυπικότητας άστικής ώστε αυτοορίζονται ως κόμματα «κυβέρνησης». Περιληπτικά: τό κόμμα δέν εκπλήρωσε τό χρέος του. Δέν ήξεραν και δέν μπόρεσαν, όποιο κι άν ήταν οι άλλοι λόγοι της άποτυχίας του, όπως τό λέει εξαίρετα ο Γκράμσι, «να άποσπάσουν από τον κρατικό μηχανισμό την άποτελούμενη από τη συναίνεση των κυριαρχούμενων δημοκρατική του βάση».

Έδω άναφαινεται τό βάθος του ζητήματος. Είναι φανερό πλέον ότι πρόκειται για την ιδεολογία, για τη σημαντική και, γιατί όχι, άκρωτική άποτίμηση των Μάρξ-Ένγκελς, της πραγματικότητας της ιδεολογίας στις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις. Άν είναι άλήθεια ότι τό κρατικό-νομικό στοιχείο είναι ύπόθεση της κυρίαρχης τάξης, τό ιδεολογικό της μικροαστικής, άντίθετα τό πολιτικό στοιχείο είναι άναμφισβήτητα ύπόθεση των κυριαρχούμενων και πρώτα άπ' όλα της εργατικής τάξης. Άλλά πρέπει να έννοήσουμε τό πολιτικό στοιχείο με τις έξής δύο παραδοχές:

— Ός χώρο δράσης εκτός παραγωγής που χωρίς να καταργεί την άποτελεσματικότητά τους, άποτάσσει τούς οικονομικούς άγώνες στό βαθμό που

αυτοί καταλήγουν στην άναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων. (...)

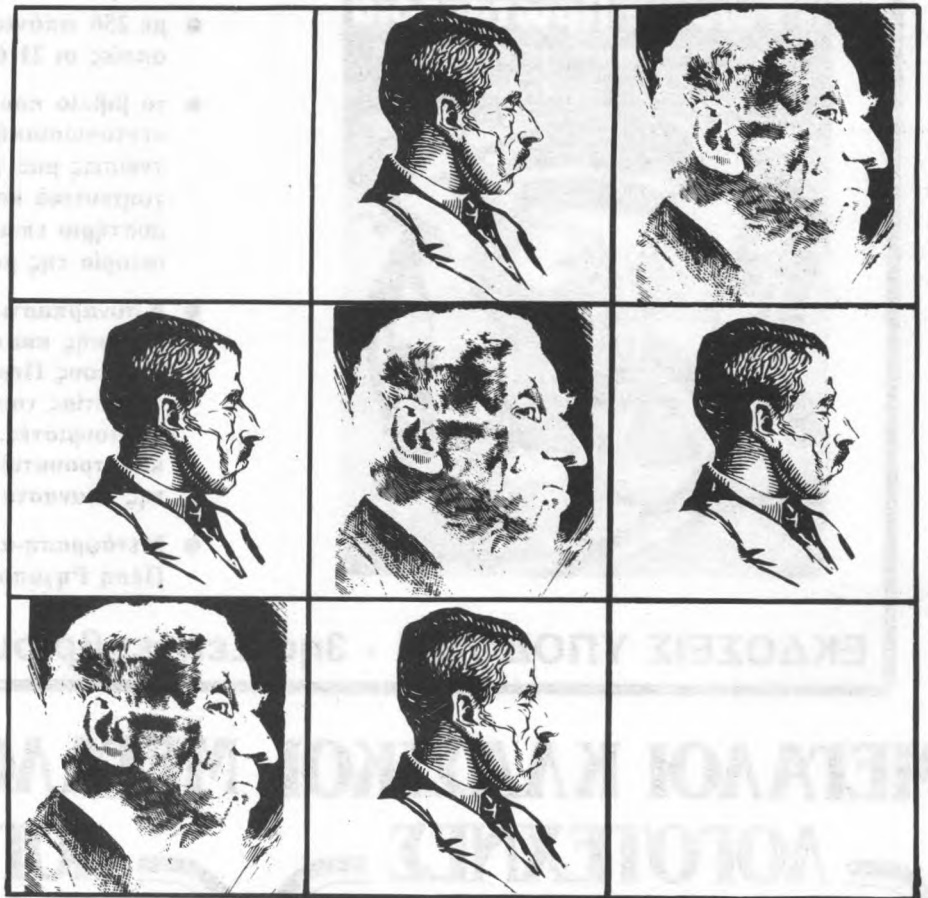
— Ός επιδίωξη του «τελικού σκοπού» που στον όρίζοντα όλων των άγώνων διατηρεί τη ριζική άμφισβήτηση του κράτους, ή διαφορετικά, την άστική μορφή άσκησης της πολιτικής που διαρκώς προσβάλλει τό εργατικό κίνημα μέσω του κόμματος, όπως κι άν είναι οργανωμένο. Όμως οι ιδεολογίες, τό φαντασικό, είναι τά ύλικά του πολιτικού στοιχείου, όχι ως κενός ή συμπλήρωμα ψυχολογικό άγώνων, σέ «τελευταία άνάλυση», οικονομικοπολιτικών αλλά ως έκφραση πρώτη. Τό κόμμα δέν καλείται να είναι ο μεγάλος δάσκαλος της εργατικής τάξης και των μαζών, ο ιδιοκτήτης της όποιασδήποτε προλεταριακής επιστήμης που ή άλήθεια της πρέπει να καταναγάσει όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, αλλά ο συντονιστής και ο πλοηγός «της πολύμορφης άνάδυσσης των επαναστατικών δυνάμεων». Στην ιδεατή σκηνή που άντιπαράθετοι ύποκείμενα-όργανώσεις-προκατασκευασμένες, κράτος, τάξεις, κόμματα, ιδεολογίες κ.λπ. πρέπει να ύποκατασταθούν οι πραγματικοί άγώνες που επιτρέπουν την ταυτοποίηση των τάξεων, την παραγωγή τους, την ένότη-

τά τους, που επιτρέπουν την κριτική ριζοσπαστικοποίηση μέσω της ιδεολογικής διαπαιδαγώγησης, άντιμετωπίζοντας τά άτομα της ομάδας και τά τμήματα των τάξεων εκεί που βρίσκονται και όπως βρίσκονται. Ό Λένιν έχει και πάλι δίκιο.

«Η συνείδηση των εργατικών μαζών δέν μπορεί να είναι μιά πραγματική ταξική συνείδηση άν οι εργάτες δέν μαθαίνουν να εκμεταλλεύονται τά συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα, τη ζωντανή επικαιρότητα για να παρακολουθούν όλες τις άλλες τάξεις σέ όλες τους τις πολιτικές, πνευματικές και ήθικές εκδηλώσεις, άν δέν μαθαίνουν να εφαρμόζουν πρακτικά την ύλιστική άνάλυση και τά κριτήριά της σέ όλες τις μορφές της δραστηριότητας και της ζωής όλων των τάξεων, των κατηγοριών και των ομάδων του πληθυσμού. Όποιοσδήποτε προσανατολίζει την προσοχή, τό παρατηρητικό πνεύμα και τη συνείδηση της εργατικής τάξης άποκλειστικά ή κυρίως στον έαυτό της, δέν είναι σοσιαλδημοκράτης. Διότι ή εργατική τάξη για να γνωρίσει καλά τον έαυτό της πρέπει να έχει συγκεκριμένη γνώση των άμοιβαίων σχέσεων όλων των τάξεων της σύγχρονης κοινωνίας, μιά γνώση όχι μόνο θεωρητική αλλά κυρίως θεμελιωμένη στην έμπειρία της πολιτικής ζωής (Π να κάνουμε;).

Τό κόμμα που θεωρεί τον έαυτό του μέτρο των άποκλίσεων σέ σχέση με τις νόρμες που τό ίδιο έχει θέσει είναι καταδικασμένο στην άποτυχία και στην άνευ επανάληψη της διακήρυξης «δέ μās κατάλαβαν». Η ιστορία είναι άρκετά άποκαλυπτική. Η ιδεολογική πάλη, μέσα στις δεδομένες ιδεολογικές συνθήκες μιάς κοινωνίας είναι τό πρωταρχικό καθήκον του κόμματος. Χωρίς να είναι ο άποκλειστικός παράγοντας, έργο του είναι ο δρόμος που πρέπει να χαραχθεί για την κομμουνιστική ιδεολογία, ένας δρόμος που συγγέεται με την άναγκαιότητα της επαναστατικής διαδικασίας. Κι αυτή ή διαδικασία δέν έχει τίποτε από κάποια ουσία που θά 'πρεπε να περάσει στην έφαρμογή ούτε, ακόμη λιγότερο, είναι κάποιο διάταγμα που καθορίζει τούς όρους της. Είναι ή καθημερινή άνακύλιση και ή έπικαιρη οικοδόμηση, έδω και τώρα, μιάς βούλησης. Την επανάσταση, «να αλλάξει ο κόσμος», στό κάτω κάτω, πρέπει κανείς να την επιθυμεί.

'Απόσπασμα από τό τελευταίο βιβλίο του Georges Labica *Le paradigme du Grand-Hornu, Essai sur l' idéologie*, εκδόσεις La Brèche, Παρίσι 1987. Μετάφραση Άγγελος Έλεφάντης.

Γιά τόν «Προσκυνητή» του Κώστα Βάρναλη

Γενεαλογικά

Προδημοσίευση
από μελέτη του Γιώργου Σαββίδη
πού θά έκδοθεῖ προσεχῶς
στis έκδόσεις «Κέδρος».

του Γιώργου Σαββίδη

Μιά ποιητική ὁμολογία πίστεως μέ τήν
θέρμη, τόν σπαραγμό, τήν ὀξύνοια
καί τήν ἔκταση τοῦ Προσκυνητῆ, δέν
στιχουργεῖται σέ ὀκτάβες «πετῶντι καλάμῳ». ¹
Ἄδύνατον, γιά ὅποιον πιστεύει σέ ὀτιδήποτε ἀ-
ξιόπιστο, νά πάρει κατά γράμμα τόν ἐσκεμμένα
ἀνάλαφρο δανδισμό τοῦ χαρακτηρισμοῦ «μιά δι-
καιολογία, στά πεταχτά, τῶν πίστεών μου». Φῶς φανάρι πῶς τέτοιο ἐγχείρημα, τουλάχιστον
προϋποθέτει μεστωμένη καλλιτεχνική συνείδηση·
δηλαδή ἀνθρώπινη, πνευματική καί τεχνική ὡ-
ριμότητα, πονεμένη καί συμπονετική, χωρίς τήν
ὀποία ἐξ ἄλλου ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος θά ἔχανε
κάθε εὐλαβικό ἀντίκρισμα — ὅπως συμβαίνει,
π.χ., μέ τό *Le Pèlerin Passionné* (1891) τοῦ
Μορεάς. ²

Δίχως νά έμπλακοῦμε τώρα σέ «ὑπόθεσες ψυχικές», εἶδαμε, ἀρχίζοντας αὐτό τό Σημείωμα, πῶς ὁ Βάρναλης, ὅταν γράφει τόν *Προσκυνητή*, εἶναι 36 χρονῶν· ἤγουν, ἔχει διαβεί τόν κατά Χριστολογική παράδοση «μισό δρόμο τῆς ζωῆς μας». (Δέν μποροῦσε, βέβαια, νά ξέρει τότε ὅτι τοῦ μέλλονταν ἄλλα 55 χρόνια «ζήσης καθημερινῶν θανάτων»). Κοιτάζοντας σκυθρωπές φωτογραφίες του ἐκεῖνης τῆς ἐποχῆς, ἢ τό ἀσκητικό πορτρέτο πού τοῦ χάραξε ὁ Ι. Κεφαλληνός, θυμόμαστε ὅτι περιγράφει τό τάχα λυρικό Ἔγῳ του «μέ χαίτη γκρίζα» (II, 6).

Ὡς λογοτέχνης, ἔχει βγεῖ στήν πιάτσα πρῖν ἀπό μιά δεκαπενταετία καί ἔχει διακριθεῖ ὡς τακτικός συνεργάτης πρωτοποριακῶν ἀθηναϊκῶν περιοδικῶν ὅπως Ὁ *Νουμάς* καί ἡ *Ἥγησώ*, καί ἀλεξανδρινῶν ὅπως ἡ *Νέα Ζωή* καί τὰ *Γράμματα*. Ὡς φιλόλογος —μὴν ξεχνᾶμε ποτέ πῶς ὁ Βάρναλης ἦταν δάσκαλος— ἔχει δώσει τό μέτρο τῆς κριτικῆς καί γραμματολογικῆς του ἰκανότητάς μέ τό μελέτημά του γιά τή διδακτική ἀξία τῶν ποιημάτων τοῦ Βαλαωρίτη (1915) καί μέ τήν διάλεξή του στόν «Παρνασσό» γιά τὰ διηγήματα τοῦ Βιζυηνοῦ (1917), ἐξασφαλίζοντας ἔτσι ὄχι μόνο κρατική ὑποτροφία γιά τό Παρίσι, μά καί τήν ἐκτίμησή τοῦ Παλαμᾶ καί τοῦ Ν.Γ. Πολίτη.

Ἡ σημερινή κατάσταση τῶν βιβλιογραφικῶν μας γνώσεων γιά τὰ ποιητικά δημοσιεύματα τοῦ Βάρναλη ἀπό τό 1905 (δηλαδή μετά τίς «παιδαριώδεις» *Κηροῖθρες* — ὅπως τίς ἀποκάλεσε 60 χρόνια ἀργότερα ὁ ἴδιος) ἴσαμε τό 1919, καί ἰδίως ἡ ἀναμενόμενη συσσωμάτωσή τους ἀπό τόν Γιώργη Γιατρομανωλάκη, δέν μᾶς ἐπιτρέπουν, πρὸς τό παρόν, νά δοκιμάσουμε, ἐδῶ ἢ ἀλλοῦ, μιά συστηματική ἀνίχνευση τῶν ἐσωτερικῶν καταβολῶν ἐκεῖνης τῆς προηγούμενης δημιουργικῆς ἐργασίας τοῦ ποιητῆ στό γράψιμο τοῦ *Προσκυνητῆ*. Ἐτσι, ἀπλῶς σημειῶνω, περιθωριακά, στίς *Κηροῖθρες* τό ἐξῆς ἐντεκασύλλαβο τετράστιχο:

Ἔγῳ κι ὁ ὕπνος, μαῦροι, ἀκουμπισμένοι
σέ τραπέζι γυμνό, μέ τόν ἀγκῶνα!
Ἄπάνω μου ἡ ζωή μου ἡ κολασμένη
τόν ἄτελο τοῦ νοῦ μου ἰδρῶνει ἀγκῶνα.

(«Τραγοῦδια τοῦ σκότους», 5)

ἀφήνοντας γιά ἄλλη εὐκαιρία μιά λεπτομερῆ σύγκριση τοῦ ἐκτενέστατου «Διονυσιακοῦ Ὕμνου» (1913) μέ τό III, 25-26.

Καί δέν ἔχω λόγο νά μὴ δώσω βάση στήν ἐπισημασμένη γνώμη τῆς Θεανῶς Μιχαηλίδου («Τό ἀρχεῖο Βάρναλη», Ὁ *Πολίτης*, 71, Ἰανουάριος-Μάρτιος 1986) ὅτι «στά σχεδιάσματα τοῦ *Προσκυνητῆ* (Σημειωματάριο ε') ὑπονομεύεται καί ἀνατρέπεται πρωτίστως ὁ ὑπεροπτι-

κός αἰσθητισμός τῶν σονέτων του» — ἰδίως πού ἡ γνώμη αὐτή μερικῶς ἐπαληθεύεται ἀπό τήν πρώτη ὀκτάβα τοῦ VI:

*Καρδιά, πού τά κοράσια ἐλαχταροῦσε
κι ἀκοῦσε καί σέ θάμπωνε ὁ ἑαυτός σου,
τίς πιό καλές σου δύνამες σκορποῦσε
στίς ἡδονές, χαημός καιροῦ, χαημός σου!
Τώρα μαζί, ἂν μπορεῖς, ὄλες τίς Μοῦσες
ν' ἀγκαλιάσεις στό στίχο σου ἀρματώσου,
καί στά νερά τῆς Ἀρνησιᾶς βυθίσου
τό μέγα Ναί νά βγάλεις τῆς ζωῆς σου!*

(Μόνο πῶς ἀναρωτιέμαι: πρῶτον, ἂν ἡ ἀνατροπή ἐνός ὑπεροπτικοῦ αἰσθητισμοῦ ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἐκμηδένισή του³ καί δεύτερον, ἂν συνεπάγεται καί τήν ἐκμηδένιση ἐνός ἐγωκεντρικοῦ αἰσθητισμοῦ ἢ μονάχα τήν ἀπόσταξή του).

Ὅπωςδήποτε, ὡς ἀναμφισβήτητα θετικῆς προϋποθέσεις τοῦ πρῶτου μεσοκόπου ποιητῆ γιά τό γράψιμο τοῦ *Προσκυνητῆ*, μποροῦμε νά θεωρήσουμε τήν γλωσσική του σοφία καί γεύση, καθῶς καί τήν μετρική του μαεστρία — πού καί αὐτή εἶναι καρπός μιᾶς ἄλλης ἀσκημένης αἰσθητικῆς: τῆς ἀκοῆς. (Ἀλήθεια, πότε ἄρχισε νά κουφαίνεται ὁ Βάρναλης; Δηλαδή νά στήνει τό ἐσωτερικό του αὐτί σέ φωνές «μισό πραγματικές, μισό γυρνάμενες μέσ στο μυαλό του»). Μποροῦμε ἀκόμα νά προσθέσουμε τόν ἐλληνοκεντρισμό τοῦ λυρισμοῦ του, καί νά θυμηθοῦμε ὅτι στό λυρικό γένος ὑπάγεται καί τό σατιρικό εἶδος, μέ ἐπιφανῆ παραδείγματα τόν Σολωμό καί τόν Παλαμᾶ.⁴

Ἐξ ἄλλου, αὐτονόητα δεδομένη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ καί ἡ συνετὴ ἐγκράτεια τῆς φιλοσοφίας τοῦ ποιητῆ μας, δηλαδή ἡ προφανῆς ἀπόφασή του νά μὴν παρουσιάσει πρόωρα μείζονες συνθέσεις, ἰδίως ὄχι σέ ἄμεσο συναγωνισμό μέ τόν ἀκατάσχετο Σικελιανό (*Ἀλαφροῖσκιωτος*, 1909 —

1. Ὑπενθυμίζω πῶς οἱ *Συνειδήσεις* (1915-17 καί 1946) τοῦ Σικελιανοῦ γράφηκαν σέ ἐλευθερωμένο στίχο, καί πῶς τό σχεδόν σύγχρονο στιχουργημένο *Πάσχα τῶν Ἑλλήνων* του (1918 καί 1947) ἔμεινε ἀνολοκλήρωτο.

2. Ἡ ἐν μέρει ψευδοσαιχηρική ἀνθολογία *The Passionate Pilgrim* (1599) καί τό ὁμότιτλο διήγημα τοῦ Henry James (1875) εἶναι ἀπό κάθε ἀποψη διαφορετικῆς περιπτώσεως. Γιά τό πρῶτο, πού πιθανότατα ἦταν γνωστό στόν Βάρναλη, βλ. Ν. Ποριώτης, *Ἀπό τά ἔργα τοῦ Σαιξπήρου*, 1945, σσ. 175-178.

3. Ἡ πολυτελής δεύτερη ἐκδοση τοῦ *Φωτός πού καίει* (1932), μέ 15 ξυλογραφίες τοῦ Ἀγγελου Θεοδωρόπουλου — ἂν ὄχι καί ἡ πέμπτη (1971), μέ 6 ὁλοσέλιδα, ὄνειρικά σχέδια τοῦ Γ. Γουναρόπουλου — νομίζω πῶς τεκμηριώνει τήν δημόσια ἐπιβίωση τοῦ αἰσθητισμοῦ τοῦ Βάρναλη μετά τόν *Προσκυνητή*.

4. Εἶναι ἄξιο ἐνεργητικῆς ἀπορίας πῶς ἕνας τόσο λυρικός (μά καί δραματικός) ποιητής ὅπως ὁ Σικελιανός δέν ἔδωσε σπουδαῖα δημόσια δείγματα τῆς σατιρικῆς φλέβας του, τῆς ὁποίας γνωρίζω καί ἐλάχιστα ἰδιωτικά στιχουργήματα.

Πρόλογος στη Ζωή | = οί τέσσερεις πρώτες «Συνειδήσεις», 1915-17 — *Μήτηρ Θεοῦ*, 1917-19 — *Πάσχα τῶν Ἑλλήνων*, 1918 κ.έ.).

Σύμφωνα μέ τά πιθανῶς ἑλλιπῆ βιβλιογραφικά δεδομένα τῆς προσωπικῆς μου ἔρευνας, ὁ Βάρναλης εἶχε δημοσιέψει σέ περιοδικά, πρὶν ἀπὸ τὸν *Προσκυνητῆ*, τὰ ἐξῆς πέντε ποιήματα ἐκτάσεως μεγαλύτερης ἀπὸ 50 στίχους, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ εὐγλωττα τιτλοφορημένο:

α. «Τραγουδάκια ἀπὸ ἕνα μεγάλο Τραγούδι» (1907), 106 ἐντεκασύλλαβοι στίχοι (18 ἐξάστιχα, μέ ζευγαρωτές ρίμες) κατανεμημένοι σέ 5 ἀνισομεγέθεις ἐνότητες.

β. «Τραγούδι τῶν Νέων» (1910), 94 στίχοι ἀνισοσύλλαβοι καί ἀνομοιοκατάληκτοι, χωρισμένοι σέ δύο ἄνισα μέρη.

γ. «Διονυσιακὸς ὕμνος» (1913), 176 στίχοι ἀνισοσύλλαβοι καί ἀνομοιοκατάληκτοι, ὑποδιαίρεμένοι σέ 8 ἀνισομεγέθεις ἐνότητες.

δ. «Ὁ Χορὸς τοῦ Πανὸς καί τῆς Ὀπώρας» (1915), 72 τροχαϊκοί στίχοι ὀκτασύλλαβοι καί ἐπτασύλλαβοι, κατανεμημένοι σέ 12 ἐξάστιχες στροφές ριμαρισμένες αβγγβ. (Ὁφείλω τοῦτο τὸν τίτλο σέ ὑπόμνηση τῆς Θεανῶς Μιχαηλίδου). Τὸ κυριότερο ἐνδιαφέρον αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, κατ' ἐμέ, ἔγκειται στὴν —ὅσο γνωρίζω ἀνανταπόδοτη καί ἀβιβλιογράφητη— ἀφιέρωσή του: *Τοῦ Ἄγγελου Σικελιανοῦ*.

ε. «Σέ μιά Καλλιτέχισσα» (1918-19, χρονολογημένο: 1917), 58 ζευγαρωτοὶ δεκαπεντασύλλαβοι, σέ δύο ἄνισα μέρη.

Ὅταν ὁμως ἀποφασίζει πιά νά δημοσιέψει τὸν *Προσκυνητῆ* του, πιθανότατα ἐπιδιώκει καί τὴν εὐνόητη ἀκόμα τότε σύγκρισή του μέ τὴν σχεδόν ὁμότιτλη σύνθεση τοῦ Βουτιεριδῆ, Ὁ *Προσκυνητῆς* (1904-7), μαζί μέ τὸν ὁποῖο εἶχαν πρωτοεμφανιστεῖ στὸν *Νουμᾶ*. Ἔστω καί μόνο ἐπειδὴ ἐκείνη ἢ ἀνώριμη σύνθεση ἀποτελεῖται ἀπὸ 640 ἀνομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους, κατανεμημένους σέ 40 ἀνισομεγέθεις ἐνότητες, ἢ σύγκριση αὐτῆ —πού θά ὀφείλε νά συμπεριλάβει καί τὸν *Ἀλαφροῖσκιωτο*—, ἀπαιτεῖ χωριστό μελέτημα. Παραθέτω, δειγματοληπτικά, λίγους στίχους:

Εἶδε ἡ ψυχὴ στ' ἀντίφεγγο τῆς θύμησης
 ν' ἀπλώνει
 τὸν ἴσκιό του τὸ ἀνάμπαιγμα τοῦ ματωμένου
 δρόμου
 καὶ ἀποσβολώθη· καὶ ἄρχισε θρηνώνοντας στὴν
 ἑρμιὰ της,

5. Στὸν Σολωμὸ ἐπίσης παραπέμπουν, κάπως ἀφανέστερα, οἱ στίχοι III, 95-96 καί V, 37-40.

6. Ὁ μόνος, ὅσο γνωρίζω, πού ἐντόπισε μιά ἀπὸ τίς δύο Καβαφικές ἀναφορές τοῦ *Προσκυνητῆ* εἶναι ὁ Στέλιος Γεράνης στὸ βιβλίο του *Κώστας Βάρναλης: Σάτιρα, Ποίηση καί Σοφία*, 1985, σ. 20.

νά ξετυλίγει ἀραδιαστά τὰ ὅσα ἔπαθε καὶ ὄ,τι εἶδε:
 Τοῦ Ἀνθρώπου τὸ ἀλυσόδεμα στοὺς ταπεινοὺς
 τοῦ πόθου,
 τὴν ἀδικία νά χαιρέται τοὺς θησαυροὺς τοῦ
 Λόγου,
 τὴν ἐφταπάρθενη Ὅμορφιά τοῦ δρόμου τὴν
 τὴν Καλοσύνη ὑπόκριση, προδότρια τὴν Ἀγάπη·
 τὴν Ἀρετὴ σ' ἀζύγωτα νά σκαρφάλωνει βράχια,
 διωγμένη ἀπὸ τὸ δολερὸ τῆς ἀτιμίας στόμα·
 τῆς μικροσύνης στοχασμοὶ τίς Γνώμεις
 ν' ἀγκαλιάζουν·
 νά θρονασθεῖ βασίλισσα στοῦ πλάσθη *Νοῦ*
 τὸ θρόνο
 —λάμια κακιά καὶ ἀχόρταγη— τοῦ χρυσαφιῶ
 ἢ λαχτάρια,
 καὶ στῆς Ἀλήθειας τὸ *Ναὸ* νά λειτουργοῦν
 τὸ ψέμα!

(7,5-18)

Πέρα ἀπὸ αὐτὸ, ἄς ἀφήσουμε τοὺς αὐτεπάγγελτους ἐπιδρασιθεῖρες νά παραβιάσουν τίς ὀρθάνοιχτες θύρες τοῦ Βάρναλη, ἐπισημαίνοντάς μας, στὸ κείμενο τοῦ δικοῦ του *Προσκυνητῆ*, κάποιες ὀλοφάνερες —τουτέστιν: ἠθελημένες— ἀναφορές στὴν *Ἰλιάδα*, στὴν ἀρχαία τραγωδία, στὸν *Διγενή Ἀκρίτα*, στὸν Κορνάρο, σέ δημοτικὰ τραγούδια καί στὸν Σολωμὸ.⁵ Πιὸ δύσκολο, μὰ ὄχι ἀκατόρθωτο, θά εἶναι νά ἐντοπιστοῦν οἱ πάμπολλες, πιὸ χωνεμένες ἀναφορές του στὸν Παλαμᾶ, καί τουλάχιστον δύο στὸν Καβάφη.⁶ (Ὅτι ὁ Βάρναλης, συνθέτοντας τὸν *Προσκυνητῆ*, εἶχε σίγουρα κατὰ νοῦ καί τὸν Ἀλεξανδρινὸ —μέ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἐπικοινωνία ἀπὸ τὸ 1911—, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη ἐγγραφή στὸ Σημειωματάριο ε', φωτοτυπίες τοῦ ὁποῖου εἶχε τὴν εὐγένεια νά θέσει στὴν διάθεσή μου ἡ κ. Μιχαηλίδου: «Αὐτὸ θά πεῖ: οἱ Ἰθάκες τί σημαίνουν, ἐξαίσιε Καβάφη!».)

Ἄλλὰ πρὸς τί; Ἡ ἀπάντηση βρῖσκεται ἐτοιμητὸ στο X, 47-48:

Καὶ τελευταῖα, ἀξιά ὑψηλῆ τοῦ ἀνθρώπου,
 γιὰ τὴν χαρὰ κοπιᾶζομε τοῦ κόπου!

Θετικότερη, νομίζω, θά θεωροῦσε καὶ ὁ ἴδιος (πβ. Ὁ *Σολωμὸς χωρὶς Μεταφυσική*, σσ. 171-2) τὴν ἀντίστροφη κατεύθυνση: νά ἐντοπίσει κανεὶς, διαβάζοντας καί περιδιαβάζοντας, σέ νεότερα κείμενα ἀπὸ τῆς τοῦ *Προσκυνητῆ* εἴτε ὁμολογὰ θέματα. Ἔτσι, π.χ. ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Βάρναλη, θαρρῶ πὼς ἀκούω ἕνα προανάκρουσμα τῶν «Μοιραίων» (1921) στο X, 49-56:

Χρόνια, σὰ νά πληρώνομ' ἕνα κρίμα,
 χωρὶς μιλιὰ στὰ χεῖλή μας νά δέσει

.....
 Ἄηχοι, καθὼς λαδιοῦ κυλᾶμε χύμα·

στερνά, χωρίς τά πόδια νά κινουῦμε,
πᾶμε καί νά σταθοῦμε δέν μποροῦμε!

Ἄκόμη, μέ δυσεξηγήτη ἀναγαλλίαση ξαναβρίσκω στούς *Σκλάβους Πολιορκημένους* («Ἡ χάρά τοῦ Πολέμου», 44) τήν «πιθαμή τό νύχι» τῶν *Κλεφτῶν*, καλύτερα ταιριασμένη ἀπό ὅ,τι ἦταν στό III, 66.

Καί κάτι φαινομενικῶς ἀπίθανο. Τό σπαρακτικό ἐκεῖνο:

Ἄλλι! δέν σᾶς γρικᾶω, ὦ σύντροφοί μου,
ἴσκιοι μου ἐσεῖς, παθητικοί μου ἀνέμοι!
(XI, 1-2)

—πού ἐμμένει, ἐξειδικευμένο, στό ἐπιθανάτιο, «Τρεῖς Φίλοι»—, σάν νά ξανακούγεται, τριάντα χρόνια ἀργότερα, ἀπό τό στόμα τοῦ ἐμφαντικά «φιλέταιρου» Σεφέρη, μέ ἐλεύθερους ἐντεκασύλλαβους:

Τά λόγια σας συνήθεια τῆς ἀκοῆς
βουίζουν μέσα στά ξάρτια καί περνᾶνε
μήπως πιστεύω πιά στήν ὑπαρξή σας
μοιραῖοι σύντροφοι, ἀνυπόστατοι ἴσκιοι.

(«Ἄλληλεγγύη», 18-21)

Ἄπό τά «Σημειωματάρια» τοῦ Κώστα Βάρναλη

Τίς σημειώσεις πού ἀφοροῦν τόν *Προσκυνητή* ἐντόπισε, μετέγραψε καί παρουσιάζει στὸν τόμο πού θά κυκλοφορήσει ἡ ἐπιμελήτρια τοῦ Ἀρχείου Βάρναλη *Θεανῶ Μιχαηλίδου*. Παραθέτουμε ἕνα μέρος τῶν σημειώσεων, δείγμα ἀρκετὰ διαφωτιστικό γιά τίς διεργασίες πού ὀδήγησαν στή σύνθεση αὐτοῦ τοῦ «μεταιχιμιακοῦ» ἔργου τοῦ ποιητῆ.

Μὴν ξεχνᾶς στο δρόμο σου, πὼς ἡ Τ|έχνη| δὲν εἶναι ἔμφαση, οὐδὲ δόξασμα, εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς μεγαλύτερης θλίψης τῆς ἀνθρ|ώπινης| καρδιάς μὲ τὴν πιὸ ἀπείραχτη ἠθικὴν ἐλευθερία. Γιατί τούτη εἶναι ἡ σημαντικώτερη ἀλήθεια τοῦ «ἄβρου» μας. Ἕνα ἀνέβασμα πρὸς τὴν ἀκατανόητη Ἀρχή, πρὸς τὸ στοιχεῖο, πού δὲν ἐπιδέχεται σύγκριση καί πού τόνομάζουμε Θεό. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι ἡ ἀτμοσφαῖρα, πού «ἐπιτρέπει» τὴ ζωὴ στο δόρατο Ὀν. Ὁ μέγας πόνος δὲ θέλει μεγάλο κόπο νὰ ἐκφραστεῖ: μιὰ ἀπλὴ στιγμή, ὀξύτατα παρατηρημένη, γίνεται ἀπὸ λεπτομέρεια τὸ ὄλο τῆς ζωῆς. Θυμήσου τὸ κουμπί τοῦ Δεβούων, τὸ σταυρὸ τοῦ Μιχαήλωφ.

Δὲν πρέπει νὰ κόψεις τοὺς ἀνθρώπινους δεσμούς σου· δὲν πρέπει νὰ μπορέσεις· τοῦτο πρέπει νὰ γίνεи τελευταῖα — σὲ μιὰ προπαιδεῖα γιὰ τὸ θάνατο.

«Γιατί λυπᾶσθε· δυσκολεύεστε νὰ γνωρίσετε ἂν οἱ ψυχές εἶναι ἀθάνατες. Θὰ τὸ μάθω σὲ μιὰ στιγμή... Σ' αὐτὴ τὴν τόσο σύντομη στιγμή τοῦ θανάτου σκοπεύω νὰ παρατηρήσω, ἂν ἡ ψυχὴ μου θὰ τὸ αἰστανθεῖ πού φεύγει... |»|

(Ἰούλιος Κάρος παρὰ Σενέκα).

Ὁ τεχνίτης εἶναι τὸ στόμα τῆς μάζας, ἡ θέλησή της, τὸνεῖρό της. Ὄταν τὰ μεγάλα ἔργα μιᾶς ἐποχῆς — τὰ θρησκευτικά καί ὅσα ἐκφράζουν τὸν ἀνθρώπινο πόνο — εἶναι ἀμετάβλητου κύρους γιὰ τὸν ἀνθρ|ώπο| κάθε καιροῦ καί τόπου, εἶναι δυνατὸ ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ μελλοντικὴ μορφή τοῦ κόσμου νὰ ἐγγίσει· ὁ ἀνθρ|ώπος| τὴν τελευταία εὐτυχία καί νὰ λησμονήσει ὅλα τὰ περασμένα γιὰ νὰ μείνει ἀκίνητος· σ' αὐτὸ τὸ στερνὸ σημεῖο. Μιὰ τέτοια μορφή ζωῆς μᾶς δίνει μονάχα ὁ θάνατος; Μήπως εἶναι τοῦτος ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς δημιουργίας;

— Ἡ νίκη τοῦ πνεύματος ἀπάνω στήν ὕλη, αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ πόνου καί τοῦτος ἡ μήτρα τῆς καλλ|ιτεχνικῆς| δημιουργίας.

— Ἡ Τ|έχνη| εἶναι ἡ ἔχτη αἴσθηση τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ὁποία εἶναι πνευματικὴ.

— Ἡ Ἀνατολή, διδάχος τοῦ θανάτου καί τῆς συνέχειας τῆς ζωῆς.

— Ὅλοι μαζί μου, μὲ τὴ δική σας δύναμη καί ἐνέργεια, ἄς μιλήσει τό |

τραγούδι ἀπάνω σὲ ὅλα τὰ πνεύματα, ἀπάνω στὰ κύματα, στὰ βουνά, στοὺς κάμπους, ὅπως τὰ πουλιά τοῦ Θεοῦ, κι ἀπάνω στὶς ἀγορές καί στὶς ἐκκλησιές, μὰ πιὸ πολὺ μέσα στὶς καρδιές σας, ὅπως ἕνα ἐρωτικὸ καρδιοχτύπι, ὅπως ἕνα αἰσθημα, πού ὅλοι μαζί τὸ νοιώθετε στὸν ἴδιο καιρὸ καί μὲ τὴν ἴδια σημασία. Καθένας ἄς φέρει τὸ πολυτιμότερο μέρος τῆς ψυχῆς του· ὅ,τι ἴσως ἕως τώρα δὲν τὸ ἔνοιωσε, δὲν τὸ εἶδε, δὲν τὸ ἀγάπησε· ἴσως ὅ,τι βλέπει σὲ ὠρες εὐλογημένες· ἀξεδιάλυτο μυστικὸ, φόβο ἢ ἀγάπη | | μεγαλεῖο σὲ οὐρανὸν ἢ φύση ἢ μέσα στὸν ἀνθρωπο καί πού μόλις τὸ ἀγγίζει μὲ τὴν προσευχὴ — ναι ἄς φέρει καθένας τὸ ἱερό μέρος τῆς ψυχῆς του· ἡ Ἀσπροθάλασσα τὴν καλωσύνη του | = της|, ὁ Μωριάς τὴν ἀφθαρσία τῆς φυλετικῆς δύναμης καί τὸ ὄξύ του πνεῦμα· ἡ Ἡπειρο τὰ τραγούδι|α| τῆς, ἡ Μικρασία τὸν καημὸ καί «τὸνεῖρό» τῆς, ἡ Κρήτη | τὴ γλῶσσα τῆς, τὰ Ἐφτάνησα τὸ γέλιο τῆς θάλασσάς τους καί τὸνεῖρο τῆς «κιθάρας» καί τὴ Σολωμικὴν ἀρετὴ, ἡ Ἀθήνα τίς ἀναμνήσεις τῆς καί τὴν θεϊκὴν τελειότητα τοῦ πλαστικοῦ ὄνειρου τῆς, ἡ Πόλη τὰ χρυσάφια, τίς μελωδίες καί τὴν παλληκαριά τῶν ἀντρωμένων τῆς μαζί μὲ τοὺς φωτεινοὺς, φερωτοὺς θόλους καί τὸ γλυκὸ μυστικισμὸ — ὅλα μαζί ἀρμονισμένα σάν πολὺφωνος χορὸς· μέσα σὲ ἀδειανὴ Ἀγία Σοφία, ἄς ἠχήσουν μέσα σὲ τοῦτο τὸ τραγού-

δι, τραγούδι του συνόλου κι ἄς τὸ γνωρίσει καθένας γιὰ δικό του, ἄς γνωρίσει τὸν ἑαυτό του, τὸν τωρινό, τὸν περασμένο κι ἄμποτες καὶ τὸν μελλούμενο. Ὁ ἀέρας, τὰ ἀρώματα τῶν χόρτων σου· τὸ φῶς σου τὸ καθαρό, σὰν ἰδέα ἀθάνατη, ἄς χυθῶν ἀπάνω στὰ μαλλιά μου, ἄς κατεβῶν στὴν καρδιά μου γιὰ νὰ σπαρταρήσουν ἐνωμένα, σὰ μιὰ καθαρὴ ζωὴ |

στὴ γλώσσα μου, καὶ μὲ τὴν πίστη, ὡσὰν | μιὰ χρυσὴ γοργόνα στὸ στήθος τῆς γολέττας, τὴν πίστη στὰ πεπρωμένα σου, ὦ φυλὴ καὶ ὦ ἀνθρωπότη, ἄς σκίσουμε μὲ χορευτικὸ δρόμο τὰ ἀνθισμένα κύματα, πού τρέμουν ὅπως ὁ ἀέρας ἀπάνω σὲ φωτιά ἢ ὅπως τὰ μάτια παιδιοῦ, πού τάγγιζει θαυμάσιον ὄνειρο, πρὸς τὴν αἰωνιότητα· κ' ἕνα ναυάγιο στὴ μέση ἀξίζει τὸ μεγάλο κόπο!

Ἐλάτε ὅλες οἱ ψυχές τῆς Ἑλλάδας· σταθῆτε γύρω μου σὰ φλόγες· γύρω στὴ δυστυχία μου καὶ στὴν κρύα μου ζωὴ· θάρρος κι ἀπαντοχὴ μου· ἂν καὶ ξέρω, πὼς ἡ λατρεία μου ἐτούτη, τὸ τραγούδι, θὰ μοῦ σταθεῖ πηγὴ πόσων δυστυχιῶν! — Ἐτσι γιὰ νὰ μπορέση τὸ τραγούδι ἐτοῦτο νὰ σταθεῖ μελαγχολικὸς μάρτυρας τῆς φυλῆς |

του μέσα στὸν ἀτελείωτο χρόνο, σὰν γλυκόλαλη καμπάνα σ' ἕνα ρημασμένον τόπο, πού χτυπώντας τον ὁ ἀέρας τὶς χειμωνιάτικες νύχτες κάνει τὸ χαλκὸ νάναστενάξει καὶ νὰ μοιρολογᾷ, ὡς ὁ γκιωνῆς μὲ τὸ φεγγάρι, (συσσωρευτὴς δυνάμεων καὶ ἐλπίδων· ὁ δρόμος τῆς Ἀλήθειας ἀνοιγμένος ἀπὸ τὸ ὠραῖο, ἡ ζήτησις τοῦ ἀπόλυτου, τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἡ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, ὁ φωτισμὸς τοῦ θανάτου).

Ἀμφιβάλλοντας γιὰ ὅλα ἔχω τὴ δίψα μιᾶς πίστεως κι ἀφήνοντας τὴν ζωὴ τῶν φαινομένων, πού εἶναι δίχως νόημα, ζητῶ νὰ βρῶ ἕνα ἐνδιαφέρον μέσα στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου καὶ λίγη πίστη μέσα στὰ σῦννεφα τοῦ ὑπερκόσμου. Exalté |

μαζὶ καὶ σκεπτικιστῆς, πιστεύω ὡστόσο σὲ σένα, ὦ Ἑλλάδα· εἶναι ἀνάγκη νὰ πιστεύω, γιὰ νὰ περάσω ὅλη μου τὴ ζωὴ κλαίοντας ὡς νὰ μοῦ στεγνώσει τὰ μάτια τὸ χῶμα, ἡ μόνη ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια.

Καθένας ἄς φέρει στὰ καθαρὰ του χέρια ὅ,τι πιότερο ἀγάπησε στὴ ζωὴ: ἄλλος κλωνὶ βασιλικό· ἄλλος ἕνα τσαμπὶ σταφύλι: ἄλλος τὸ δαχτυλίδι τῆς ἀρραβωνιαστικιάς του, ἄλλος τὸ σπαθὶ τοῦ παπποῦ του, ἄλλος ἕνα ποτήρι βρυσίσου νερό — (αὐτὸ ἔχει), ἄλλος ἕνα καναρίνι στὴ χούφτα, ἄλλος τὸν τελευταῖο λόγο τῆς μάνας του σὰν πέθνησε. Ἐδῶ στὴν ἀγία τράπεζα τοῦ Αἰσθήματος ἄς τάποθέσει γιὰτὶ ἀπάνω της θὰ κατεβεῖ σὰ θαμπωτικὴ περισσότερα μὲ μάτια γεμάτα ἔλεος τὸ πνεῦμα τοῦ Τραγουδιοῦ.

— Ὅπως τὴ νύχτα μὲ τὶς ἀναμμένες δάδες στήνουνε οἱ νέοι τὸ ξάνο τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέα στὴ μέση τῆς ὀρχήστρας γιὰ νὰ χαρεῖ αὐτοπρόσωπα τὸ δρᾶμα.

— Ἐνα ποίμνιο καὶ ἕνας βοσκός.

— Ὅχι θεατῆς, μὰ ἐλευθερωτῆς τοῦ κόσμου. Μιὰ εὐτυχημένη ζωὴ δὲν εἶναι δυνατὴ· μιὰ ἥρωϊκὴ ζωὴ, πού ἀγωνίζεται γιὰ κάτι, πού θὰ ὠφελῆσει ὄλους· |

Κάνετε γεφύρια, πιστευτῆτε στὶς ἄσπρες βάρκες, ἀνεβῆτε σὲ ἀλόγατα μούρτζινα γιὰ νάρθητε ἀπ' ὄλους τοὺς δρόμους, ὦ Ἑλληνικὲς ψυχές μέσα στὸ κέντρο τοῦ τραγουδιοῦ, στὸ πανηγύρι αὐτὸ τῶν ἀρετῶν σας, ὅπως μιὰ φορὰ

στὰ Τέμπη, στὴ γιορτὴ τὴν Ὀρφικὴ, οἱ συνοδεῖες τῶν παρθένων μὲ τοὺς νάρκισσους τοὺς κίτρινους, μὲ τὶς κόκκινες παπαροῦνες, μὲ τὰ γαλανὰ ζουμποῦλια, ἐρχόντουσαν κρατώντας τὶς δάδες, μὲ τὰ μεσανύχτια ἀστέρια γιὰ νὰ ἰδοῦν, μὲ μάτια πνευματικὰ μέσα στὴν διαμαντένια πηγὴ τοῦ πρόσκαιρου θανάτου νὰ λαμποκοπᾷ τὸ μυστικὸ τῆς αἰώνιας ζωῆς |

•Καὶ• πῆτε μου τὶς λαχτάρεις σας, πῆτε μου τὸν πόνο, πού ἀγιάζει τὰ σπλάχνα σας, τὸν πόνο, πού εἶναι ἡ μοναχὴ ἀξία τῆς φύσης μας· καθισμένοι σταυροπόδι καὶ ρίχνοντας τὸ βάρος τοῦ κορμιοῦ στὶς ἀπαλάμες ἀπάνω στὴ Γῆ, ἀλλοί μου, μοιρολογίστρες ψυχές, ἐνώστε τὴν καρδιά σας μὲ τὸ Θεό, ποῦναι παντοῦ· ὄχι τύμπανα καὶ μεθυσμένα τρικλίσματα, καὶ γέλοια ζωώδη σὲ ἀστραφετὰ δόντια, σὰ γούργρισμα ἀνθρώπου πού πνίγεται· δέτε με στὰ μάτια· ἀφῆστε με νὰ ἰδῶ στὰ ἐκστατικὰ σας μάτια τὴν βαθυὰ | καὶ τραγικὴ σιωπὴ κι ἄμποτε μέσα τῆς κάθε στροφῆ νὰ τὴν κάνει νὰ μιλήσει ὅ,τι καὶ ὅσο πρέπει· κι ἂν μιὰ στιγμὴ ξεχάσω ἢ δὲ νοήσω τὴ σιωπὴ σας ἀφῆστε ὅλες μιὰ-μιὰ νὰ πεθάνω μὲ τὸ τραγούδι δίχως ἀντιλαλο σὲ μοναξιά βουβή. (— Ἦρθα σὲ σένα, ὦ ἀργατὰ μὲ τὴ βαθυὰν ἀνάσα)

(Τὶ νᾶναι τὸ πρῶτο αἶσθημα, πού χτυπᾷ στὴν καρδιά μου μόλις πηδῶ στὴ γῆ σου; ἀγάπη ἢ μῖσος; ἀγάπη στὴν ψυχὴ σου, Ἑλλάδα καὶ μῖσος στοὺς ἀνθρώπους σου.) Ἀντὶ νὰ ζητήσω ἀλλοῦ, παίρνω ἀπὸ σᾶς τὴν ἀλήθεια.

— Νὰ βάζω ταῦτί μου στὴ γῆ σου τὴν κόκκινη, πού θρέφει τὴν ἐλιά καὶ τὸ σταφύλι, εἰρήνη καὶ θρησκεία, ν' ἀκούσω τὸ καρδιόχτυπό σου, τὸ βαθύτερο λόγο σου —, μαζεύοντας ἀπὸ τὰ χέρια, τὰ πόδια, τὸ στήθος, στραγγίζοντας ὅλη τὴ δύναμη τοῦ κορμιοῦ μου στὸ πνεῦμα νὰ τότε καταλάβω καὶ νὰ τὸν φωνάξω σὲ σᾶς, πού τὸν περιμένετε καὶ ἀνησχεῖτε κυττάζοντας ὀλόγυρά σας, ἀπάνω κάτω, μέσα σας νὰ ἰδεῖτε ποῦθε ἔρχεται ὁ ψίθυρος, ποῦναι τόσο γλυκός καὶ κάνει τὰ μελίγγια σας νὰ χτυποῦν. |

— Γυναῖκες πού τοὺς ἔψησε τὸ δέρμα ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀνέμοι, ἡ ἄρμη τῆς θάλασσας καὶ τὸ τραχὺ δρεπάνι — πού μέσα σας χτυποῦν τὴ θύρα τοῦ μέλλοντος γιὰ νᾶβγουν στὸ φῶς σας τραγουδιστάδες, πολεμιστάδες, βάρδοι καὶ πιὸ πολὺ οἱ ἀδερφοὶ καὶ οἱ μάρτυρες τῆς παγκόσμιας εἰρήνης.

— Ἐλάτε! ὄλοι μας ζητοῦμε νέα παράθυρα στὸν οὐρανό, νᾶρθεῖ ὄχι περισσότερο φῶς, τὸ φῶς πού θὰ μᾶς τυφλώσει, μὰ τὸ ἀληθινὸ φῶς, τὸ φῶς πού θᾶναι πιὸ γλυκὸ στὰ μάτια ἀπ' ὅσο τὸ σταφύλι στὸ στόμα, τὸ φῶς, πού θὰ μᾶς κάνει νὰ ἰδοῦμε, νὰ ὄνειρευτοῦμε ὅλες ἐκεῖνες τὶς λαχτάρεις, πού αἰῶνες τὶς περάσαν ἀπὸ ψυχὴ σὲ ψυχὴ, σὰν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι, καὶ φτάσαν ὡς ἐμᾶς κλεισμένες μέσα σὲ σφραγίδα μυστικῆ.

Σπᾶστε ὅλες τὶς σφραγίδες, ἀνοῖχτε ὅλα τὰ ἅγια τῶν Ἀγίων, γγιῆτε μὲ τὸ δάχτυλο τὸ Θεό, τὶς πληγές του καὶ τὴν ψυχὴ του. Ζητᾶμε νὰ μάθουμε γιὰτὶ πονοῦμε — ὄχι γιὰ νὰ πονοῦμε ὀλιγώτερο, μὰ γιὰ νὰ πονοῦμε μὲ γνώση καὶ μὲ θέληση — γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ βοηθήσουμε τὸ Θεό, νὰ τὸν λευτερώσουμε μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ ὑλικά δεσμά πού τὸν κάνουν ν' ἀνεστενάξει, ὅπως οἱ Κύκλωπες κάτου ἀπὸ τὴν Αἴτνα, ὁ Θεὸς ὁ Γυιὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦρανοῦ, ντυμένος ὄλες τὶς ἐποχὲς καὶ ὅλα τᾶστρα, τὸ ἄπειρο διάστημα, τὴν Αἰωνιότητα. |

Φιλολογική σοβαροφάνεια κριτική ανεπάρκεια και λογοκρισία

του Μιχάλη Τσιανίκα

Φίλοι και κυρίως «ἐχθροί» του περιοδικού θά αναρωτηθούν ίσως γιατί δημοσιεύουμε τό παρακάτω κείμενο, όπως πολλοί αναρωτήθηκαν και για τό κείμενο του Νάσου Βαγενά σέ προηγούμενο τεύχος (*Θεωρία και κριτική*, τεύχ. 83) στό ὁποῖο ἀπαντᾷ, κείμενα και τά δύο πού, ἐκτός ἀπό τό θεωρητικό τους ἐνδιαφέρον εἶναι πολεμικά. Δέν θά εἶναι, ἄλλωστε, ἡ πρώτη φορά πού θά κατηγορηθούμε για διάπραξη μιᾶς «ἀσχήμιας»: ὅσες φορές κείμενα πολεμικά, πού σημαίνει και ἐπιθετικά, εἶδαν τή δημοσιότητα θεωρήθηκε (ιδιωτικά δυστυχῶς) ὅτι παραβίαζαν τούς καλούς τρόπους και τή στοιχειώδη εὐπρέπεια. Δυστυχῶς ὅμως δέν κρίθηκαν και για τίς ἀπόψεις πού ἐξέφραζαν. Παρά ταῦτα ἐξακολουθοῦμε νά θεωροῦμε ὅτι τό κύριο πρόβλημα εἶναι οἱ ἀπόψεις και ὅτι οἱ συγκρούσεις εἶναι ἀναπόφευκτες και μὴ ἐξορκίσιμες. Γι' αὐτό, μιᾶ και δέν μᾶς ἐπεισαν οἱ ἐκκλήσεις καθωσπρεπισμοῦ, δημοσιεύουμε τό ἄρθρο του Μιχάλη Τσιανίκα πάρα τήν πολεμικότητα κριτική πού ἀσκεῖ στόν Νάσο Βαγενά. Ὅστόσο δέν μπορούμε νά μὴν ἐπιστημόνουμε ἕνα σημείο, ἀνεξάρτητο ἄλλωστε ἀπό τίς ἀπόψεις πού ἐκθέτει στό ἄρθρο για τή θεωρία τῆς λογοτεχνίας και τή λογοτεχνική κριτική. Στό τέλος, κι ἄς μᾶς συγχωρήσει τή σχηματοποίηση, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κρίση εἶναι ποινή, ὅτι κάθε κρίση ἔργου εἶναι ἀποκλεισμός, ἄρα ἐγκλεισμός. Δέν θά θεωρούσαμε αὐτονόητη τήν ἀλήθεια ἐνός τέτοιου ἰσχυρισμοῦ. Κι ἐπειδή σχετίζεται ὄχι μόνο μέ ἀπόψεις ἀλλά και μέ θεσμούς (πανεπιστημιακούς και μὴ) πού ἐξ ὀρισμοῦ κρίνουν και δέν μπορεί παρά νά κρίνουν, ἄρα και νά ἀποκλείουν —φέροντας φυσικά τήν εὐθύνη και τό βάρος τῆς κρίσης, διότι οἱ κρίνοντες και κρινόμενοι—, θεωροῦμε ἰδιαίτερα ἄστοχο τόν ἰσχυρισμό αὐτό. Ἡ δημοσίευση του ἄρθρου δέν σημαίνει υἱοθέτηση πολιτικῶν ἀπόψεων ἐκ μέρους του περιοδικού πού καταργοῦν τό νόημα τῆς κρίσης και τῆς κριτικῆς. Κι αὐτό ὄχι, ἐπαναλαμβάνουμε, για λόγους καθωσπρεπισμοῦ.

1. Φιλολογεῖτε ἀνευ...

Τό ἄρθρο του Νάσου Βαγενά «Θεωρία ἢ Κριτική»¹ πού διαβάσαμε πρὶν λίγο καιρό στόν *Πολίτη* ἀσχολεῖται μέ δύο σοβαρά θέματα: Μέ τήν ἀμφισβήτηση τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας γενικότερα στό δυτικό κόσμο και εἰδικότερα στήν Ἑλλάδα² και μέ τήν ὑποστήριξη τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς για τήν ὁποία ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἡ πιό ἀσφαλῆς μέθοδος για νά προσεγγίσει και νά ἐκτιμήσει κανεῖς τό λογοτεχνικό ἔργο, ἰδίως ὅταν πλαισιώνεται ἀπό μιᾶ ἀντικειμενική ἐπιστήμη, ὅπως εἶναι ἡ φιλολογία. Γράφει συγκεκριμένα: «Και ὅπως ἡ φιλολογία παρέχει στήν κριτική τά δεδομένα πού ὀρίζουν τίς ἀξιολογήσεις τῆς, ἔτσι ἡ κριτική παρέχει στή φιλολογία τήν ὀξύτητα και τήν πνοή πού τῆς ἐπιτρέπουν νά κάνει τίς ἐπιτυχέστερες ἐπιλογές και ἐκτιμήσεις».³ Τό ἄρθρο αὐτό θά μπορούσε νά γίνει ἀφορμή για ἕνα διάλογο ἀπαραίτητο σήμερα, ἀφοῦ ἡ διαπίστωση του Ν.Β., βασισμένη στίς στατιστικές μελέτες του Ε. Καφωμένου ὅτι μέχρι τό 1981 ὑπάρχουν στά ἑλληνικά 70 θεωρητικῆς φύσεως ἄρθρα και βιβλία,⁴ ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἑλληνική σκέψη ἀργοπόρησε πάρα πολύ στόν τομέα αὐτό. Εἶναι ἀλήθεια φυσικά ὅτι, ἂν ἡ ἑλληνική σκέψη ἔμεινε κάπως πίσω στό γενικό θεω-

ρητικό τομέα, ἔχει ὥστόσο νά ἐπιδείξει σοβαρές, ἐμπεριστατωμένες και ὀξυδερκεῖς φιλολογικές ἐργασίες, τόσο στό παρελθόν ὅσο και στό παρόν.

Ἐντούτοις, τό ἄρθρο του Ν.Β. δέν μειονεκτεῖ τόσο στό θεωρητικό μέρος, πράγμα πού θά περίμενε κανεῖς, ὅσο σέ ἕνα ἄλλο μέρος, σ' αὐτό δηλαδή πού ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει: τό *φιλολογικό*.

Ἄς ἐξετάσουμε ὅμως μέ τή σειρά τίς ἀπόψεις του, ἔτσι ὥστε νά σχηματίσουμε πιό σωστή ἀντίληψη τῶν πραγμάτων. Καταρχήν, ἄς δοῦμε τί ἐννοεῖ μέ τόν ὄρο θεωρία. «Ὅπως ὀποτε δέν ἐννοῶ τό εἶδος τῆς κριτικῆς (ὑπογράμμιση δική μου) πού προχωρεῖ σέ πραγματιστικές γενικεύσεις και θεωρητικοποιήσεις, οὔτε τήν ἐφαρμογή κριτικῶν τρόπων διαμορφωμένων μέ τή σύμπραξη του περιεχομένου και τῶν μεθόδων ἄλλων γνωστικῶν πεδίων (τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ψυχολογίας κ.λπ.), ἐφόσον ἡ σύμπραξη αὐτή πραγματοποιεῖται μέσα στό ἔδαφος τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς».⁵

Ἐδῶ ἐπιχειρεῖται ὁ ὀρισμός τῆς θεωρίας, ἐνῶ τελικά γίνεται ἕμμεσος ὀρισμός τῆς κριτικῆς: ἀλλά, και ἂν ἀκόμη δεχθούμε ὅτι αὐτό ἐξυπηρετεῖ κάποια φιλολογική δεοντολογία, θά περίμενε κανεῖς νά διαβάσει λίγα περισσότερα για τήν ἄκρως ἐνδιαφέρουσα διαφοροποίηση μεταξύ θεωρίας και θεω-

ρητικών γνωστικών πεδίων, όπως η κοινωνιολογία, ή ψυχανάλυση, ή γλωσσολογία, ή φιλοσοφία κ.ά. Και ο άνυποψίαστος ή μή ειδικός αναγνώστης θά ζητούσε ίσως νά άποσαφηνιστεί τό πιό ένδιαφέρον σημείο του κειμένου, στο όποιο άλλωστε στηρίζεται όλη ή έργασία του Ν.Β.: Πώς, δηλαδή, και από πότε αυτές οι «θεωρητικές ούσιες», όπως τις όρίζει λίγο άργότερα, παύουν νά είναι θεωρία και γίνονται κριτική, ποιός άποφασίζει για τά όρια και ποιός στο χώρο αυτό της λογοτεχνίας, πού κυριαρχείται από έριδες και φιλονικίες για τή διεκδίκηση των συνόρων, παίρνει τήν άπόφαση νά χαράξει τις διαχωριστικές γραμμές και μέ ποιό τρόπο;

Άντί νά άπαντήσει σέ παρόμοια έρωτήματα ό Ν.Β. περιορίζεται νά δηλώσει ότι θεωρία μέ τήν ούσιαστική έννοια του όρου «είναι ή προσπάθεια νά βγει κανείς από τήν πρακτική της κριτικής μέ σκοπό νά τή διευθύνει άπ' έξω...». "Όμως δέν χρειάζεται νά έχει διαβάσει κανείς σοβαρά θεωρητικά κείμενα για νά διαπιστώσει τή φιλολογική ένδεια αυτού του όρισμού. Ένας συστηματικός φιλόλογος θά προσέτρεχε για νά κατοχυρώσει τό πιό θεμελιώδες σημείο του κειμένου του σέ άλλους, πιό πειστικούς και τεκμηριωμένους όρισμούς. Άλλά, και άν άκόμη δέν είχε καταφύγει στην αντίστοιχη ευρωπαϊκή και άμερικανική «βοήθεια», θά μπορούσε άπλούστερα νά ξανασκεφτεί τήν ελληνική καταγωγή του όρου αυτού για νά καταλήξει σέ λιγότερο δογματικά συμπεράσματα.

Ό γαλλοελβετός κριτικός Ζάν Σταρομπίνσκι, λ.χ., σέ ένα άρθρο του πού δημοσιεύτηκε τό 1967 καταφεύγει στην ελληνική καταγωγή του όρου *θεωρία* για νά υποστηρίξει τις άπόψεις του για τήν κριτική: 'Η λέξη θεωρία, βασισμένη κυρίως στην έτυμολογία της, δηλώνει μιά γνωστική ένατένιση (contemplation comprehensive) ενός συνόλου, πού έχει προηγουμένως έξερευνηθεί, τή γενική θεώρηση ενός συστήματος πού διέπεται από μιά νοηματική τάξη». ⁶ Στο χώρο της λογοτεχνίας μάλιστα ό Σταρομπίνσκι διαπιστώνει ότι μερικές φορές ή θεωρία μās βοηθά όχι μόνον νά «ένατενίσουμε γνωστικά» τό λογοτεχνικό παρελθόν, αλλά και νά «θεωρήσουμε» μέ τόν ίδιο τρόπο τό μελλοντικό μας έργο ή κείμενο, πού υποχρεωτικά έμπεριέχει τις έπιθυμίες και «ψευδαισθήσεις» μας. "Όπως παρατηρεί ό ίδιος: « Έτσι έμεις δίνουμε στην ιστορία τό νόημα στο όποιο ίσχυριζόμαστε ότι έχουμε υποταχτεί». ⁷

Άλλά, για νά διασφαλιστεί ό τρόπος μέ τόν όποιο θεωρία και λογοτεχνία συμπράττουν και συλλειτουργούν, ό κριτικός ή ό θεωρητικός της λογοτεχνίας πρέπει νά ακολουθήσει κάποια μέθοδο. "Όσον άφορά τήν κριτική μέθοδο αυτή καταγίνεται τότε μέ τή συστηματική κωδικοποίηση όρισμένων τεχνικών μέσων και τότε, κάπως γενικότερα, αναπτύσσεται ως ένας διαλογισμός πάνω στους στόχους πού έχει βάλει, χωρίς όμως νά καταλήγει σέ δογματικές έπιλογές σέ σχέση μέ τά μέσα πού χρησιμοποιει. "Έτσι λοιπόν ή μέθοδος, συνοδεύοντας τήν κριτική έργασία, διαλέγεται μαζί της, «άποκαλύπτει τό χαρακτήρα της στο τέλος του έργου», ⁸ ακολουθώντας τό μονοπάτι της προς τή θεωρία της λογοτεχνίας. 'Η ίδια ή λογοτεχνία είναι «θέαμα» και θέαμα είναι αυτό πού βλέπω, αυτό στο όποιο συμμετέχω βλέποντας, σ' αυτό επίσης πού γίνομαι θεατός, και δηλώνει τήν πιό γόνιμη, τήν πιό στοχαστική και τήν πιό αισθησιακή σχέση προς και μέ τόν κόσμο. "Ένας Έλληνας φιλόλογος θά πρέπει νά έχει πάθει γλωσσική στείρωση για νά ξεχνά τό νοηματικό πλούτο και τήν ιστορία αυτής της λέξης καταφεύγοντας στον πιό ισχύο και περιοριστικό άμερικανικό της όρισμό. 'Η θεωρία άλλωστε ούτε μιά είναι ούτε, στά σοβαρά τουλάχιστον κείμενα, όρίζεται ως αυτό πού

έρχεται άπ' έξω νά κατευθύνει και νά περιορίσει τήν κριτική. Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες έχουν καθιερωθεί ή όντολογική, ή ιστορική και ή επικοινωνιακή προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου πού αποδίδονται μέ τρεις λέξεις-κλειδιά, *δομή, λειτουργία και επικοινωνία*.⁹ Για τόν γερμανό θεωρητικό Ίζερ θεωρία και μέθοδος συνυπάρχουν και άλληλοσυμπληρώνονται. «Άνάμεσα στη θεωρία και στη μέθοδο υπάρχει μιά έρμηνευτική σχέση... Κι έτσι, ενώ ή θεωρία προτείνει έναν όρίζοντα για τή μέθοδο, ή μέθοδος μέ τή σειρά της διευθετεί τή διαφοροποίηση των υποθέσεων πού περιέχονται στη θεωρία». ¹⁰

Μέ τέτοια γλώσσα, φιλολογικά ένημερη, γίνονται σήμερα οι άνάλογες συζητήσεις σ' όλο τόν κόσμο και έξετάζονται τά προβλήματα της θεωρίας ή της κριτικής. Μάταια θά γυρέψει κανείς κάτι παρόμοιο στο κείμενο του Ν.Β. Γιατί, άν δέν ήθελε νά μās ένημερώσει φιλολογικά για τά πραγματικά προβλήματα της θεωρίας, άς μās κατατόπιζε τουλάχιστον για τό πού, τότε και ποιός από τους ξένους ή τους Έλληνες θεωρητικούς εφαρμόζει τή θεωρία έτσι όπως τήν όρίζει ό ίδιος.

Μιά φιλολογική έργασία, πού άσχολεϊται μέ ένα τόσο σοβαρό και άγνοημένο θέμα, θά έπρεπε νά είχε στηριχθεί σέ άνθεκτικότερα θεμέλια. Θά κατανοούσαμε τήν έλλειψη πληροφορησης σέ ό,τι έχει σχέση μέ τήν ξένη βιβλιογραφία, αλλά όχι τήν άγνοια της αντίστοιχης ελληνικής και τήν άγνοια της παράδοσής της. Πώς θά μπορούσε νά εξηγήσει κανείς τό γεγονός ότι ό Άριστοτέλης, ό Πλάτωνας και οι Προσωκρατικοί συνομιλούν μέ τους έπιφανέστερους ξένους θεωρητικούς και για προβλήματα πού άφορούν τή λογοτεχνία ενώ ή ελληνική κριτική όχι μόνον δέν τους αναφέρει αλλά και τους άποκλείει, όταν μās έρχονται πίσω στην Έλλάδα μέσα από τά κείμενα ξένων θεωρητικών.

'Η ελληνική παραδοσιακή φιλολογία (κατεξοχήν ευρωπαϊκό κατασκευάσμα) παραμένει άργοποιημένη και έμπειρική, ενώ ή ευρωπαϊκή πέρασε σέ μιά πιό «άνοιχτή» αντιμετώπιση των προβλημάτων της, στην αναζήτηση της έτυμολογικής παρηρησίας του λόγου της: στη φίλια του λόγου. Αυτό φυσικά χαρακτηρίζεται στο κείμενο του Ν.Β. ως «θεωρητικός σχολαστικισμός», γιατί ό ίδιος, μεταξύ άλλων, όρίζει ως εξής τή φιλολογία σέ σχέση πάντα μέ τήν κριτική: «Θά μπορούσαμε νά πούμε πως ή κριτική είναι τό ανώτερο επίπεδο (υπογράμμιση δική μου) αυτής της διαδικασίας (υποκειμενική-άντικειμενική δραστηριότητα), ή ένέργεια πού έπεξεργάζεται, συνθέτει και άποτιμά τά πορίσματα της φιλολογίας, έργο της οποίας είναι ή μελέτη και ιεράρχηση πλήθους στοιχείων, από τή μικρή αλλά όχι άσχετη λεπτομέρεια ως τήν άκρα αλλά έλεγχόμενη πάντοτε από τά πράγματα γενίκευση, από τήν άπλή διόρθωση και τήν άποκατάσταση ως τήν άνάλυση και τήν έρμηνεία του κειμένου». ¹¹

"Έτσι ή φιλολογία υποβαθμισμένη στο «κατώτερο επίπεδο», δέν παίζει ούσιαστικά παρά τόν παραδοσιακό σχολαστικό της ρόλο, τόν όποιο φαίνεται νά καταδικάζει ό Ν.Β. Αυτή ή αντιμετώπιση της φιλολογίας είναι στενά συνδεδεμένη μέ μιά αντίληψη πού επικράτησε στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και υποχρέωνε μεταξύ άλλων τήν ιστορία της λογοτεχνίας νά περιοριστεί σ' έναν έμπειρικό θετικισμό, μακριά από τις ιδέες, και σέ μιά αναζήτηση του έθνικου της χαρακτήρα, πράγμα για τό όποιο κανείς πιά δέν φαίνεται νά ενδιαφέρεται σήμερα. Έπομένως ή αναζήτηση της «φυσιογνωμίας της ελληνικής κριτικής» ¹² από τόν Ν.Β. δέν είναι ελληνική αναζήτηση αλλά αναζήτηση πού κινείται στα παρωχημένα ιδεο-

λογικά πλαίσια της ευρωπαϊκής σκέψης του 19ου αιώνα. Μιά μικρή και επείγουσα επίσκεψη του ονόματος «κριτική» θά φανέρωνε πολλά για την «έθνικες» καταχρήσεις του όρου και τη σχέση του προς την ιστορία της λογοτεχνίας: «'Η επιτυχία και η παρακμή της ιστορίας της λογοτεχνίας στον 19ο αιώνα είναι συνδεδεμένες με την πεποίθηση ότι η ιδέα της «έθνικης άτομικότητας» ήταν «τό άθρατο μέρος του κάθε δεδομένου» (W. von Humboldt), και ότι η διαδοχή των λογοτεχνικών έργων αποτελούσε ένα αντικείμενο τό ίδιο κατάλληλο μέ ένα οποιοδήποτε άλλο για να κάνει φανερή, μέσω αυτής της ιδέας, τη «μορφή της ιστορίας» (W. von Humboldt). Μέ την έξασθένηση αυτής της άποψης, ήταν αναπόφευκτο να διακοπεί η συνέχεια των γεγονότων, και η λογοτεχνία του παρελθόντος σε σχέση με εκείνη του παρόντος να καταλήξουν να απαντούν σε κριτικές τοποθετήσεις διαφορετικής τάξης»,¹³ παρατηρεί ο Γιάους, επισημαίνοντας σε μία ύποσημείωση της ίδιας σελίδας ότι οι δύο αυτές τοποθετήσεις επιτάχυναν τη διάζευξη της ιστορίας της λογοτεχνίας από τη λογοτεχνική κριτική και, έπομένως, ώθησαν τη φιλολογία σ' έναν αδιέξοδο έπιστημονισμό.

Νά γιατί μέρος της ελληνικής φιλολογίας άρνείται σήμερα να άγαπήσει τόν λόγο (έλληνικό ή ξένο, δέν έχει σημασία) μέ την πιό πλατιά έννοια του όρου και να ξαναγυρίσει στις άποδεσμευμένες από έθνικες προκαταλήψεις ένασχολήσεις της. Νά ξαναμάθει ανάγνωση μέ τόν τρόπο πού μάς διδάξε ο Νίτσε, έναν αιώνα σχεδόν πριν: «'Η φιλολογία είναι σίγουρα αυτή η σεβάσμια τέχνη πού άπαιτεί... να καθήσουμε παράμερα, εργαζόμενοι βραδέως, σιωπηλά και άργά... Γι' αυτό τό λόγο είναι σήμερα όσο ποτέ άλλοτε άπαραίτητη, γι' αυτό τό λόγο μάς έλκύει και μάς μαγεύει δυνατά, μέσα σ' αυτή την έποχή της «εργασίας», δηλαδή της άनुπομονησίας και της άπερισκεψίας... Μάς διδάσκει να διαβάζουμε καλά, δηλαδή άργά, βαθιά, κοιτώντας μέ έπιφυλάξεις, πίσω και μπρός μας, μέ ύποφιασμένη σκέψη, μέ πόρτες άνοιχτές, μέ δάχτυλα και μάτια ευάισθητα».¹⁴

2. 'Η ιστορία της λογοτεχνίας είναι φτιαγμένη με λογοκρισίες

(P. Μπάρτ)

'Οπωςδήποτε είναι δύσκολο σήμερα να άποφύγει κανείς τόν πειρασμό να άναφερθεί στό έργο του P. Μπάρτ, όταν άσχολείται περί τη λογοτεχνία. Σημαντικό άλλωστε μέρος του έργου του έχει μεταφραστεί στα έλληνικά και έπομένως η ένημέρωση του μέσου "Έλληνα άναγνώστη μπορεί να γίνει μέ κάποια άνεση.

'Ο Ν.Β. άναφερόμενος συνοπτικά στην κριτική θεωρία του Μπάρτ σημειώνει μέ βεβαιότητα: «'Η άποψη του Ρολάν Μπάρτ ότι η κριτική δέν είναι παρά μία μεταγλώσσα, ένα ιδίωμα πού άσχολείται μόνο μέ τη γλώσσα της λογοτεχνίας και καθόλου μέ τόν κόσμο, άποκλειστικά μέ τό σύστημα και καθόλου μέ τό μήνυμα, ύποστηρίζει μία κολοβωμένη, άνοκλήρωτη κριτική πράξη».¹⁵

Δυστυχώς η φιλολογική άποτίμηση του έργου του P. Μπάρτ έδώ δέν δηλώνει μόνον «άνυπομονησία» και «άπερισκεψία», αλλά και έλλιψη στοιχειώδους σεβασμού πού θά περίμενε κανείς από έναν πανεπιστημιακό δάσκαλο, όταν άναφέρεται στό έργο των άλλων. Και άς άρχίσουμε από την όρολογία.

'Η λέξη μεταγλώσσα ή μεταλόγος (metalangue) έχει ως πρώτο της συνθετικό την έλληνική πρόθεση μετά και όπως ξέ-

ρουμε όλοι μας δέν διαχωρίζει μόνο, δέν άπομακρύνει αλλά και ένώνει και σχολιάζει και άναδημιουργεί. "Έτσι η μεταγλώσσα δέν έχει σχέση μόνο μέ τό σύστημα και καθόλου μέ τό μήνυμα αλλά καθορίζει μία από τις πιό ουσιαστικές σχέσεις μας μέ τόν κόσμο δηλώνοντας την ίδια στιγμή μετάβαση, ύπέρβαση αλλά και συνύπαρξη. 'Αλλά και αν άκόμη δέν συνδέσουμε έδώ τη μεταγλώσσα μέ τη λογοτεχνία και την κριτική της και εξετάσουμε πώς την όρισε η γλωσσολογία, θά δούμε ότι ο Χέλμσλεφ, λ.χ., ύποστηρίζει ότι είναι μία γλώσσα της όποιας τό περιεχόμενο είναι ήδη γλώσσα και έτσι κάθε λόγος πάνω στη γλώσσα είναι ύποχρεωτικά μία μεταγλώσσα: και ο Γιάκομπσον επίσης δηλώνει ότι είναι αυτή πού μάς επιτρέπει να μιλήσουμε για τη γλώσσα, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα. "Έτσι, άφου η κριτική άσχολείται ήδη μέ μία άλλη γλώσσα, τη λογοτεχνική, δέν είναι καθόλου ύπερβολικό να τη θεωρήσει κανείς μεταγλώσσα, όπως θά θεωρούσε κάποιος μεταγλώσσα την κριτική πού άσχολείται και άποτιμά άλλες κριτικές και ούτω καθεξής επ' άπειρον. 'Αλλά στό σημείο αυτό η μεταγλώσσα δέν είναι ένα ιδίωμα όπως όρίζεται από τόν Ν.Β.

"Ας δεχθούμε, όμως, προς στιγμήν ότι η μεταγλώσσα είναι ένα ιδίωμα και ότι η άντιμετώπισή της από τόν Ν.Β. είναι φιλολογικά έπαρκής και άς δούμε τί γίνεται μέ τόν Μπάρτ.

Δέν είναι φυσικά η πρώτη φορά πού στην 'Ελλάδα η μεταχειρίσή του παραπέμπει σ' αυτό πού προσπάθησε ο Μπάρτ να καταγγείλει σ' όλη τη ζωή: τη λογοκριτική άποτίμηση ή νοοτροπία. Γιατί, από τό 1942 ως τό 1980, ο Μπάρτ δέν έπαψε να ενδιαφέρεται και να γράφει για λογοκριμένους και «καταδικασμένους» λογοτέχνες, επιμένοντας πάντα στη συγκινησιακή, περιπαθή και «έρωτική» ύπόσταση της λογοτεχνίας. Αυτό τό διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας στην τύχη οποιαδήποτε από τις χιλιάδες σελίδες του έργου του: «... Ξαφνικά η λογοτεχνία... συμπίπτει άκριβώς μέ μία συγκινησιακή άνάσπαση, "μία κραυγή": την ίδια στιγμή τό σώμα του άναγνώστη βιώνει άναμνηστικά ή προβλεπτικά τό χωρισμό, μακριά απ' τ' άγαπημένο του πρόσωπο, τότε άκριβώς μία ύπέρβαση λαμβάνει χώρα: ποιός 'Εωσφόρος δημιούργησε ταυτόχρονα τόν έρωτα και τό θάνατο;»¹⁶ 'Αλλά οι άπόψεις του Μπάρτ για τη λογοτεχνία είναι άδιάσπαστα συνδεδεμένες μέ τις άπόψεις του και την άντιμετώπιση πού είχε υίοθετήσει για τη γλώσσα και τις λέξεις γενικότερα. Μία γλώσσα θροΐζουσα, εύπλαστη, πολύσημη, ένα από τα πιό λαμπρά γλωσσικά μνημεία της γαλλικής αλλά και της παγκόσμιας παιδείας: «'Ο λόγος (του ίδιου του Μπάρτ) είναι γεμάτος λέξεις πού τις κόβει, αν μπορούμε να πούμε κάτι τέτοιο, από τη ρίζα. 'Ωστόσο στην έτυμολογία δέν είναι η άλήθεια ούτε η καταγωγή της λέξης πού τόν εύχαριστεί, αλλά κυρίως τό άποτέλεσμα μιας ύπερεντύπωσης πού η ίδια επιβάλλει: η λέξη άντιμετωπίζεται σαν ένα παλίμψηστο».¹⁷

Είναι άκριβώς αυτή η στάση προς τη γλώσσα πού του επιτρέπει να διατηρεί μία έρωτηματικά πανοραμική σχέση και μέ τις κλασικές γλώσσες (άρχαϊα έλληνικά, λατινικά), αλλά και μέ τη γλώσσα της έποχής του, προσπαθώντας κάθε φορά να ξανασκεφτεί την ουσία της και να άμφισβητήσει τη μηχανιστική άναπαραγωγή της. Γιατί στη μηχανιστική άναπαραγωγή της είχε έπανειλημμένως έπισημάνει τόν κίνδυνο του σχολαστικισμού αλλά και την άπειλή μιας συγκεκριμένης, άναπαραγόμενης ιδεολογίας. "Έτσι ο Μπάρτ θά παραμείνει, άκόμα και στα πιό πρόσφορα για ύπερβολή χρόνια της σημειολογίας και του στρουκτουραλισμού, στοχαστικά κριτικός, εύ-

φάνταστα δημιουργικός και πανούργος, με την έτυμολογική και καθημερινή σημασία της λέξης. Γιατί και αν ακόμη λέγαμε ότι η κριτική του αναφέρεται ταυτόχρονα στο σύστημα και στο μήνυμα (γιατί αυτό είναι το βασικότερο πρόβλημα της κριτικής του κατά τον Ν.Β.) θα μειδιούσε ειρωνικά, γιατί αρχικά πουθενά ο Μπάρτ δεν αναφέρεται μ' αυτό τον τρόπο σ' αυτόν τον άφελή δυισμό, αλλά και γιατί είχε συνηθίσει να αντιλαμβάνεται διαφορετικά τον κόσμο: «Γι' αυτόν μια άλλη διαλεκτική σκιαγραφείται, γυρεύει να ολοκληρωθεί: 'Η αντίφαση των όρων υποχωρεί μπρός στην ανακάλυψη ενός τρίτου όρου (δική μου υπογράμμιση), που δεν είναι προϊόν σύνθεσης, αλλά προϊόν ανισοτιμίας: κάθε πράγμα επιστρέφει, αλλά επιστρέφει ως μυθοπλασία, δηλαδή σε μια άλλη στροφή της σπείρας.»¹⁸ Τα πράγματα επομένως δεν είναι τόσο απλά όσο τα θεωρεί ο φιλόλογος Ν.Β.

Φαίνεται ότι γράφοντας για τον Μπάρτ ίσως να παρασύρθηκε από τον τίτλο ενός βιβλίου του που δημοσιεύτηκε το 1967: *Τό Σύστημα της Μόδας* (Système de la Mode). Κοιτάζοντας, όμως, έντελως πρόχειρα μόνο το εξώφυλλο του βιβλίου διαπιστώνουμε την άμεση σχέση του με τον κόσμο μέσω της μόδας: «Δράττοντάς τη μέσα από τις περιγραφές του τύπου, φανερώνει μέσα της ένα σύστημα από σημασιοδοτήσεις και την υποβάλλει για πρώτη φορά σε μια σημαντική (semantique) ανάλυση: Μέ ποιόν τρόπο οι άνθρωποι δημιουργούν νόημα με τα ρούχα και με τα λόγια τους;»¹⁹

Αλλά ο Μπάρτ σε μια υποσημείωση του βιβλίου θα γράψει συγκεκριμένα για να προλάβει τον ανυποψίαστο αναγνώστη του: «Είναι δύσκολο για τη λέξη σύστημα... να αποφύγει μια αναμφίβολη αμφισβήτηση: το σύστημα με τη στενή του έννοια είναι το παραδειγματικό επίπεδο και με την ευρεία σημασία του όρου είναι ένα σύνολο έννοιών από λειτουργίες και δυσκολίες.»²⁰ Τό ότι φυσικά ο ίδιος προτιμά την δεύτερη έκδοση φαίνεται και από το ίδιο το βιβλίο, αλλά και αργότερα όταν, λόγου χάρη, θα καταδικάσει κάθε «κλειστό» σύστημα γενικότερα. «Τό σύστημα είναι μια ολότητα-δόγμα στο έσω-τετικό της οποίας τά στοιχεία... εξελίσσονται λογικά, δηλαδή, από την άποψη του λόγου, ρητορικά. Τό σύστημα όντας κλειστό (ή μονοσήμαντο), είναι πάντα θεολογικά δογματικό· ζει με δύο ψευδαισθήσεις: την ψευδαίσθηση της διαφάνειας... και την ψευδαίσθηση της πραγματικότητας...»²¹ Προσπαθώντας όμως να χρησιμοποιήσει την έτυμολογικά δυναμική φύση της λέξης «σύστημα» καταφεύγει στη δημιουργία ενός νεολογισμού, τό συστηματικό: «Τό σύστημα, στην ορολογία των Μάρξ-Ενγκελς είναι η «συστηματική μορφή», δηλαδή κάτι που έχει σχέση με την καθαρή ιδεολογία, με την ιδεολογία-αντανάκλαση: τό συστηματικό είναι τό παιχνίδι του συστήματος· είναι λόγος ανοιχτός, άπειρος, έλευθερωμένος από κάθε αναφορική ψευδαίσθηση (φιλοδοξία).»²²

Επομένως, για τον Μπάρτ, τό «κλειστό» σύστημα είναι κυρίως ή αναπαραγωγή ενός τυπικού λόγου μέσα από τη μορφολογία του οποίου προβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο βλέπουμε ή που μās δίνεται να δούμε τον κόσμο. Έτσι τό βιβλίο *Τό Σύστημα της Μόδας* βλέπουμε ότι εξετάζει, λ.χ., την εικόνα της «τυπικής γυναίκας» που δεν έχει οικονομικά προβλήματα, που ταξιδεύει με τον άνδρα της και δεν τον άπατά, που ταξιδεύει σε γνωστά κοσμοπολίτικα κέντρα, όπου «η μόδα εκφράζει όλη τη λογοτεχνία για νέα κορίτσια του παλιού καιρού· (όπου) είναι ο λόγος της μητέρας που «προφυλάσσει» την κόρη της από κάθε έπαφή με τό κακό»²³ με τον ίδιο τρόπο προσπάθησε επίσης σε όλα του τά κείμενα να υπονομεύσει

τη στερεότυπη λειτουργία του λόγου, ιδιαίτερα μάλιστα όταν ο λόγος αυτός χρησιμοποιεί άκραία επαναστατική φρασεολογία. Έτσι ειρωνεύεται κάποιον που του ανακοινώνει ότι μια ομάδα από επαναστάτες φοιτητές προετοιμάζεται να καταλάβει τό μύθο του στρουκτουραλισμού, απαντώντας ότι η κατάλυση του μύθου αρχίζει με έναν από τους πιο ωραίους μύθους, «της ομάδας των επαναστατών φοιτητών», που έχει τόση δυναμική όσο και «οί χήρες πολέμου» ή «οί παλαιοί πολεμιστές».²⁴ Είναι προφανές ότι ο «επαναστάτης» Ν.Β. διακατέχεται από παρόμοιο νεοφώτιστο πάθος για τούς ωραίους (και παλαιούς) μύθους.

Αυτά γράφει για τό σύστημα ο Μπάρτ (έν άγνοια;) του Ν.Β., ο οποίος στερεότυπα (δηλαδή, δογματικά συστηματοποιώντας) δηλώνει: «Τό λογοτεχνικό έργο δεν απευθύνεται μόνο στη διάνοια όσο στο συναίσθημα», «η λογοτεχνία και η κριτική της αποτελούν μέρος αυτού που ονομάζουμε ανθρώπινη καλλιέργεια», «[ο κριτικός] διαθέτει όξυ αίσθητήριο», «υπόλοιπο ψυχολογικής φύσης» κ.λπ. κ.λπ.

Κι εδώ η διαπίστωση είναι πικρή: μήτε μεράκι φιλολογικό μήτε ανοιχτομάτα μελέτη. Ο Ν.Β. «πραγματώνει» έτσι τό μύθο της φαντασιακής ανατροπής υπονομεύοντας ένα ανύπαρκτο μαρξιστικό σύστημα με την (άθελγη) κατασκευή ενός βαγενικού υπερσυστήματος.

Γιατί πώς άλλιώς θα είχε άποπειραθεί έναν τέτοιο όρισμό της λογοτεχνικής αξίας ενός έργου και της λογοτεχνικότητας εν γένει «που μετριέται (δική μου υπογράμμιση) βέβαια με τον βαθμό και την ένταση της συγχώνευσης του σημαίνοντος με τό σημαινόμοιο, όμως σε συνδυασμό με τό βάθος και τό πλάτος των σημαينوμένων».²⁵

Η λογοτεχνία μπορεί να είναι πολλά πράγματα και όχι μόνον «ο βαθμός και η ένταση της συγχώνευσης σημαίνοντος και σημαينوμένου», γιατί, αν ξαφνικά πω τη φράση «ο έλληνας στρατός με άπαράμιλλο ήρωισμό πολέμησε στην Πίνδο», έχουμε, ανάλογα με τις περιστάσεις, όσο βάθος, ένταση, σημαίνοντα και σημαינוμένα θέλουμε, αλλά αυτό δεν είναι λογοτεχνία, γίνεται όμως λογοτεχνία, όταν, ως πούμε, η φράση αυτή παρεμφερήσει σε μια προσεχή έκδοση ενός βιβλίου του Καζαντζάκη. Άς δούμε, όμως, τί λένε τά ίδια τά κείμενα:

α) *Η ένταση και τό βάθος του «σημαίνοντος» χωρίς «σημαινόμοιο»*: «Η θροίζουσα ύλη μιας άγνωστης γλώσσας συνιστά μια άπολαυστική προστάσια, τυλίγει τον ξένο... με μια ήχητική μεμβράνη που έμποδίζει κάθε άκουστική άλλοτριωσης της μητρικής γλώσσας: καταγωγή έθνική ή έπαρχιακή, ποιός τη μιλά, ο βαθμός της παιδείας του, ή έξυπνάδα, τό γούστο, ή εικόνα γενικά με την όποια ύπάρχει ως άτομο και που γυρεύει να του την άναγνωρίσετε. Έτσι στην ξενιτιά, τί άνακούφιση!»²⁶

β) *Όχι η συγχώνευση σημαίνοντος-σημαινομένου, αλλά η διάζευξή τους*.

«Τό σημαίνον: θα πρέπει να αποφασίσουμε να καταχραστούμε ακόμα για πολύ αυτή τη λέξη (ας πούμε μια για πάντα ότι δεν όφειλουμε να τό όρίσουμε, αλλά να τό χρησιμοποιήσουμε, δηλαδή να τό μεταφορικοποιήσουμε, να τό αντίθεσουμε —κυρίως στο σημαινόμοιο, για τό όποιο νομίσουμε στην αρχή της σημειολογίας ότι ήταν ένα άπλό συνακόλουθό του, αλλά ξέρουμε σήμερα ότι είναι ο αντίπαλός του). Τό έργο μας τώρα είναι διπλό. Από τη μια μεριά... πώς μπορεί να δηλωθεί αντιφατικά τό βάθος και η έλαφρότητα του σημαίνοντος... από την άλλη τί να κάνουμε μ' αυτό τό περιβόητο

σημαίνουν, αν μή τί άλλο τουλάχιστον αυτό έδω: να καταδυθούμε μέσα του βυθιζόμενοι πέραν του σημαινομένου, μέσα στην ύλη, μέσα στο κείμενο». ²⁷

γ) "Όλες οι φωνές του κόσμου

«'Ο απόλυτα, όμως, απομονωμένος;... 'Η λογοτεχνία είναι ή φωνή του, πού μέ μία "παραδείσια" αντιστροφή επαναλαμβάνει έπιβλητικά όλες τις φωνές του κόσμου και τις ανακατεύει σέ ένα είδος τραγουδιού πού δέν μπορεί νά ακουστεί παρά μόνο αν είμαστε έτοιμοι νά τό ακούσουμε... πολύ, πολύ μακριά, και μπροστά, πέραν τών σχολών, τών πρωτοποριών, τών έφημεριδών και τών συζητήσεων». ²⁸

δ) Σημαίνον-Σημαινόμενο και τά λογοτεχνικά όρια

«'Ο στοχασμός για τά όρια, οι διερευνήσεις και οι άδυνατότητες τής γραφής είναι ένα βασικό στοιχείο τής λογοτεχνικής παραγωγής και, έδω και εκατό χρόνια, από τόν Μαλλαρμέ έως τόν Μπλανσό, γράφτηκαν μεγάλα έργα ξεκινώντας απ' αυτό τό κενό... Κι έδω βρίσκεται ένα από τά βασικότερα καθήκοντα τής κριτικής... μερικά έργα μας δίνουν περισσότερο από άλλα τήν έντύπωση ότι εξερευνούν κάποια όρια τής λογοτεχνίας, μέ λίγα λόγια ότι είναι επικίνδυνα... πρόκειται για ένα διχασμό στόν όποιο είμαστε μπλεγμένοι... και πρέπει νά ενεργήσουμε μ' αυτό τό πνεύμα "ίλιγγου" για τό όποιο μίλησε ο Μισέλ Φουκώ στό ζεύγος Λογικό και Μή-λογικό». ²⁹

"Έτσι μιλάνε τά κείμενα του Μπάρτ και λένε ότι είναι άδύνατο νά έξηγηθεί ή πλάνη του Ν.Β. Γι' αυτό, σέ μία έσχατη προσπάθεια κατανόησης αυτού του ξελογιασματος και ξεπλανέματος, αναλάβαμε συστηματικά νά ξαναδιαβάσουμε τά κείμενα του Μπάρτ και πιστεύουμε ότι ίσως έντοπίσαμε τήν αίτια του κακού.

'Ο Μπάρτ δημοσίευσε τό 1963 στό *Times Literary Supplement* τό άρθρο «Τί είναι Κριτική», όπου παρατηρεί ότι στή Γαλλία, μέ τή βοήθεια τής θεωρίας και τής φιλοσοφίας, αναπτύχθηκαν άρκετά κριτικά ρεύματα πού έπηρεάζονται από τόν υπαρξισμό, τόν μαρξισμό και τήν ψυχανάλυση. 'Αφού στή συνέχεια μιλήσει για τήν παραδοσιακή κριτική και έπισημάνει ότι ή βασική άδυναμία τής κριτικής δέν είναι ή ιδεολογία αλλά ή σιωπή μέ τήν όποία τήν επικαλύπτει και ότι κάθε κριτικός δέν πρέπει νά είναι κριτικός ενός έργου μόνον, αλλά και κριτικός του έαυτού του, καταλήγει αναφερόμενος στό «ύποπτο» σημείο: «'Ο κόσμος υπάρχει: νά, ή λογοτεχνία. Τό αντικείμενο τής κριτικής είναι πολύ διαφορετικό· δέν είναι "ο κόσμος", είναι ένας λόγος, ο λόγος ενός άλλου: ή κριτική είναι λόγος πάνω σέ έναν άλλο λόγο· είναι ένας δεύτερος λόγος ή μετα-λόγος (όπως θά έλεγαν οι λογικοί), πού άσκειται πάνω σέ έναν πρώτο λόγο (ή λόγο-αντικείμενο). 'Απ' αυτό συμπεραίνεται ότι ή κριτική δραστηριότητα όφείλει νά υπολογίζει σέ δύο τρόπους σχέσεων: τή σχέση του κριτικού λόγου μέ τό λόγο του μελετούμενου συγγραφέα και τή σχέση αυτού του λόγου-αντικειμένου προς τόν κόσμο. Είναι ή "προστριβή" αυτών τών δύο λόγων πού καθορίζει τήν κριτική... (δική μου υπογράμμιση)». ³⁰

Αυτές είναι οι πολύ πρώιμες άπόψεις του Μπάρτ πού ίσως διάβασε επιπόλαια ο Ν.Β. 'Επειδή, όμως, και πάλι τό όλίστημα δηλώνει σοβαρή φιλολογική άσυνέπεια και για νά βεβαιωθούμε άκόμη μία φορά ότι δέν άδικείται ο "Έλληνας κριτικός, προστρέξαμε σέ άλλα κείμενα, όχι πιά εύρωπαϊκά, μήπως είναι μεροληπτικά, για νά δούμε πώς σχολιάζεται τό ύπό συζήτηση χωρίο. "Ένα λοιπόν κείμενο γραμμένο στό μακρινό Σάο Πάολο ύποστηρίζει ότι: «Σύμφωνα μέ τόν Μπάρτ, ο μυθιστοριογράφος και ο ποιητής μιλούν για τόν κόσμο, ο κριτι-

κός μιλά για τό λόγο ενός άλλου. Στόν κριτικό λόγο λοιπόν διακρίνονται δύο είδών σχέσεις: 1) σχέση του μεταλόγου μέ τό λόγο-αντικείμενο· 2) σχέση του λόγου αντικείμενο μέ τόν κόσμο. 'Αλλά ο κριτικός, όντας ο ίδιος μέσα στόν κόσμο, ο λόγος του είναι «ένας από τούς λόγους πού του προτείνει ή έποχή του» (Μπάρτ). Γι' αυτό τό λόγο, λοιπόν, ή κριτική είναι ένας διάλογος ανάμεσα σέ δύο ιστορίες και δύο ύποκειμενικότητες». ³¹

Αυτά γράφτηκαν στό μακρινό ύπερπόντιο Σάο Πάολο. Είναι γεγονός πάντως ότι συχνά δέν είναι ή άπόσταση πού παίζει μεγάλο ρόλο στή στοχαστική κατανόηση, όσο ή αυταπάτη νά πιστεύουμε ότι καταλάβαμε, παραμένοντας φανατικοί μνηστήρες του άθώου αίγαιοπελαγίτικου άρμενίσματος.

3. 'Η κριτική πράξη είναι ένα παράδοξο

'Αλλά αν ή κριτική πράξη είναι ένα παράδοξο, δέν μπορεί παρά νά υπάρχει και νά εκφράζεται παράδοξα. 'Η γλώσσα της καθώς και ο χώρος της δέν μπορεί παρά νά είναι μέρος αυτού του παράδοξου, πού δημιουργεί καινούργια παράδοξα και προκαλεί καινούργιες κρίσεις, καινούργιες διαφορές, αυτό δηλαδή πού προσπαθεί νά έπιτύχει και ή λογοτεχνία. Και τούτο φαίνεται νά έπιτυγχάνεται μόνον όταν ή κριτική και ή λογοτεχνία στρέφονται προς τόν έαυτό τους και κοιτάζουν τό σημείο από τό όποιο μιλούν: "Έτσι στό έξής... περνούμε σέ μία έπ' άπειρον διαδικασία αυτοκριτικής, κριτικής του ίδιου μας του λόγου. Είναι μία στοχαστική στάση (μιλήσαμε πριν από λίγο για θεωρία, είναι τό ίδιο πράγμα για μένα), πού μπορεί νά δώσει ζωή στήν κουλτούρα. 'Εξάλλου είναι συνυφασμένη μέ τήν άκρως έγρήγορη θεώρηση του σημείου από τό όποιο μιλάμε. Τό άτομο πού —όσο και αν θεωρεί τόν έαυτό του επαναστατημένο— δέν άναρωτιέται για τό σημείο από τό όποιο μιλά, είναι ένας επαναστάτης προσποιητός». ³²

"Έτσι ο λόγος τής κριτικής, πού μιλά συχνά από θέση ισχύος, κυρίως πανεπιστημιακός, προφασίζεται ότι άγνοεί τά θεσμικά και έξουσιαστικά πλαίσια του. "Έτσι στόν τομέα τής λογοτεχνίας δέν άσχολεϊται, λ.χ., μέ τό πώς χρησιμοποιήθηκαν ως a priori άρχές οι έννοιες: σχολή, κίνημα, αιώνας, γενιά, πηγές, έμπνευση, μορφή-περιεχόμενο, έθνικό-ξένο, και άλλα πού, από τή στιγμή πού γίνονται δεκτά, ήδη δεσμεύουν τόν κριτικό λόγο και τόν μετατρέπουν σέ άκριτο λόγο, σχολαστικό. Τί πιά ζωντανό παράδειγμα από τό ποιητικά συνδέρια ενός έλληνικού πανεπιστημίου πού αφιερώνονται σέ ναυτιώδεις συζητήσεις για τό «σπουδαίο» πρόβλημα τών «ορίων τής πρώτης μεταπολεμικής γενιάς» και εκδίδουν Πρακτικά χιλιάδων σελίδων όπου μάταια κανείς γυρεύει μία αναλαμπή από «παρά δόξαν» λόγο. Και ο «παρά-δόξαν» λόγος δέν έχει νά κάνει φυσικά, όπως συχνά νομίζουμε, μέ τήν άπλή άντιπαράθεση στόν, τήν κυριολεκτική άπόρριψή του και τήν έπιθετική άναμέτρηση μέ τόν «κατεστημένο λόγο», γιατί και οι δύο αυτοί λόγοι είναι μέρος του ίδιου παιχνιδιού, υπηρετούν τό ίδιο «σύστημα» και τό ίδιο «νόημα».

'Ο «παράδοξος» λόγος είναι ο άπροσδόκητος και αίφνιδιος λόγος, πού δέν έχει άκόμα όνομα αλλά καλλιεργεί τή μελλοντική του άνωθυμία. Είναι ο «μυθοπλαστικός» λόγος κατά τόν Μπάρτ πού φροντίζει νά μήν πέσει «σ' αυτή τή νοηματική άλληλεγγύη πού ένώνει τά άπλά αντίθετα». ³³ 'Υπό τήν έννοια αυτή δέν έχει «ήθικά προβλήματα», όντας παράδοξος,

δέν ενδιαφέρεται να ασχοληθεί με ένα τόσο «ήθικό» δίλημμα: Τι πρέπει να προτιμήσουμε; Τήν κριτική ή τη θεωρία; Όπως θα λέγαμε στην πολιτική, τις αντιδραστικές ή τις προοδευτικές δυνάμεις, και στη σκέψη γενικότερα, την ελληνική ή την ξένη σκέψη;

Ο λόγος όμως του Ν.Β. δεν είναι παράδοξος αλλά παράλογος και εξουσιαστικός, γιατί απορρίπτοντας τη θεωρία ως κάτι ολοκληρωτικό βάζει στη θέση της την κριτική αλλά και γιατί ευαγγελίζεται έναν ιδανικό κριτικό παράδεισο, αφού βέβαια καθ' όδόν έχει απαλείψει τις διαφορές που υπάρχουν στο λόγο, ανάγοντάς τες σε ένα ομοιόμορφο σχήμα. Και, όμως, ξέρουμε ήδη από τον Άριστοτέλη ότι ο κάθε λόγος είναι «σημαντικός» αλλά δεν είναι «αποφαντικός». Συχνά ωστόσο περνά από τον πρώτο στον δεύτερο, από τον περιγραφικό στον κατηγορηματικό λόγο, προβάλλοντας την πράξη αυτή ως λογική νομοτέλεια, έχοντας φυσικά αφαιρέσει τα δικαιώματα του ενός από τους δύο ή περισσότερους λόγους. Γι' αυτό και στο κείμενο του Ν.Β., καθώς και σε άλλα παρόμοια κείμενα, διαπιστώνει κανείς το εξής φαινόμενο. Προσφέρουν, γενικά, ελαστικές και άπλουστευτικές περιγραφές ενός φαινομένου για να καταλήξουν, έμμεσα ή άμεσα, στις πιο κατηγορηματικά δεσμευτικές αποφάνσεις: «Μείνετε Έλληνες», «προτιμάτε μόνο την κριτική», «η θεωρία είναι πολύ επικίνδυνη», «συντονίζετε με την ελληνική πραγματικότητα», «αποφύγετε την ανάμειξη της φιλοσοφίας με τη λογοτεχνική κριτική».

Στό μεταξύ ή διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε άνομοια γλωσσικά πεδία έχει εξαφανιστεί κάτω από ένα ήθικό επικάλυμμα: «η κριτική δεν πρέπει», «θα πρέπει να το πούμε», «ο κριτικός μπορεί να μάς δώσει ορθότερη απάντηση» και παρόμοιες φράσεις που καθορίζουν τα πιο συντηρητικά πλαίσια του κατεστημένου κριτικού λόγου.

Γιατί πώς θα μπορούσαμε να αφήσουμε π.χ. απαρατήρητο το γεγονός ότι γίνεται κάποια προσπάθεια βαγενικής περιγραφής της θεωρίας γενικότερα και της αποδόμησης (deconstruction) ειδικότερα αλλά που καταλήγει στο εξής αυθαίρετο απόφθεγμα: «... Η έξαρση της θεωρητικής δραστηριότητας στο εξωτερικό ήταν κυρίως μία ακόμη απόπειρα της φιλοσοφίας να χειραγωγήσει τη λογοτεχνική κριτική. Η παρακάτω, όταν με τον ίδιο τρόπο προσπαθεί να περιγράψει τα ελληνικά θεωρητικά κείμενα καταλήγοντας στο κατηγορηματικό συμπέρασμα: «...Κανείς από εκείνους που έχουν μία ουσιαστική γνώση της φύσης της λογοτεχνίας... δεν θα μπορούσε να δεχτεί ότι θα ήταν δυνατό να υπάρχει ένα σημείο a priori... από το οποίο να μπορεί κανείς να επισκοπεί ένα έργο». Έτσι γίνεται ένα ανεπαίσθητο γλιστρήμα περνώντας από μία γλωσσική περιγραφή που είναι η φυσιογνωμία των ελληνικών θεωρητικών κειμένων, σε μία κατηγορηματική διαπίστωση, έχοντας στο μεταξύ εξουδετερώσει και την πραγματική του διαφορά με τα εξεταζόμενα κείμενα. Μέ τον ίδιο τρόπο, φυσικά, εξουδετερώνει και την κριτική πράξη, για την οποία φαίνεται τόσο να ενδιαφέρεται και «παγιδεύει» τον αναγνώστη του σε μία σειρά από αυθαίρετα a priori τα οποία ωστόσο καταγγέλλει στο κείμενό του. Φυσικά, όταν όλα αυτά εξαντληθούν υπάρχουν άλλα πιο σοβαρά δπλα: Η «ψυχή», ή «ίθαγένεια», και ή «παράδοση» που «διστάζουν» (και ποιός θα μπορούσε να αμφισβητήσει αυτές τις διαταγές!) και επιβάλλουν την όργη του πληγωμένου πανεπιστημιακού και όντως Έλληνα. Γι' αυτό λοιπόν και στο κείμενό του ο Ν.Β. διαφωνεί με τον Μπάρτ και με την «πρακτική της αποδόμησης», γιατί έχουν αφήσει «άπ' έξω κάτι από αυτό που νιώ-

θουμε στην έπαφή μας με τό έργο ένα υπόλοιπο ψυχολογικής φύσεως (υπογράμμισή δική μου)», τό όποιο όμως, επειδή ακούγεται κάπως αυθαίρετο θά τό εξισώσει με τό «υποκειμενικό υπόλοιπο», που με τη σειρά του θά εξισωθεί με ένα «ιδεολογικό υπόλοιπο». Η γλωσσική ίσοπέδωση έδω γίνεται ακριβώς γιατί δεν συζητιούνται τά θέματα στά γλωσσικά τους μέτρα, αλλά παραπέμπουν πάντα σε κάτι που δεν είναι παρόν, σε μία ουσία άπροσδιόριστή, ένώ θά έπρεπε να εξετάσει, να κρίνει και να θέσει υπό έρώτηση την έννοια ακριβώς «ψυχολογικό υπόλοιπο», που επέβαλε έδω και κάμποσο καιρό έναν ιδιαίτερο τρόπο να αντιμετωπίζεται τό λογοτεχνικό έργο και τό έργο τέχνης γενικότερα. Τόν ίδιο ρόλο έπαιξαν και οι «παραδοσιακές έννοιες των όποιων ή ανεξέλεγκτη χρήση (...) οδηγεί στην έπεξεργασία πραγματικών δεδομένων προς μία φασιστική κατεύθυνση».³⁴

Άλλά και αν ακόμα δεν θέλουμε να θέσουμε υπό έρώτηση τους όρους αυτούς που «χειραγωγήσαν», βοηθούμενοι και από τό εκάστοτε θεσμικό κατεστημένο, τη φιλολογική σκέψη, θά μπορούσαμε να αποφύγουμε τον τόσο «άβρό» όρο «ψυχολογικό υπόλοιπο» και να χρησιμοποιήσουμε τη δόκιμη έννοια φαντασία με την όποια έχει ήδη ασχοληθεί συστηματικά ή φιλοσοφική και κριτική σκέψη. Από την άποψη αυτή ή φαντασία δεν έχει τίποτα να κάνει με κάτι που είναι «υπόλοιπο».

Είναι μέσα στο παιχνίδι, είναι τό παιχνίδι της νιτσεικής βούλησης που δοκιμάζει καινούργιες γλωσσικές στρατηγικές σε παλαιότερα γλωσσικά παιχνίδια ή ανακαλύπτει καινούργια παιχνίδια, καθώς επίσης επιτρέπει να δοθεί κάποια θεμελιωμένη απάντηση, μετά την τρίτη κριτική του Κάντ, σε ένα από τά πιο ριζικά έρωτήματα της κριτικής. Πού βρίσκουμε δηλαδή την ικανότητα εκείνη που μάς επιτρέπει να κρίνουμε και τη δύναμη επίσης που έπινοεί τά κριτήρια. Τά κριτήρια αυτά όμως, μετά τις περιπέτειες τό μοντερνισμού, είναι αδύνατο να αναπαράγονται μιμητικά αντιγράφοντας προ'υπάρχοντα κλασικά μοντέλα: αυτή υπήρξε βασικά ή προσπάθεια του Νίτσε και του Κάντ «να έπεξεργαστούν διαδικασίες και λόγους, έργα γενικότερα, χωρίς να ένταχθούν σ' ένα έννοιολογικό σύστημα που χρησιμοποιείται ως κριτήριο για την πράξη... έργα που δεν είναι φτιαγμένα σύμφωνα ή σε αναλογία με κάποιο μοντέλο».³⁵ Μέ την έννοια αυτή ή κριτική πράξη είναι ένα παράδοξο, δηλαδή, ένώ τις περισσότερες φορές άσκειται από ανθρώπους ή θεσμούς που αντιπροσωπεύουν ακριβώς ό,τι παραμένει λόγω φύσης και θέσης (έξουσιαστικά) κατεστημένο, όφειλει να αμφισβητεί και να έπινοεί: πράγμα τόσο πολύ δύσκολο για όσους ακριβώς νομίζουν ότι ή κριτική γίνεται για να «βοηθεί τους αναγνώστες να προσδιορίσουν τό νόημα και την αξία που έχει γι' αυτούς ένα έργο».³⁶

Η κριτική πράξη είναι ένα παράδοξο γιατί δεν έχει μόνο να τοποθετηθεί κριτικά απέναντι σε ένα κείμενο και να μιλήσει για την ευχαρίστηση που μάς προσφέρει, έχει επίσης να γίνει ή ίδια κείμενο απολαυστικό και έτσι όντως «κείμενο», συμπίπτοντας με τον έαυτό της. Η απολαύση του κειμένου μπορεί να όριστεί από μία πράξη (χωρίς κανένα κίνδυνο άπώθησης): τον τόπο και τον χρόνο της ανάγνωσης, στο σπίτι, στην έξοχη, στο δείπνο, με τη λάμπα... Έκτακτο δυνάμωμα του έαυτού σου... χαϊδεμένο άσυνείδητο. Αυτή ή απολαύση μπορεί να όνομαστεί από δω αρχίζει ή κριτική.³⁷

Έτσι ή κριτική τέρψη συναντάται με τη γοητεία του λογοτεχνικού κειμένου σε μία κοινή πανδαισία, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν κάποιος συλλογιστεί ότι τό μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνίας αναφέρεται ακριβώς στην κριτική απολαύση.

Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται τό πρόβλημα για τήν κριτική. Πώς νά μιλήσει μέσα από τούς θεσμούς για πράγματα πού οί «συνάδελφοι» θεσμοί τά απαγορεύουν; Πώς νά έκφραστεί για τήν κάρπωση αυτή πού είναι σχεδόν «παράνομη»; Ή απόλαυση τοῦ κειμένου δέν είναι μόνο άσταθής, είναι κάτι χειρότερο: είναι πρώιμη, δέν έρχεται στην ώρα της και δέν έξαρτάται από καμιά ώριμανση. "Όλα άποκομίζονται τήν πρώτη φορά.³⁸

Γι' αυτό κατά καιρούς ή λογοκρισία απαγορεύει ή καταστρέφει κείμενα πού οδηγούν σ' αυτήν τήν αισθητική προσφορά. Στο βάθος πρόκειται για παράφορη ζήλεια, για ότι είναι «έξωτερικό», για τό άλλο «σώμα», τό «άγνωστο», τό άπρόσιτο και «άτοπο». Και έτσι φτάνουμε στο πίο έξωφρενικό σκάνδαλο. Στίς «σκηές» πού ύφίσταται όχι μόνο ή εύχαρις λογοτεχνία, αλλά και ή ζωηρή σκέψη γενικότερα από τόν ύπερήλικα θεσοποιημένο λόγο. Τότε φαίνεται ότι χρησιμοποιοῦνται δύο μορφές για τά «συνετισθεί» ή λογοτεχνία και ή σκέψη αυτή: "Ό διανοουμεινισμός (πού θά μπορούσε συχνά νά μεταφραστεί ως ή άπεγνωσμένη προσπάθεια κάποιου νά πνίξει τήν κραυγή: «Θέλω νά καταλάβω, δέν μπορώ νά καταλάβω, τί μου συμβαίνει;» και ή σεξουαλική διαστροφή. "Έτσι ήταν σχεδόν φυσιολογικό ή κατάληξη τοῦ κειμένου του Ν.Β. νά αναφέρεται στην «...εύκολία μέ τήν όποία χρησιμοποιούνται οί θροι, πού κάποτε φτάνει στην όρολαγνεία (δική μου ύπογράμμιση).³⁹

Έδώ τά πράγματα γίνονται πίο σοβαρά (ξέρουμε πώς ή κατηγορία αυτή σε άλλες εποχές, όχι και τόσο μακρινές, θά οδηγούσε σε δυσάρεστα πράγματα). Τήν ίδια στιγμή ώστόσο ό συγγραφέας τοῦ κειμένου «κοιτάζει» μέ παράξενο τρόπο τά κείμενα πού μάς έρχονται άπ' έξω: Μπανίζοντάς τα. "Έτσι χωρίς νά τό επιδιώκει συμμετέχει ίπερθεματίζοντας, στην άπολαυστική χρήση τών κειμένων. Ή απόλαυση δέν είναι μόνον αυτό πού άπαντά στην έπιθυμία (τήν ίκανοποιεί), αλλά κυρίως αυτό πού τήν ξαφνιάζει, τήν ύπερβαίνει, τήν έκτρέπει τήν άποπροσανατολίζει.⁴⁰ Δέν είναι πιά σήμερα ντροπή νά όμολογήσει κανείς μία τέτοιου είδους ήδονή και έπικάρπωση τών κειμένων, άκόμα και όταν ίσχυρίζεται ότι ενδιαφέρεται μόνον για τίς «ιδέες»: «άλλά ...τί μπορεί νά είναι μία ιδέα γι' αυτόν, άν όχι τό έλαφρό κοκίνισμα τής εύχαρίστησης;».⁴¹

Δυστυχώς, όμως τέτοια άμεση όμολογία δέν θά περιέμενε κανείς από τό κείμενο τοῦ Ν.Β. "Αντίθετα θά χρησιμοποιήσει στο κείμενό του πολύ πίο ...λογο-κριτικά μέτρα για νά άποτρέψει τούς άναγνώστες από τά κείμενα πού μάς έρχονται «άπ' έξω». Θά χρησιμοποιήσει, όπως έλεγε ό Κάρλ Κράους, μία από τίς πίο διαδεδομένες άρρώστιες: τή διάγνωση. "Έτσι θά γράψει: «...ή θεωρητική αναζήτηση ...ένθαρύνει τήν ανάπτυξη ενός οίδηματικού ύφους (δική μου ύπογράμμιση).⁴²

Στό λεξικό τών συνωνύμων βρίσκει κανείς: οίδημα, έξόγκωμα, πρίξημο, μόλυψη κτλ. "Όταν κανείς συλλογιστεί μέ ποιόν τρόπο ή κοινωνία στο παρελθόν στηρίχτηκε στον έγκλεισμό ατόμων, πού δέν ταίριαζαν στο «κανονικό», τό «καθαρό», τό «λογικό» και τό «ύγιές» τών κηυσόρων τής έξουσίας, αρχίζει νά παίρνει πολύ στα σοβαρά όσα γράφονται στο κείμενο τοῦ Ν.Β. Και τά δέχεται πιά ως μία «σοβαρή προειδοποίηση» όποιος γράφει «άπ' έξω», γιατί στην ίδια σελίδα θά διαβάσει για σύνδρομο («γιατί οί παρηρήσεις αυτές είναι κυρίως όσες κατορθώνουν νά ξεφύγουν από τό σύνδρομο τής θεωρητικολογίας») αλλά και για ύστερία. «Ή διερεύνηση τής θεωρητικής ανάπτυξης στο χώρο μας πού φτάνει κάποτε στο πάθος, άν όχι στην ύστερία».⁴³ "Έτσι πίσω από τό «γλα-

φυρό» ύφος τοῦ Ν.Β. δέν καταδοκεί μόνο ό πέλεκυς τής λογοκρισίας, αλλά και κάτι χειρότερο: νοσογραφικές διαγνώσεις, έρωτικές προγραφές και ρυθμιστικές διατάξεις. Φυσικά από τό «σύστημα» αυτό λείπουν οί ποιινές. "Αλλά για τίς ποιινές θά μιλήσουν όσοι τυχόν τολμήσουν νά έμφανιστούν ή νά διεκδικήσουν τό λόγο τους σε ένα από τά πανεπιστημιακά ιδρύματα όπου επικρατούν οί ιδρυματοποιημένοι λόγοι πού περιγράψαμε εδώ.

Τό ξέρουν ήδη όσοι δοκίμασαν. "Όπως θά πρέπει, επίσης νά ξέρουν ότι στο τέλος τούς περιμένει αυτό πού έπαθε ό χωρικός εκείνος τοῦ Κάφκα, όταν παρουσιάστηκε μπροστά στον φύλακα τοῦ νόμου και ζητούσε για πολλά χρόνια νά μπει κι αυτός «μέσα». Τώρα δέν τοῦ μένει πολύς χρόνος νά ζήσει. Πρίν πεθάνει όλες οί έμπειρίες τώσων χρόνων, σωριασμένες μέσα στο κεφάλι του, θά καταλήξουν σε ένα έρωτήμα πού δέν έθese άκόμα στον φύλακα. Τοῦ κάνει νόημα, γιατί δέν μπορεί πλέον νά όρθώσει τό δύσκαμπτο σώμα του. "Ό φύλακας τής πόρτας όφείλει νά σκύψει πολύ χαμηλά, γιατί ή διαφορά άναστήματος άλλαξε τελείως σε βάρος τοῦ χωρικού. «Τί θέλεις λοιπόν νά μάθεις άκόμα;» ρωτά ό φύλακας. «Είσαι άχόρταγος» — «"Αν ό καθένας έχει βλέψεις για τό νόμο» άπαντά ό χωρικός, «πώς συμβαίνει και όλα αυτά τά χρόνια κανείς άλλος έκτός από μένα δέν ζήτησε νά μπει μέσα;». "Ό φύλακας τής πόρτας, νιώθοντας νά πλησιάζει τό τέλος τοῦ ανθρώπου, ούρλιάζει στο αυτί του για νά άκούσει καλύτερα τό σχεδόν άδρανές τύμπανό του. «Έδώ κανείς άλλος έκτός από σένα δέν μπορούσε νά μπει, γιατί αυτή ή είσοδος δέν ήταν φτιαγμένη παρά για σένα. Τώρα φεύγω και κλείνω τήν πόρτα».⁴⁴

1. Νάσος Βαγενάς, «Θεωρία ή κριτική», *Ο Πολίτης* 83 (Σεπτ. 1987), σ.σ. 68-73.

2. "Έστω και άν σημειώνει μέ συναισθηματική «ανάταση». "Όμως τό θέμα μου δέν είναι τόσο ή έννοια τής λογοτεχνικής θεωρίας, γενικά, όπως παρουσιάζεται στις μέρες μας, όσο ή διερεύνηση τής θεωρητικής ανάπτυξης στο χώρο μας, πού φτάνει κάποτε στο πάθος, άν όχι στην ύστερία. "Αν προλάβουμε αυτή τήν ανάπτυξη πάνω στο σημερινό τοπίο τής φιλολογίας, και τής κριτικής μας, θά δοῦμε πώς είναι πολύ δύσκολο νά τήν εξηγήσουμε. *Αυτόθι*, σελ. 70.

3. *Αυτόθι*, σελ. 72.

4. *Αυτόθι*, σελ. 73.

5. Ν. Βαγενάς, *δ.π.* σελ. 69.

6. J. Starobinski, "Le sens critique", στο "La relation critique", Paris: Gallimard, 1970, σελ. 9.

7. *Αυτόθι*, σελ. 10.

8. *Αυτόθι*, σελ. 10.

9. Βλ. σχετικά W. Iser, "Les problemes de la theorie contemporaine de la litterature", *Critique* 413 (1981), σελ. 1096.

10. *Αυτόθι*, σελ. 1096.

11. Ν. Βαγενάς, *δ.π.* σελ. 72.

12. *Αυτόθι*, σελ. 68.

13. R.H. Jauss, "Histoire de la Litterature", στο *Pour une esthetique de la reception*, Paris: Gallimard, 1978, σελ. 29.

14. F. Nietzsche, *Aurore*, Paris: Gallimard, 1982, σελ. 20-21.

15. Ν. Βαγενάς, *δ.π.* σελ. 72.

16. R. Barthes, *Le bruissement de la lanque*, Paris Seuil, 1984, σελ. 323.

17. R. Barthes, *R. Barthes par R. Barthes*, Paris: Seuil, 1975, σελ. 88.

18. *Αυτόθι*, σελ. 73.

19. R. Barthes *Système de la Mode*, Paris: Seuil, 1983.
20. R. Barthes, *Système de la Mode*, δ.π., σελ. 169.
21. R. Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, Paris: Seuil, 1980, σελ. 114.
22. *Αυτόθι*, σελ. 114.
23. R. Barthes, *Le grain de le voix*, Paris: Seuil, σελ. 59.
24. R. Barthes, *L' bruissement de la lanque*, δ.π., σελ. 353.
25. Ν. Βαγενάς δ.π., σελ. 72.
26. R. Barthes, *L' empire des signes*, Paris: Flammarion, 1980, σελ. 17.
27. R. Barthes, *Le grain de le voix*, δ.π., σελ. 119.
28. R. Barthes, *Sollerscrivain*, Paris: Seuil, 1979, σελ. 8-9.
29. R. Barthes *Le grain de le voix*, δ.π., σσ. 32-33.
30. R. Barthes *Essais critiques* Paris: Seuil, 1981, σελ. 255.
31. Leyla Perrone - Moises, "Le intertextualite critique" *Poetique* 27 (1976), σελ. 375.
32. R. Barthes, *Le grain de la voix*, δ.π. σσ. 145-146.
33. R. Barthes, *R. Barthes par R. Barthes*, δ.π. σελ. 143.
34. W. Benjamin, *Essais 2*, Paris: Denoel/Gonthier, 1983, σελ. 88.
35. L.F. Lyotard, I.L. Thebaud, *Au Juste*, Paris: Chr. Bourgois, 1979, σσ. 36-37.
36. Ν. Βαγενάς, δ.π. σελ. 71.
37. R. Barthes, *Le plaisir du texte*, δ.π., σελ. 82.
38. *Αυτόθι*, σελ. 84.
39. Ν. Βαγενάς, δ.π. σελ. 70.
40. R. Barthes, *R. Barthes par R. Barthes*, δ.π. σελ. 116.
41. *Αυτόθι* σελ. 107.
42. Ν. Βαγενάς, δ.π., σελ. 70.
43. *Αυτόθι*, σελ. 70.
44. "Devant la lois" *La Faculte de Juger*, Paris: Minit, 1985, σελ. 101.

Τα βιβλία της «γνώσης»

Το δημιουργικό
φθινόπωρο
της «γνώσης»

ΣΕΙΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΖΗΝ ΡΥΣ
η πλατιά θάλασσα
των Σαργάσων

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ
η άσπρη αρκούδα

ΞΕΝΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΕΣΑ ΣΕΛΙΜΟΒΙΤΣ
ο δερβίσης και ο θάνατος

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΑΡΛ ΛΕΒΙΤ
από τον Χέγκελ στον Νίτσε
ΖΑΝ ΠΙΑΖΕ
σοφία και ψευδαισθήσεις
της φιλοσοφίας

ΜΕΛΕΤΕΣ-ΔΟΚΙΜΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΕΚΟ
κήσορες και θεράποντες
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΑΖΟΣ
Ελληνικό φοιτητικό κίνημα
1821 - 1973

εκδόσεις «γνώση»

Κεντρική Διεύθυνση: Ζωοδόχου Πηγής 29, 106 81 Αθήνα, τηλ. 362.0941 - 362.1194 - 778.6441

**Γελάστε
γιατί
χανόμαστε**

Οι σκιτσογράφοι μας τηρούν τις παραδόσεις. Κάθε Χριστούγεννα μās κάνουν τό δώρο τους. Ένα ή δύο αλμπουμ ό καθένας. Γιατί τουλάχιστον σ' αυτόν τόν τομέα δέν υπάρχει πρόβλημα παραγωγικότητας. Τό ΠΑΣΟΚ νά 'ναι καλά και τά άνδραγαθήματά του.

Καί νά σκεφτεί κανείς διτι στις πρώτες πράσινες μέρες, τψ καιρψ εκείνω του '81, είχε πέσει πανικός. Γελοιογράφοι, επιθεωρησιογράφοι και εύθυμογράφοι κόντευαν νά δηλώσουν παραίτηση όμαδικψ. Είχαν κι αυτοί επενδύσει κατιτίς στό πράσινο άλογο. Άλλά τό ΠΑΣΟΚ φρόντισε νά μήν τούς αφήσει άνεργους — τουλάχιστον αυτούς.

Ή φετινή χρονιά παραήταν έρεθιστική. Σκάνδαλα επί σκανδάλων, Τόμπρας επί Τρίτση, Παπανδρέου άδων, ζειμπεκεύων, έρωτευόμενος, αναβαπτίζων, άνασχηματίζων και άνασυγκροτούμενος, άνατινάσσων γεφύρας, ύπουργούς, κλπ. κλπ. Δουλειές μέ φούντες για τούς παραγωγούς γέλιου, πού δέν είχαν παρά νά άντιγράφουν τήν πραγματικότητα. Νά τόν έχει λοιπόν καλά ό Θεός τόν... Μεσσία του.

Οί πολιτικοί άρθρογράφοι πάντως κινδυνεύουν. Δέν είναι και τόσο εύκολο νά συναγωνιστούν τήν πυκνότητα και τήν πολιτική άμεσότητα του Γιάννη Ίωάννου (ίσως γι' αυτό ό έν Ταύροις Δημοκρατικός Λόγος έξαπολύει συχνά-πυκνά έναντίον του όλμους λάσπης). Ή τήν άντιεξουσιαστική χολή του Γιάννη Καλαϊτζή. Και οι δύο τους έχουν τόν τρόπο νά μās εγκαρδιώνουν κιόλας, κι όχι μονάχα νά μās κάνουν νά ξεκαρδιζόμαστε στά γέλια.

Δίπλα τους οι παλιοί μέ τή λιτότητά τους και οι νεότεροι (ό Στάθης του Ριζοσπάστη, ό Πετρουλάκης της Αύγης...) μέ τά παιγνιδίσματα και τήν εύθυβολία τους.

Δίκην όρεκτικού, ιδού ένα σκίτσο του Ίωάννου από τόν Τρίτο Δρόμο (μέ ύλικό από τήν Πρώτη και τό Ποντίκι), ένα του Στάθη από τούς Κοριούς (πρωτοδημοσιευμένο στό Ριζοσπάστη) κι ένα του Makis από τήν Πρωτοβουλία των... Σέξι! Για καλύτερα ρεβεγιόν...

Παντελής Μπουκάλας

**ΕΓΩ ΠΕΡΙΜΕΝΟ ΤΟ ΡΑΝΤΕΒΟΥ
ΤΟΥ ΑΝΤΡΕΑ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ...**

ΚΕΡΜΑΤΑ

”Αν

”Αν διαδήλωναν για τις αδηήσεις
δσοι στού «Θρύλου» τίς προπονήσεις
πάνε νά δούνε τά νέα άστέρια
άπό τίς Σέρρες κι άπό τή Βέροια

”Αν τίς τιμές όλων τών ρύπων
τίς καλοζέραμε όπως τών τύπων
πού κοσκωτεύονται «για τή φανέλα»
«για ένα όνειρο» ή άπό τρέλα

”Αν για τό νέφος βγαΐναν στούς δρόμους
δσοι τό βίντεο φέρνουν στούς ώμους
οί μισοί έστω άπ’ τούς φιλάθλους
πού πάν στό γήπεδο νά δούν τούς άθλους

”Αν χίλια χέρια γραμματιζόμενα
και δύο χιλιάδες διανοούμενα
άξιζαν δσο μισό ποδάρι
πού «ζωγραφίζει» πά’ στό χορτάρι

”Αν ή γιαγιά μου έλεε στή μάνα
νά μέ άφήνει μέσ στήν άλάνα
μπάλα νά παίζω πρωί και βράδυ
κι άς τρώω μόνο ένα παξιμάδι

”Αν τά όνειρά μας ήταν «ιδέα»
τιμή θά είχανε μέσ στό παζάρι.
”Όμως δέν είναι κι έτσι, μοιραΐα,
άξία έχουν ποιός νά τίς πάρει...

”Αν ζούσε ό Κίπλινγκ σ’ αυτά τά μέρη
ίσως νά γίνονταν γκολτζής ή «τέρμα».
”Ισως τό «”Αν» του νά τό ξανάγραφε
ή νά τό πούλαγε: λέξη και κέρμα

Και για τήν παραγραφή:

Παντελής Μπουκάλας

”Ο έρωτας και τά φτερά του

Πρέπει νά αφήσεις έξω άπό τόν κινηματογράφο τούς θώρακές σου τούς βαρύτατους για νά μπορέσεις νά δείς άπό μέσα τήν ταινία του Βίμ Βέντερς. *Τά φτερά του έρωτα*. Πρέπει νά επανεφεύρεις τή δική σου παιδική ηλικία, νά τήν ανασύρεις κάτω άπ’ τά στρώματα του χρόνου και τών ακυρωμένων επιθυμιών για νά μπορέσεις νά άνοιχτείς στό φίλμ. Νά μήν τό δείς σάν δίωρο άκίνδυνο παραμύθι, νά μή βουλιάξεις μέσα του.

Γιατί δέν πρόκειται βέβαια για παραμύθι. Οί άγγελοί του Πέτερ Χάντκε και του Βίμ Βέντερς έπεμβαίνουν στά ανθρώπινα όχι

για νά τά αλλάξουν αλλά για νά αλλάξουν οί ίδιοι. Νά ένανθρωπιστούν. Διεκδικώντας τόν τόπο και τό χρόνο τους. Δηλαδή τό θάνατό τους. Διεκδικώντας, κατ’ άρχήν, τό μόνο πού μπορεί νά εξανθρωπίσει και νά σχετικοποιήσει τό θάνατο: τόν έρωτα.

Κι αυτοί οί άγγελοι δέν είναι έκπρωτοι: είναι έκδοτοι στον πόθο του ανθρώπου, στον πόθο τής ιστορίας.

Τή βαραίνει ό χρόνος τήν ταινία. ”Ο ιστορικός και ό έσωτερικός. Τό Τρίτο Ράιχ και ή άπαιτηση τής ενηλικίωσης. ”Ο άνθρωπος εισέρχεται στήν ιστορία όταν άρχίζει νά ζει (μέ) τό σώμα του («νιώθοντας τόν σκελετό του όταν βαδίζει»), προσφέροντάς το και ξαναβλέποντάς το μ’ όλα του τά χρώματα μέσα άπό τά μάτια τών άλλων.

”Ο άνθρωπος δέν μετέχει τής ιστορίας παρα μόνο διά του άλλου και μέ τόν άλλο. ”Όσο παραμένει στό ιδιωτικό του κρατίδιο (ή Γερμανία άποτελείται άπό έκατομμύρια κρατίδια, όσα και οί ύπήκοοί της, λέει ό Βέντερς) είναι άπλώς θεατής τής άπόσβεσης του προσώπου του.

”Ακόμα και ή μοναξιά, μόνο μέσα άπό τόν άλλο δικαιώνεται, γίνεται δηλαδή γόνιμη.

«Τό παιδί όταν ήταν παιδί δέν ήξερε ότι ήταν παιδί» επιμένει τό ποίημα πού σπονδυλώνει τά *Φτερά του έρωτα*. ”Η μή γνώση ως άπόλαυση. ”Ο Βέντερς δέν είναι παιδί και ξέρει ότι δέν είναι παιδί. Κι αυτή τή γνώση του τήν κάνει άπόλαυση — τουλάχιστον για τούς άλλους.

Σπ.Ευ.

Ραδιοφωνία και στήν Κύπρο

”Η έξουσία είναι μονοφωνική. Παντού. ”Αλλού επιβάλλει τή σιωπή (ή προσπαθει) διά προεδρικών διαταγμάτων —όπως στήν Άθήνα. ”Αλλού άρκεΐται στά διατάσσομεν και κατάσχομεν —όπως στή Λευκωσία. Ζήτημα κοινωνικής φάσης και συσχετισμού δυνάμεων.

”Όλα εξαρτώνται άπό τήν κοινωνική ύποδοχή

των κλισαρισμένων δικαιολογιών: Πίσω από την «έθνική ασφάλεια» και τον «έξωτερικό κίνδυνο» έσπευσε να κρυφτεί και τό ελληνικό κράτος και τό κυπριακό. Φαίνεται όμως πώς στην Κύπρο ή σχεδόν γενική ύποταγή στη σιωπή νομιμοποιεί εύκολα την αστυνομική αντιμετώπιση των ένοχλητικών που θέλουν να μιλήσουν τόν δικό τους λόγο. Έναν λόγο σαφώς άλλον και από τόν κρατικό και από τόν κομματικό και από τόν έλλαδικό.

Στίς 15 Νοεμβρίου, τό Ράδιο-Αυτοδιάθεση της Λευκωσίας πρόλαβε να λειτουργήσει λίγες ώρες, πριν εισβάλουν οι δυνάμεις της τάξεως για να αποκαταστήσουν ακριβώς τη διασαλευθείσα τάξη. Ο σταθμός πρόλαβε να θυμίσει ότι διάλεξε σάν πρώτη ημέρα λειτουργίας του την 15η Νοεμβρίου γιατί τέτοια

μέρα έγινε ή ανακήρυξη του κατοχικού κράτους της Τουρκίας.

Πρόλαβε να παρουσιάσει συνεντεύξεις δρόμου στίς όποιες ή σιωπηρή πλειοψηφία έπιβεβαίωσε ότι και πλειοψηφία είναι και σιωπηρή. Πρόλαβε να παρουσιάσει «κακά» τραγούδια, ήμιαπαγορευμένα στό Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου: Σαββόπουλος, Παπακωνσταντίνου, Πανούσης, Μπακιρτζής...

Η Όμάδα Πρωτοβουλίας για την Αυτοδιάθεση της Κύπρου προχώρησε στη δημιουργία του σταθμού όχι για να διεκδικήσει

κάποια σχετικώς ακίνδυνη πολυφωνία έποικοδομήματος αλλά γιατί πιστεύει πώς ή διεύρυνση των λαϊκών δικαιωμάτων και ή έλευθερία της έκφρασης είναι προαπαιτούμενα του αντικατοχικού άγώνα: «Τόν άγώνα αντίστασης εναντίον του Τούρκου κατακτητή θά τόν κάνουν άνθρωποι όχι χειραγωγούμενοι και δουλόφρονες αλλά έλεύθεροι».

Ο πυρήνας της Πρωτοβουλίας κατάγεται πολιτικά από την ομάδα που εξέδιδε τό περιοδικό *Αυτοδιάθεση*. Τό άλλο σκέλος της διάσπασης εξέδωσε ήδη τό πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ένωση*. Έπιτεύχθηκε έτσι ή έσωτερική τουλάχιστον πολυφωνία... Μάλλον μικρό τό κέρδος όταν όσοι θυμούνται (και εδώ και εκεί) λιγοστεύουν έπειδή πληθαίνουν όσοι απλώς «έπιβιώνουν»...

Β.Π.

Έθνικά σουξέ

Οι κατασκευαστές σουξεδάκιων καταφεύγουν σέ πολλά τεχνάσματα για να θεραπεύσουν τή στιχουργική άφορία. Έχοντας υπό μάλης μερικές «καταξωμένες» από τό χρόνο όμοιοκαταληξίες (λόγου χάρη της άγάπης — ό σατράπης, έλλίπα — πατρίδα, μόνος — πόνος, άχ — βάχ, σ' άγαπώ — πωπωπώ κτλ. κτλ.), και ξέροντας πώς ή φόρμουλα μπορεί μία χαρά να υποκαταστήσει τή φόρμα, ξανοίγονται στά ρηγά και μή παρκεί.

Μερικοί, οι λεγόμενοι βασιλείς των ώραιών νυκτών, έξακολουθούν να έπιστρατεύουν εκπροσώπους του ζωικού βασιλείου. «Οχι βέβαια νυχτερίδες, άράχνες και τέτοια καζαντζιδικώς παρακμαικά. Τώρα, στά χρόνια του κοσμοπολιτισμού, και από ζούγκλα γνωρίζομεν. Γι' αυτό και τό πρώτο όνομα στά «σκυλάδικα» είναι ό γνωστός παπαγάλος που πήρε τή σκυτάλη από τή γνωστότερη έγγραβατη γάτα. Νά ευχηθούμε και εις... ίπποποτάμους λοιπόν.

Τί να ευχηθούμε όμως σέ όσους θρασυτάτους λεηλατούν ακόμα και τόν Διονύσιο Σολωμό για να διεκτραγωδήσουν έπικερδώς τόν έρωτικό τους καημό; «Μέ γνωρίζεις άπ' τήν όψη τή χλομή/δέν γνωρίζεις της καρδιάς μου τή ρωγή/ άπ' τά χρόνια μου βγαλμένος άπαιτώ...» κτλ. κτλ. τραγουδάει ό Γιάννης Πάριος.

Ανέμπνευστα και άνενδοίαστα προσθέτουν έντε λέξεις στόν ύμνο τόν έθνικό, άφαιρούν τήν ούσία του, πολλαπλασιάζουν τήν ύβρι και διαιρούν τό έργο του ποιητή σέ σουξεδάκια για βαλαντωμένους.

Μέ τέτοιες κανιβαλικές διαθέσεις, θα πήγαινε πολύ να περιμένουμε και τό «Κατά τές συνταγές άρχαίων έλληνοσύρων μάγων» τσιφτετέλι, κατόπιν ειδικών χειρουργικών έπεμβάσεων, ή τό «Άσμα Άσμάτων» διαγωνιζόμενος στό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης ποιημένο μελό από κανέναν παλαιορθόδοξο μουζικάντη;

Τ.Σμπούρης

Θά μās ξεκαμοποιήσουν...

Κανέννας δέν μπορεί να ξεφύγει από τή μοίρα του. Άπό τόν κληρο που του 'λαχε. Κι άφού, κατά τās γραφάς, μ' όποιον δάσκαλο καθήσεις, τέτοια γράμματα θά μάθεις, από που κι ως που ό κ. Γ. Δασκαλάκης, ύφυπουργός Έμπορίου τό έπάγγελμα, θά μπορούσε να ξεγλιστρήσει από τή γοητεία του άρχηγού του, ίκανού γλωσσοπλάστη ως λέγουν οι διαφημιστές του, και να άποφύγει τό δικό του ραντεβού με τή Γλωσσοκτονία;

Ο κ. Παπανδρέου, ό Άνδρέας για να μήν μπερδενόμαστε, τουλάχιστον είναι μάστορας. Ανασύρει κάτι άναδομήσεις και κάτι έτεροχρονισμούς που τύφλα να 'χουν οι άρχαίοι ήμών λογοποιοί. Ένώ οι ύφιστάμενοί του παραμέ-

νουν έγκλωβισμένοι στά άμέσως μεταπολιτευτικά χρόνια, τότε που τό βιαστικό ΠΑΣΟΚ έπιδιδόταν μανιωδώς στην άλλαγή (των φώτων...) της ελληνικής γλώσσας. Τότε που άνωτατοποιούσαν τά κατωτατοποιημένα, άποφασιστικοποιούσαν τά φασιστικοποιημένα, διαμεσοποιούσαν τά παραεμποροποιημένα, έπιθετικοποιούσαν τά άμυντικοποιημένα και διαλυτικοποιούσαν τα λικβινταροποιημένα.

Σκαρώνουν, λοιπόν, και οι ύποκάτω του Έπεράνω Όλων περιέργες λέξεις. Μέ μόνο δεύτερο συστατικό τό -ποίηση, έρήμην φυσικά της Τερψιχόρης και των λοιπών μουσών. Και καλύπτονται πίσω τους. Γιατί γι' αυτό ακριβώς τίς κατασκευάζουν. Για να φανούν λέγοντες ενώ δέν λένε

τίποτε και για τίποτε. Η για να φανούν λέγοντες τά αντίθετα από αυτά που στην πραγματικότητα έχουν τή βούληση (τήν πολιτική φυσικά) να κάνουν.

Καθ' όλα νόμιμος, ως εκ τούτων, ό επί του Έμπορίου κ. Δασκαλάκης να έμπορευτεί τίς δικές του λεξούλες, που θά 'καναν κάθε δάσκαλο να ανατριχιάσει. Ίδού τί κατόρθωσε να εκστομίσει: «Τό νομοσχέδιο έπιφέρει σημαντικές τομές μέ στόχο τήν άποθεσμικοποίηση της συνδικατοποίησης των Έπιμελητηρίων» (που να πρωτοβάλει *sic* κανείς).

Και ό νοών κερδίζει ένα αντίτυπο του λεξικού της ελληνικής, πεποιημένο υπό της Ακαδημίας των άθανατοποιημένων. Πού δέν έχει τελειώσει ακριβώς για να χωρέσει όσα πλήγματα θά καταφέρουν ακόμα οι άματοποιημένοι και ξιπασμενοποίητοι καταστροφοποιητές.

Πα.Μ.

BIBΛΙΟ

Τόν τελευταῖο καιρό κυκλοφόρησαν ἀρκετές ἐκδόσεις πού πλουτίζουν τή φιλολογική βιβλιογραφία καί τίς ὁποῖες ἀπλῶς ἐπισημαίνουμε:

Ποικίλα φιλολογικά

ALBIN LESKY. *Τραγική ποίηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, τόμος Α': Ἀπό τή γένεση τοῦ εἴδους ὡς καί τόν Σοφοκλῆ, μετάφραση: Νίκος Χ. Χουρμουζιάδης, Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1987.

Τό ὄνομα τοῦ Albin Lesky, Γερμανοῦ κλασικοῦ φιλολόγου, εἶναι οἰκεῖο ὄχι μόνο στούς φιλόλογους ἀλλά καί σ' ἕνα πλατύτερο κοινό ἀπό τόν 1964, ὅταν τό σπουδαιότερο ἔργο του *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας* κυκλοφόρησε στά ἑλληνικά σέ μετάφραση τοῦ Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη. Σήμερα μᾶς προσφέρεται τό δεύτερο σημαντικό ἔργο του, τό ὁποῖο ἐπίσης συνδυάζει αὐτό τό σπάνιο χάρισμα: μιά μελέτη ἐξαντλητική καί λεπτομερειακή ὡς πρός τίς ἀπαιτήσεις τῆς κλασικῆς φιλολογίας, καταφέρνει, ὅπως καί ἡ *Ἱστορία*, μέ τό γλαφυρό ὕφος καί τίς περιγραφικές ἱκανότητες νά γίνει προσιτό καί συναρπαστικό ἀνάγνωσμα καί γιά τό μὴ εἰδικό κοινό.

Ο ΠΟΥΛΟΛΟΓΟΣ. *Κριτική ἐκδοση μέ εἰσαγωγή, σχόλια καί λεξιλόγιο Ἰσαβέλλας Τσάβαρη.* Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1987.

Ἡ ἐργασία αὐτή τῆς Ἰσαβέλλας Τσάβαρη ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμένη μορφή τῆς διδα-

κτορικῆς τῆς διατριβῆς. Στήν ἐξονυχιστική εἰσαγωγή ἐξετάζονται ὅλα τά σχετικά μέ τόν *Πουολόγο* ζητήματα: ἡ χειρόγραφη παράδοση, οἱ προηγούμενες ἐκδόσεις, ἡ χρονολόγηση τοῦ κειμένου, γλωσσική ἀνάλυση, γραμματολογικά προβλήματα κ.λπ., καί προτείνεται ἡ κριτική ἐκδοση τοῦ δημῶδους αὐτοῦ ποιητικοῦ κειμένου, ὅπως ἰσχυροῦσα ἡ ἀρτιότερη μέχρι σήμερα καί φιλολογικά πιό ἐμπειροπατημένη.

SOLOMOS. *La vision prophétique du moine Dionysios ou la femme de Zante.* Essai d'anastylose de l'oeuvre. Introduction-traduction-commentaires par Octave Merlier, Centre d'études d'Asie Mineure, Les Belles Lettres, Paris 1987.

Δοκίμιον ἀναστήλωσης τῆς Γυναίκας τῆς Ζάκυνθος χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὁ Octave Merlier αὐτό τό ὕστερο ἔργο του πού δέν πρόλαβε νά τό δεῖ τυπωμένο. Ἡ ἐκδοση αὐτή ἦταν ἕνα χρέος τιμῆς πρός τόν ἱδρυτή καί ἐμπνευστή τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν καί εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐπιτεύχθηκε μέ τόν πιό ἀψογο τρόπο.

Ἡ «ἀναστήλωση», ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου τῆς *Γυναίκας τῆς Ζάκυνθος* συνιστᾷ μιά φιλολογική ἐργασία πού ἀπαιτεῖ ὄχι μόνο πολύχρονη, παθιασμένη καί ἐπίπονη τρι-

βή μέ τά δυσανάγνωστα αὐτόγραφα τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλά καί κάποια συνδυαστική ἐμπνευση. Οἱ εἰδικότεροι ἄς κρίνουν τήν ἀνάγνωση τοῦ Merlier συγκρίνοντάς την καί μέ τίς ἄλλες πού διαθέτουμε. Τό θέμα πάντως παραμένει ἀνοιχτό, ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἡ Ἑλένη Τσαντσάνογλου ἐτοιμάζει μιά νέα, ἴσως ὀριστική, πρόταση μεταγραφῆς τοῦ ἴδιου ἀριστουργηματικοῦ κειμένου.

Γ.Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ. *Μικρά καβαφικά*, δεύτερος τόμος, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1987.

Κυκλοφόρησε, δύο σχεδόν χρόνια μετά τόν πρῶτο τόμο, ὁ δεύτερος, πού περιλαμβάνει εἴκοσι τέσσερις δημοσιεύσεις τοῦ Γ.Π. Σαββίδη γιά τόν Καβάφη. Ἡ συγκέντρωση καί ἐκδοση δημοσιευμάτων πού βρίσκονται σκόρπια σέ περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων κ.ἀ., μέ κριτήριο τήν κοινή τους θεματική, ὅπως εἶναι ἐδῶ ὁ Καβάφης, δέν ἀποτελεῖ μόνο ἔργο χρησιμο καί εὐχρηστο γιά τοῦς ἐνδιαφερομένους, ἀλλά ἀκριβῶς ἡ λογική τῆς ἐνιαίας θεματικῆς προσδίδει σ' ἕναν τόμο καταρχήν συλλεκτικό τό χαρακτήρα μῆς σύνθεσης, ἐνός ψηφιδωτοῦ μελετήματος.

Ὁ Γ.Π. Σαββίδης μέ τοῦς δύο αὐτούς τόμους προσφέρει ἕνα ἀκόμη σῶμα στή σημαντική καβαφική βιβλιογραφία, στήν ὁποία ὁ ἴδιος κατέχει τή μερίδα τοῦ λέοντος, ὄχι μόνο ὡς πρός ποσότητα καί τήν ποιότητα τῶν ἐργασιῶν πού πρόφερε, ἀλλά ἰδίως διότι ἔθεσε τά θεμέλια καί τίς προϋποθέσεις γιά τίς

καβαφικές σπουδές με τη συστηματική φιλολογική έκδοτική ένασχόληση με το ιδιόμορφο έργο του Κ.Π. Καβάφη.

Γ. ΒΕΛΟΥΔΗΣ. *Τό ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκῆδων στή Βενετία (1670-1854).* Συμβολή στή μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά τήν εποχή τῆς Τουρκοκρατίας. Έκδ. Χ. Μπούρα, Ἀθήνα 1987.

Πρόκειται γιά μετάφραση καί ἐπεξεργασία ἀπό τό συγγραφέα στά ἑλληνικά τῆς ἴδιας ἐργασίας πού ἐκδόθηκε στά γερμανικά τό 1974. Καθώς δέν ὑπάρχει πρόλογος στήν παρούσα ἔκδοση, δέν ξέρουμε ἂν ἡ ἑλληνική μορφή περιλαμβάνει νέες ἐπεξεργασίες καί στοιχεῖα πού ἐνδεχομένως προέκυψαν στά δεκατρία χρόνια πού μεσολάβουν ἀνάμεσα στίς δύο ἐκδόσεις. Ὅπως καί νά ᾔχουν τά πράγματα, πρόκειται γιά μιᾶ μοναδική συνθετική μελέτη γιά τό βιβλίο στήν Τουρκοκρατία, ἕνα θέμα σημαντικό καί τεράστιο, ἀφοῦ συνδέεται μέ τίς κοινωνικές, πολιτιστικές, ἀκόμη καί πολιτικές δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων στόν εὐρύ γεωγραφικό χώρο τῆς διασποράς. Ἡ ἔκδοση τῆς μελέτης τοῦ Βελουδή στά ἑλληνικά ἀποτελεῖ μιᾶ πρωτοβουλία ἀπαραίτητη, γιὰτί εἶναι ἕνα βασικό βοήθημα στήν ἐρευνα γιά τά σχετικά θέματα.

Στό τελευταῖο (IV) *Παράρτημα* ὁ Βελουδῆς μᾶς ξαναθυμίζει, μέ τή γνωστή βίαιη ἐπιχειρηματολογία του, τό συναρπαστικό πρόβλημα πού ἔθεσε ὁ Φίλιππος Ἡλιού μέ δημοσίευσμά του τό 1977 (*Πολίτης*, τεῦχος 13) γιά τά ὕψηλά τραβήγματα τριῶν βιβλίων τοῦ Γλυκῆ τό 1823.

ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ. *Ἡ δήλωση Σεφέρη ἐναντίον τῆς δικτατορίας.* Βιβλιογραφία 1969-1987.

Συγκέντρωση σέ αὐτοτελές τευχίδιο τῆς βιβλιογραφίας πού σχετίζεται μέ τήν περίφημη ἀντιδικτατορική δήλωση τοῦ Γ. Σεφέρη (28 Μαρτίου 1969) πού συμπληρώνει τήν ὁμιλία τοῦ Σ. Παύλου γιά τό ἴδιο θέμα κατά τίς ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν τοῦ ποιητῆ πού ἔγιναν στήν Κύπρο. Βλ. Ὁ Σεφέρης στήν Πύλη τῆς Ἀμμοχώστου, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1987.

ΠΛΑΤΩΝ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ. *De profundis (ἐπιλογή), ἐπιμέλεια Νάσος Βαγενᾶς, Στιγμή,* Ἀθήνα 1987.

Ἡ ἰδέα τῶν ἐκδόσεων *Στιγμή* νά ἐπικαιροποιήσουν, μέ μιᾶ καλαίσθητη σειρά μικρῶν τευχιδίων, παλαιότερα κείμενα τῆς πεζογραφίας μας (Δ. Βικέλας, Μ. Μητσάκης, Π. Ροδοκανάκης κ.ἄ.), δέν σχετίζεται τόσο μέ τήν ὁμάδα βιβλίων πού καταλογογραφοῦνται, δέν πρόκειται δηλαδή γιά μιᾶ προσπάθεια φιλολογικῆς ἀποκατάστασης κειμένων, ἀλλά στοχεύει νά καλλιεργήσει τό ἔναυσμα γιά τήν ἀνάγνωση τῆς παλαιότερης πεζογραφίας μας καί ὡς λογοτεχνίας.

Γιατί, ὅπως ξέρουμε ὅλοι, ἀπό τή μιᾶ οἱ γλωσσικές προκαταλήψεις καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ παραγνώριση αὐτῆς τῆς πεζογραφίας ἀπό τοὺς νεότερους κριτικούς συνετέλεσαν ὥστε, ἂν ἐξαίρεσουμε τόν Βιζυηνό, νά ἔχουν καταχωριστεῖ στά ἀζήτητα κείμενα τοῦ 19ου αἰῶνα πού ἀνταποκρίνονται ἀκόμη καί στή λειτουργία τῆς λογοτεχνίας

πού ἀποκαλέστηκε ἀπόλαυση. Ἔτσι, ἡ προσφορά τῆς *Στιγμῆς*, πού φροντίζει ὥστε τά κείμενα αὐτά νά τυπώνονται μέ προσεκτικὴ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια καί νά συνοδεύονται ἀπό τήν κριτικὴ παρουσίαση κάποιου «εἰδικοῦ», μπορεῖ νά ἐνταχθοῦν στίς καλὲς προσπάθειες πού φροντίζουν γιά τίς νεοελληνικὲς λογοτεχνίες.

T.S. ELIOT. *Ἄμλετ. Θρησκεία καί λογοτεχνία.* Δύο δοκίμια, μετάφραση: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, ἐκδόσεις Ἑρασμος, Ἀθήνα 1987.

Ὁ Ἑρασμος συνεχίζοντας τὴ σεμνὴ, ἀθόρυβη καί συστηματικὴ του προσπάθεια στόν τομέα τῆς θεωρίας καί κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας, μέ τήν κάθε του νέα ἔκδοση, παρ' ὅτι τά κείμενα πού ἐπιλέγει εἶναι σύντομα, συμβάλει κάθε φορά στήν πλήρωση ἑνός κενοῦ. Ἔτσι, τοῦτα τά δύο δοκίμια τοῦ Ἐλιοτ πού ἐπέλεξε νά μᾶς παρουσιάσει ὁ Γ. Λυκιαρδόπουλος, γίνονται προσιτά στό ἑλληνόφωνο κοινὸ πού παρακολουθεῖ καί ἐνδιαφέρεται γιά τήν παρουσία τῆς *Νέας Κριτικῆς* στήν Ἑλλάδα, δύο δοκίμια ἀπό τὰ πιὸ βασικά γιά τήν προσέγγιση καί κατανόηση τῆς ἑλιωτικῆς κριτικῆς σκέψης.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΟΙΗΣΗ

Ἄντζελα Κάρτερ, *Τὸ πάθος τῆς Νέας Ἐῤας*, μετάφραση Τόνιας Καβαλένκο, ἔκδ. Χατζηνικολῆ, σελ. 187.

Ἄιρις Μέρντοχ, *Ἔνα κομμένο κεφάλι*, μετάφραση Γιώργου Σαραφιανού, ἔκδ. Χατζηνικολῆ, σελ. 238.

Κριστίνε Νέστλινγκερ, *Ο ΛΟΥΚΗ LIVE*, ἔκδ. ΤΕΚΜΗΡΙΟ, σελ. 206.

Κωστής Μοσκόφ, *Ποιήματα*, ἔκδ. Καστανιώτη, σελ. 89.

Τάσος Κόρφης, *Περσίδα, Σονέτα καί Χαϊκού*, ἔκδ. Πρόσπερος, σελ. 46.

Γιώργος Φρέρης, *Χροναξία*, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 28.

Μήτσος Παπανικολάου, *Μεταφράσεις*, ἔκδ. Πρόσπερος, σελ. 85.

ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Εὐτυχία Δ. Λιάτα, *Ἡ Σέριφος κατά τήν Τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), Ἴδρυμα Ἑρευνας καί Παιδείας τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 232.

Ἐλένη Βαρίκα: *Ἡ ἐξέγερση τῶν κυριῶν. Ἡ γένεση μιᾶς φεμινιστικῆς συνείδησης στήν Ἑλλάδα 1833-1907*, Ἴδρυμα Ἑρευνας καί Παιδείας τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, σελ. 308.

Μιχάλης Ρηγίνος, *Παραγωγικὲς δομὲς καί ἐργατικὰ ἡμερομίσθια στήν Ἑλλάδα, 1909-1936*, Βιομηχανία-Βιοτεχνία, Ἴδρυμα Ἑρευνας καί Παιδείας τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, σελ. 348.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Δημήτρης Κ. Ψυχογιός, *Πρόκες, φόροι, σταφίδα καί ψωμί. Οἰκονομία καί οἰκογένεια στήν ἀγροτικὴ Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα*, Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα 1987, σελ. 203.

Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, ἔκδοση Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, σ. 66, 1987.

Ερρίκου τῆς Βαλανσιέν, *Ἡ ἱστορία τοῦ Αὐτοκράτορα Ἐρρίκου τῆς Κωνσταντινούπολης (συνέχεια τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Βιλλαρδουίνου)*, μετάφραση Κώστα Ἀντύπα, εἰσαγωγή Γιώργου Σαραφιανού, ἔκδ. Χατζηνικολῆ, σελ. 157.

Τὰ Λαογραφικά τῆς Μελίκης. Μελετήματα, Συλλογὴ-ἐπιμέλεια Γ. Μελίκης, Τόμος Δ', ἔκδ. Λαογραφικός Ὁμιλος Μελίκης καί Περιχώρων.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, *Δουλοί, δουλεία καί δουλοκτητικὸς τρόπος παραγωγῆς*, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἀθήνα 1987, σελ. 155.

Robert Browning, *Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα, μεσαιωνικὴ καί νέα*, ἔκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, σελ. 222.

Σαράντος Ι. Καργάκος: *Ξαναδιαβάζοντας τη «Φόνισσα», Μιά νέα κοινωνική και πολιτική θεώρηση του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987, σελ. 60.

ΤΕΧΝΗ

Κάμυλα Γκραιή, *Η Ρωσική Πρωτοπορία Προεπαναστατική και επαναστατική τέχνη στη Ρωσία, 1863-1922*, μετάφραση Πέπης Ρηγοπούλου, εκδ. Υποδομή, σελ. 351.

Βασ. Ι. Χριστόπουλος, *Τέχνη: μιά δυνατότητα, Μελέτη για την τέχνη σήμερα*, 'Αχαϊκές εκδόσεις, σελ. 175.

Λεξικό της Νέας Έλληνικής Γλώσσας (δείγμα: ψηφία Ζ, Μ, Θ, Ι), 'Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 'Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 'Ιδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1987.

ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ

Roland de Candé, Έκδόσεις Gutenberg, *Μετάφραση: Άλκης Παναγιωτόπουλος, Γλωσσική και μουσικολογική επιμέλεια: Χάρης Βρόντος*

Χαιρετίζω με ικανοποίηση κάθε καινούρια έκδοση για τη μουσική. Είναι τόσο μεγάλη ή έλλειψη σοβαρών συγγραμμάτων σέ όλους τους τομείς της μουσικής, που κάθε προσπάθεια για την κάλυψη του κενού είναι εκ των προτέρων αξιόπαινη. Είναι αλήθεια πώς τά τελευταία χρόνια έχουν γίνει μερικές τέτοιες προσπάθειες που άφορουν κυρίως τις θεωρητικές σπουδές της μουσικής, δέν ελειψαν όμως και βιβλία γενικότερου αισθητικού και κοινωνιολογικού περιεχομένου. 'Ας ελπίσουμε πώς αυτή ή τάση, που δείχνει σίγουρα μιά άνοδο του επιπέδου σπουδών, θά επιβεβαιωθεί και από μιά άναλογη εξέλιξη της μουσικής μας δραστηριότητας, που εξακολουθεί νά παραμένει σέ πολύ χαμηλά επίπεδα.

Τό ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ του Roland de Candé είναι ένα πολύ χρήσιμο βιβλίο — οι όποιες επιφυλάξεις μου και για τό ίδιο τό έργο και για την έλληνική του έκδοση, είναι άσφαλώς δευτερεύουσας σημασίας.

Στά ύπέρ του βιβλίου, ό πλούτος των λημμάτων, ή ιστορικά και μουσικολογικά τεκμηριωμένη άποψη του συγγραφέα, ή λιτότητα και ή σαφήνεια της γλώσσας. Δέν μπορώ όμως νά συμφωνήσω άπόλυτα μέ τόν ισχυρισμό των ύπευθύνων της έλληνικής έκδοσης ότι τό βιβλίο χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα («ή έκταση των λημμάτων είναι άναλογη του μεγέθους των συνθετών»), ούτε ότι είναι έντελώς άπαλ-

λαγμένο από τόν «στενοκέφαλο σοβινισμό». 'Ενα μικρό παράδειγμα: τό λεξικό διαθέτει (στή γαλλική του έκδοση) 99 άράδες για τόν Γάλλο συνθέτη André Jolivet, ενώ για τόν Dimitri Chostakovitch μόνο 67 και για τόν Luigi Nono 27.

'Ιδιαίτερα σέ ό,τι άφορά ή σύγχρονη μουσική ή επιλογή των λημμάτων χαρακτηρίζεται από τόν γνωστό γαλλοκεντρισμό. 'Αναφέρονται όνόματα που είναι για διάφορους λόγους γνωστά στην Παρισινή μουσική διάνοψη, ενώ σημαντικοί συνθέτες που έδρασαν ή δρούν σέ πίο μακρινούς (άπό τό Παρίσι βέβαια) τόπους άποσιωπούνται. 'Εχουμε π.χ. μιά γενναιόδωρη άναφορά όνομάτων Ρουμάνων συνθετών που σπούδασαν και έζησαν στό Παρίσι, ενώ ό δικός μας Γιάννης Χρήστος άγνωείται παντελώς — πάλι καλά, ύπάρχουν μερικές άράδες για τόν Νίκο Σκαλκώτα κι άλλες τόσες για τόν Μανώλη Καλομοίρη.

Τέλος πάντων, ό ίδιος ό συγγραφέας στό εισαγωγικό του σημείωμα παραδέχεται ότι δέν μπορεί παρά νά ύπάρχουν άδικίες στην επιλογή των σύγχρονων όνομάτων, παρά τις προσπάθειες για τόν περιορισμό τους. Δέν βλέπω λοιπόν γιατί οι Έλληνες ύπεύθυνοι θεωρούν άναγκαίο νά επιδείξουν τόση αυτοπεποίθηση.

Γιά νά έλλοιουμε στην έλληνική έκδοση προτάσσω ένα ζήτημα που έχει, για μένα, μεγαλύτερη σημασία από την

κριτική της μετάφρασης και της γλωσσικής επιμέλειας: Γιατί οι ύπεύθυνοι της έλληνικής έκδοσης χρησιμοποίησαν τό Nouveau Dictionnaire de la Musique μόνο για νά συμπληρώσουν όνόματα που ελειπαν από τό Dictionnaire des Musiciens — αυτό ούσιαστικά είναι τό βιβλίο που μετέφρασαν — και δέν έκαναν τόν κόπο νά τό μεταφράσουν αούτούσιο; Θά ήταν ή συμβολή τους άπείρως μεγαλύτερη, γιατί τό βιβλίο αυτό έμπεριέχει, εκτός από τους συνθέτες, ένα πλήθος από μουσικούς όρους που έπεξηγούνται μέ έπιστημονική ακρίβεια και συνέπεια. Κρίμα!

'Όσο για την έντύπωσή μου από την μετάφραση, δέν είναι δυστυχώς ή καλύτερη δυνατή — λυπάμαι που τό λέω. Αυτό που μέ στενοχωρεί δέν είναι τόσο ή άτυχή άπόδοση όρισμένων λέξεων ή προτάσεων ή κάποιες σποραδικές παρανοήσεις, αλλά κυρίως ή παράλειψη όλόκληρων φράσεων, έπειδή ίσως κάποιος (ποιός; και μέ ποιό δικαίωμα;) τις εκφινε ως άνευ σημασίας. Θά δώσω μερικά σκόρπια παραδείγματα, τά όποια δυστυχώς δέν είναι τά μόνα. 'Ηδη στόν πρόλογο του συγγραφέα — ή καλή μέρα από τό πρωί φαίνεται — παραλείπεται ή πρώτη φράση, που σέ πρώτη μετάφραση θά ήταν «Ένας έντυπωσιακός αριθμός ανθρώπων όλων των φυλών επιδόθηκαν, από άιώνες τώρα, στην μουσική σύνθεση — αούθόρμητη ή έντεχνη».

Παρακάτω παραλείπονται άλλες δευτερεύουσες προτάσεις και γενικά όλη ή σελίδα άπομακρύνεται από ή φραστική έκθεση του συγγραφέα. Στην επόμενη σελίδα βρίσκει κανείς μιά παρανόηση: ή χρονολογία μέσα στις άγκυλές δέν άναφέρεται στην πρώτη δημόσια έκτέλεση, αλλά στην έκδοση του έργου.

'Άλλες χαρακτηριστικές μεταφραστικές άδεξιότητες από τό λήμμα TCAIKOVSKI: Δέν ήταν «άστατο» παιδί ό Τσαϊκόφσκι, αλλά *εύθραστο* (fragile). 'Η νεαρά σπουδάστρια, την όποια παντρεύτηκε για δύο μήνες ό συνθέτης, δέν ήταν, κατά τόν Roland de Candé τουλάχιστον, «ύστερική και άνόητη» αλλά *άπλω άρκετά ύστερική* (passablement hystérique). Πίο κάτω παραλείπεται δευτερεύουσα πρό-

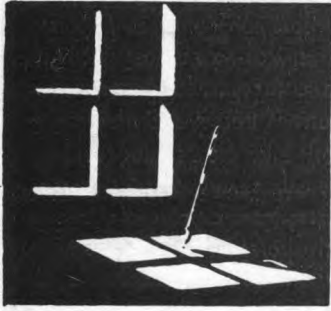
ταση που άφορά την ύλική βοήθεια που πρόσφερε στό συνθέτη ή Madame von Meck, *για νά του επιτρέψει νά άρσιωθεί άποκλειστικά στην σύνθεση* (pour lui permettre de se consacrer exclusivement à la composition). Δέν «στενοχωρήθηκε» ό συνθέτης για ή διακοπή της βοήθειας — τουλάχιστον αυτό δέν λέγεται εδώ — αλλά *άντέδρασε ή διαμαρτυρήθηκε*. 'Άλλη παράλειψη, άκόμη σοβαρότερη, δευτερεύουσας πρότασης που άναφέρεται στην έντονη νοσταλγία του συνθέτη για ή χώρα του, πράγμα που μετέτρεπε τις περιόδους του σέ άληθινό Γολγοθά (malgré un "mal du pays" qui faisait de ses tournées de véritables calvaires). Και άκολουθεί νέα σοβαρή παράλειψη μιάς παρενεθιτικής πρότασης που άναφέρεται στην 6η Συμφωνία, *την όποια (ό συνθέτης) θεωρούσε δίκαια ως τό άριστούργημα του* (qu' il considèrait à juste titre comme son chef d'oeuvre). Πίο κάτω χρησιμοποιείται τό ρήμα «άναμειγνύει» στην θέση του *εναλλάσσει*, άπλοποιείται ή από παιδικής ήλικίας *έξοικείωση* μέ την ιταλική όπερα και άποδίδεται μέ ή λέξη «*ή άγάπη του*» για την ιταλική όπερα και τό λήμμα κλείνει μέ την άλλοίωση της φράσης του Σοστακόβιτς, που έκτιμά τό έργο του Τσαϊκόφσκι *σάν έναν από τους άκρογωνιαίους λίθους της ρώσικης μουσικής κουλτούρας*, ενώ ό μεταφραστής γενναιόδωρα τό... *άναβαθμίζει*: «είναι ό άκρογωνιαίος λίθος της ρώσικης μουσικής κουλτούρας».

Τό δυστύχημα είναι ότι όλα σχεδόν τά λήμματα βρίθουν τέτοιων μεταφραστικών έλλείψεων και παραλείψεων, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο σοβαρών. Χαρακτηριστικό δείγμα της προχειρότητας αυτής της έκδοσης είναι και τό άκόλουθο: Οι λίγες γραμμές που άφιέρωσε ό Ρολάν ντέ Κανιέ στους δικούς μας Σκαλκώτα και Καλομοίρη, στην έλληνική έκδοση άπαλείφθηκαν έντελώς!

Δέν φτάνουν βέβαια οι προηγούμενες παρατηρήσεις νά άναίρεσουν ή χρησιμότητα του έργου, μου επιτρέπουν όμως νά άναφωνήσω και πάλι *κρίμα!* Γιατί άραγε πρέπει σέ κάθε καλή έλληνική προσπάθεια νά ύπάρχει πάντα ένα *άλλά;*

Γιώργος Κουρουπός

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΝΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗ

Αγαπητέ Πολίτη

Στό τεύχος του Οκτωβρίου δημοσιεύτηκε επιστολή του Σ. Καργάκου αναφερόμενη στην τηλεοπτική έκπομπή του «Παρασκηνίου» σχετικά με το περιοδικό Πανσπουδαστική της προδικτατορικής περιόδου, έκπομπή στην οποία είχα συμμετάσχει ως ομιλητής.

Ο επιστολογράφος, μεταξύ άλλων, εκφράζει την πικρία του διότι οι ομιλητές παρέλειψαν εντελώς να αναφέρουν τόσο τη δική του συμβολή ως συνεργάτη του περιοδικού (ή έστω τό δνομά του), όσο και των πολυάριθμων «άνωνυμων» φοιτητών που κάτω από δύσκολες συνθήκες τό πουλούσαν και τό διέδιδαν.

Και στά δύο αυτά σημεία έχει δίκιο.

Εύρισκόμενος, για λόγους επαγγελματικούς, στό εξωτερικό, δέν είχα την ευκαιρία να δώ την έκπομπή, συνεπώς δέν είμαι σέ θέση να εκφέρω γνώμη γι' αυτήν. Μπορώ όμως να πληροφορήσω τά έξι σχετικά μέ τή δική μου ομιλία ως προς τά δύο αυτά σημεία:

α) Αφού απαρίθμησα τά ονόματα των μελών τής συντακτικής επιτροπής εκείνης τής περιόδου, έκανα λόγο για πολυάριθμους συνεργάτες του περιοδικού (σέ όλα τά στάδια τής πραγματοποιήσεώς του) και ως παράδειγμα ανέφερα «τόν Σ. Καργάκο πού μέ τό ψευδώνυμο Γιάννης Κουμαριώτης έγραφε (έδω υπάρχει κάποιο έπιθετο: ώραϊα, γλαφυρά, ένδιαφέροντα — δέν θυμάμαι ποιό) ιστορικά μελετήματα (ή κεί-

μενα)». Και άν από τούς έκτός τής συντακτικής επιτροπής συνεργάτες διάλεξα (έλλείψει χρόνου) να μνημονεύσω μόνο αυτόν, δέν είναι για λόγους φιλίας, αλλά δικαιοσύνης, διότι πράγματι υπήρξε ένας από τούς πίο βασικούς και τακτικούς συνεργάτες τής «Π», τόσο μέ τά κείμενα του (έστοχα, τεκμηριωμένα και άξιανάγνωστα — κι άλλωστε διαβάζονταν πολύ γιατί ήταν και γλαφυρά), όσο και μέ τή συνή του παρουσία στά γραφεία του περιοδικού και τή συμμετοχή του στόν ιδεολογικό προβληματισμό.

Φαίνεται όμως πώς αυτό τό σημείο τής όμιλίας μου (μαζί μέ κάποια άλλα, άν κρίνω από τίσ πληροφορίες φίλων) κόπηκε στό μοντάζ. Δέν ξέρω γιατί. Δέν νομίζω πώς υπήρχε πρόθεση να θυγεί ό Σ.Κ. (για ποιόν λόγο άλλωστε;), και τό άποδίδω μάλλον στην τεχνική πού άκολούθησε κατά τή συνολική παρουσίαση του θέματος: να μη μεταδοθούν δηλαδή αούτους και ένιαίες οι όμιλίες, αλλά να γίνουν «φέτες» έναλλάσσομενες γύρω από έναν κοινό κάθε φορά επίμερους θεματικό παρονομαστή, κατά τόν βαθμό πού συμβαίνει να άλληλοτέμνονται θεματικά. Αυτή ή μέθοδος έχει τό πλεονέκτημα ότι κάνει πίο ζωντανή τήν έκπομπή, άφου άποφεύγεται ή διαδοχή μονολόγων, έχει όμως τό μεγάλο μειονέκτημα ότι άφήνει άπ' έξω διάφορα κομμάτια, πού «περισσεύουν» γιατί δέν έντάσσονται στίς έπιλεγμένες από τόν μοντέρ θεματικές ένότητες. Νομίζω όμως πώς γι' αυτά τά «άνοικονόμητα» κομμάτια θά έπρεπε να έρωτάται και ό ομιλητής (ό μόνος πού γνωρίζει τό ειδικό τους βάρος) — πράγμα όμως πού δέν συμβαίνει σχεδόν ποτέ.

β) Όσον άφορά τό δεύτερο σημείο, όταν είπα σέ κάποια στιγμή ότι «χωρίς τήν ΕΔΑ ή Πανσπουδαστική δέν θά μπορούσε να υπάρξει» (δέν ξέρω όμως άν κι αυτό μεταδόθηκε), έννοούσα κυρίως τούς εκατοντάδες φοιτητές, σέ Αθήνα και Θεσσαλονίκη, πού κάτω από δυσχερέστερες συνθήκες (προκλήσεις, τραμπουκισμούς, συλλήψεις κ.λπ.) πουλούσαν

τό έντυπο, και οι όποιοι ήταν μέλη των κομματικών όργανώσεων, κινητοποιούμενοι από τόν κομματικό μηχανισμό (άλλωστε δέν θά πρέπει να παραγνωριστει ή συμβολή των στελεχών αυτού του μηχανισμού, κι αυτό ανεξάρτητα από τίσ συγκρούσεις μαζί τους στά έπί τής ουσίας θέματα). Όφειλα όμως να ήμουν πίο σαφής και αναλυτικός.

Εύχαριστώ,
Γιάννης Καλιόρης
Παρίσι, 8.11.87

ΘΕΩΡΙΑ Ή ΚΡΙΤΙΚΗ;

Αγαπητέ Πολίτη

Στό τελευταίο τεύχος σου ό κ. Λάμπης Παπαβασίλης, πού, όπως διευκρινίζει ό ίδιος, μετακόμισε πρόσφατα από την έπαρχία στην πρωτεύουσα, σχολιάζοντας μέ έπιστολή του τό κείμενό μου «Θεωρία ή κριτική;», πού δημοσιεύτηκε στό 83ο τεύχος σου, άποφαινεται έσφαλμένα ότι άπορρίπτω «τή θεωρία στην κριτική». Και όπως ό ήρωας του Μολιέρου πού, μόλις μετακομίζει από τήν τάξη των άστών σ' εκείνη των ευγενών, διαπιστώνει μέ ευχάριστη έκπληξη ότι κάθε φορά πού μιλάει κανείς κάνει πρόζα, έτσι κι αυτός, στόν θεωρητικό του πύργο, άνακαλύπτει ότι κάθε φορά πού μιλάει κανείς για τήν κριτική κάνει θεωρία.

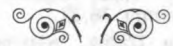
Γι' αυτό και δέν μπορεί παρά να κατανοήσει κανείς τίς άπορίες του ευγενούς επιστολογράφου για ένα κείμενο σαν τό δικό μου πού περιορίζεται άναγκαστικά στίς έπαρχιακές του δυνατότητες πού στηρίζει, λ.χ., τήν άποψη ότι υπάρχει σήμερα στή φιλολογία μας αισθητή θεωρητική δραστηριότητα σέ επίπεδα έρευνας του Γιαννιώτη λογίου Έρατοσθένη Καψωμένου, γιατί του είναι άπρόσιτες οι έπί του θέματος διαπιστώσεις των κριτικών των μεγάλων πρωτεουσών.

Νάσος Βαγενάς
Ρέθυμνο

Κυκλοφορούν

ΕΡΝΣΤ ΓΙΟΥΝΓΚΕΡ

Παιχνίδια
τής Αφρικής

ΕΡΝΕΣΤ
ΧΕΜΙΝΓΟΥΑΙΗ

Τά χιόνια
Του Κιλιμάντζαρο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομιχάλη 9, Αθήνα 10679
Τηλ. 3607744 - 3604793